

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 9. Sayı 18. Güz 2013

Hacettepe University
The Atatürk Institute for
Modern Turkish History

**JOURNAL of
MODERN
TURKISH
HISTORY**

Year 9. Issue 18. Fall 2013

YÖNETİM YERİ / CONTACT:

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: (+90) 312 297 68 70 Fax: (+90) 312 299 20 76
Tel (ed.): (+90) 312 297 68 70/129
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-mail: ctad.editor@gmail.com

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458 E-ISSN 2147-1592

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The Journal of Modern Turkish History is a peer-reviewed scholarly journal, published biannually by The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Hacettepe University. The Journal consists of manuscripts in Turkish and English.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The board claims no responsibility for the arguments asserted in the published manuscripts.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 9. Sayı 18. GÜZ 2013

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

Year 9. Issue 18. FALL 2013

SAHİBİ / OWNER

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Adnan SOFUOĞLU

EDİTÖR / EDITOR

İdris YÜCEL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Seyfi YILDIRIM

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Emre SARAL, Çiğdem DUMANLI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH EDITING

Defne JONES

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Fatma ACUN

Ayten Sezer ARIĞ

Sadık ERDAŞ

M. Derviş KILINÇKAYA

Mehmet ÖZDEN

Adnan SOFUOĞLU

Seyfi YILDIRIM

Mustafa YILMAZ

İdris YÜCEL

ULUSLARARASI HAKEM KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

- AKBULUT Dursun Ali, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi.**
- ARI Kemal, **Dokuz Eylül Üniversitesi.**
- BİLİCİ Faruk, **Institut National des Langues et Civilisations Orientales.**
- ÇAKMAK Biray, **Uşak Üniversitesi.**
- ÇETİNSAYA Gökhan, **YÖK.**
- DAYI S. Esin, **Atatürk Üniversitesi.**
- EGAMBERDİYEV Mirzahan, **Al-Farabi Kazakh National University.**
- ERTAN Temuçin Faik, **Ankara Üniversitesi.**
- FORTNA Benjamin, **University of London.**
- GÜNEŞ İhsan, **Anadolu Üniversitesi.**
- GRASSI Fabio, **Roma "La Sapienza" University.**
- HESENLİ Cemil, **Hazar University.**
- HORNYÁK Árpád, **Pécs University.**
- KÖSTÜKLÜ Nuri, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.**
- PHILLIOU Christine M., **Columbia University.**
- SARINAY Yusuf, **TOBB ETÜ.**
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Hacettepe Üniversitesi.**
- SABEV Orlin, **Institute of Balkan Studies.**
- ŞAŞMAZ Musa, **Niğde Üniversitesi.**
- TOLZ-ZILITINKEVIC Vera, **University of Manchester.**
- TURAN Mustafa, **Gazi Üniversitesi.**
- VIRIJEVIĆ Vladan, **Kosovska Mitrovica University.**

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 9. SAYI 18. GÜZ 2013

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

YEAR 9. ISSUE 18. FALL 2013

İçindekiler/Contents

İdris YÜCEL, Sunuş	1
Makaleler	
Selda GÜNER, Irak Sâbîlerine Dair Bir Asayiş Dosyası (1873-1898)	3
Çağla D. TAĞMAT, 1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri	29
Hazel KUL, Saltanatın Kaldırılmasının Trabzon Basınına Yansıması	55
Arkan H. MUHAMMAD, Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)	79
Sabit DOKUYAN, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri	119
CTAD Yayın İlkeleri	137
Yazarlar	139

Sunuş

İdris YÜCEL

Hacettepe Üniversitesi

Osmanlı Ülkesi, tarih sahnesindeki son asrı boyunca, Saraybosna'dan Basra Körfezi'ne kadar bütün sathıyla düvel-i muazzamanın ilgi odağındaydı. Bu ilgi, şüphesiz, mezkûr saha üzerindeki eşi görülmemiş, kusursuz bir konsolosluk ağı üzerinden gerçekleşti. Bu ağın en temel vazifelerinden birisinin, *basta adamın* zaaflarına dair veri ve analizleri merkez ülkelere ulaştırmak olduğunu söylemek mübalağa olmaz. Bölgesel etnik ve dinî unsurlara dair gözlemler ile ekonomik ve askerî tahliller, bu bilgi akışının önemli yapıtaşlarıdır. Selda GÜNER, *Irak Sâbiilerine Dair Bir Asayiş Dosyası (1873-1898)* başlıklı çalışmasında, işte bu alışverişin mikro ölçekli analizini gerçekleştirdi. Güner, çalışmasında, İngiliz ve Osmanlı birincil kaynakları temelinde, Basra Vilayeti'nde, Sûku's-Şuyûh bölgesi Sâbiileri'nin Britanya himâyesine girme isteklerini ve bu çerçevede *Majesteleriyle* (Her Majesty) kurdukları iletişimi ele aldı.

Aradan geçen yaklaşık bir asırlık zamana rağmen Kurtuluş Savaşı yılları kolektif belleğimizdeki sıcak yerini sıkı sıkıya muhafaza ediyor. İster travmatik bir tarihsel fırtına, ister ulus inşa etme sürecinin temel safhası olarak algılandın, Kurtuluş Savaşı tecrübesi, uluslararası ilişkilerdeki *orman kanununun* bütün çıplaklığıyla su yüzüne çıkmış olduğu bu talihsiz safhadan yeni nesilleri haberdar etmek adına bir hayli önemi haizdir. Bu sayımızda, millî mücadele dönemine dair, araştırmacılar Çağla D. TAĞMAT ve Hazel KUL tarafından gerçekleştirilen iki çalışmaya yer verdik. Tağmat, çalışmasında İstanbul ve Ankara hükümetlerinin 1921 Londra Barış Konferansı'na katılma sürecini, Yunan Heyeti'nin konferansta öne sürdüğü tezleri ve konferansın sonuçlarını Yunan kaynakları desteğinde analiz ediyor. Benzer minvalde Kul, *Saltanatın Kaldırılmasının Trabzon Basımına Yansımaları* başlıklı çalışmasıyla Lozan görüşmeleri öncesi Saltanatın lağvedilmesini ve bunun Trabzon basınındaki yankılarını değerlendiriyor. Kul'un çalışmasında sadeleştirerek aktarmış olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın saltanatın kaldırılması hususundaki meclis konuşmasının tam metni, içerdiği çarpıcı tespitler itibarıyla tarihî bir nitelik taşır.

Bu sayımızda yer verdiğimiz bir diğer çalışma, Irak Kürtleri'nin Kuzey Irak'ta oluşturdukları federal yapılanmanın tarihçesine ışık tutuyor. Araştırmacı Arkan H. MUHAMMAD, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)* başlıklı çalışmasıyla, Iraklı Kürtler'in etnik ve kültürel yapılarına dair

analizlerde bulunurken, aynı zamanda Kürtlerle uluslararası güçler arasındaki flörtün tarihî zigzaglarına ve İngiltere, Rusya, ABD, İran ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarına dair tespitler sunmaktadır. Uluslararası ilişkiler zemininde bir diğer çalışma Sabit DOKUYAN tarafından, Türk-Sovyet ilişkileri ekseninde gerçekleştirilmiştir. Dokuyan, *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri* başlıklı çalışmasıyla, Türkiye'nin savaş sonrası süreçte adeta Batı'ya yönelimini ivmelendiren Sovyet talep ve tehditlerinin içeriğine odaklanmaktadır.

Dergimizin Güz 2013 sayısına hakemlik yapmak suretiyle son derece değerli katkılarda bulunan akademisyenlerimize ve sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür eder, sizlere ulaştırmakta olduğumuz inceleme eserlerinin Modern Türk tarihinin anlaşılmasına katkı sağlaması temennisiyle iyi okumalar dileriz.

20 Aralık 2013, Beytepe / Ankara

Irak Sâbiûlerine Dair Bir Asayiş Dosyası

(1873-1898)

Selda GÜNER

Hacettepe Üniversitesi

GÜNER, Selda, *Irak Sâbiûlerine Dair Bir Asayiş Dosyası (1873-1898)*, CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 3-28.

“John Baptist’in Müridleri / Sabaeans” başlığı ile 1873-1898 yıllarını kapsayan İngiliz Konsolosluk yazışmaları (FO/602/39), Basra’daki İngiliz siyasi temsilcisi aracılığıyla Sûku’ş-Şuyûh bölgesi Sâbiûleri’nin inançları sebebiyle iyi muamele görmediklerini ve Britanya himâyesine girme isteklerini detaylı bir biçimde anlatan 69 varaktan mürekkep bir dosyadır. 19. Yüzyıl itibariyle Britanya’nın Irak’taki siyasi ve iktisadi varlığı dikkate alınacak olursa, mezkûr yazışmalar, okuyucuya Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1908) Irak topraklarındaki Sâbiû cemaatinin, kabilelerin ve bölgedeki Osmanlı mevcudiyetinin hâlini Britanyalı memurlar gözûyle sunmaktadır.

İngiliz temsilcisi Earl Granville’in Sâbiû şeyhine ve bölgedeki İngiliz temsilcilerine yazdığı mektuplar, Kraliyet ailesinin “sıkıntı çekmekte olan” Sâbiû cemaatine bir sempati duyduğunu göstermektedir. Yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle Sâbiûlerin Britanya himayesine girme isteğinin nasıl neticelendiği bir problematik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, İstanbul ve Irak’taki temsilcilikleri vasıtasıyla cemaatin problemlerinin takipçisi olan Britanya’nın, meseleye doğrudan bir müdahalede bulunmak yerine, “temkinli” davranarak, Osmanlı Devleti iradesine bırakması, dönemin Osmanlı-İngiliz ilişkilerine dair bilgi de vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sâbiû, Sûku’ş-Şuyûh, Müntefik, Basra, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere.

GÜNER, Selda, *A Public Order File About Iraçî Sabaeans (1874-1896)*, CTAD, Year 9, Issue 18 (Fall 2013), p. 3-28.

British Consular reports covering the period 1873-1898 with the title "Followers of John Baptist / Sabaeans" (FO/602/39) contain correspondence that describe in detail through the British political representative in Basra that Sabaeans were subjected to ill-treatment because of their belief and their demands for British protection. This correspondence, also, explains the status of the Sabaeans community, the tribes, and the Ottoman presence in Iraq during the Hamidian era (1876-1908) to the reader through the perspective of British officers.

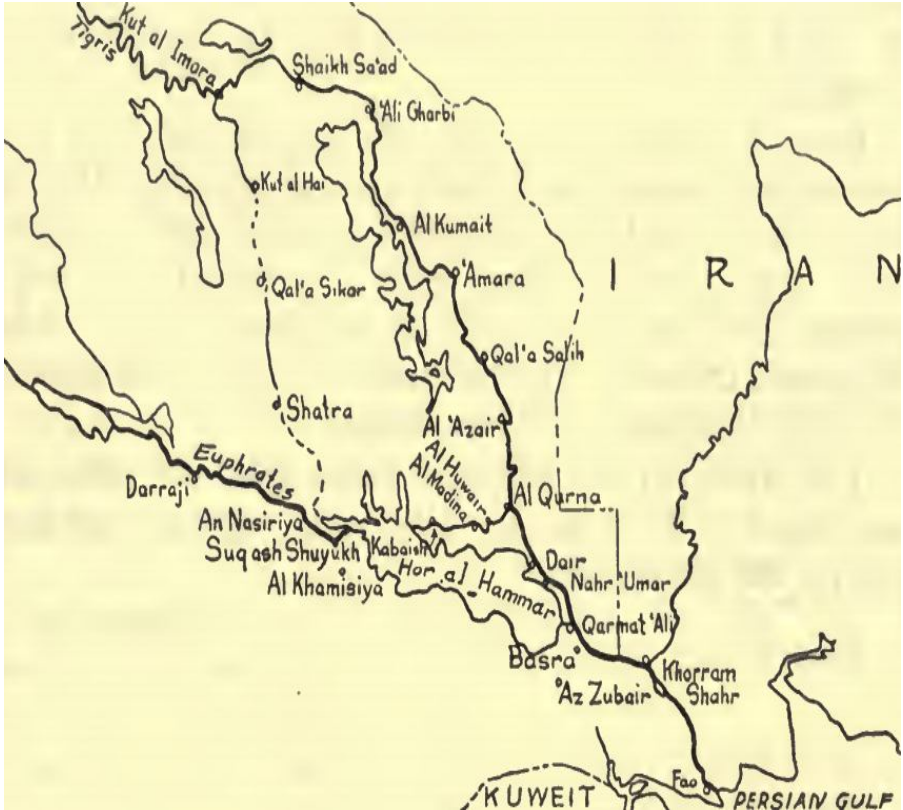
Undoubtedly, The British representative Earl Granville's letters to the Shaykh of the Saboceans and British consuls in the region denote that Her Majesty sympathized with the Sabaeans community in trouble. It appears to be problematic how the request of Sabaeans about British protection was concluded. However, Britain did not intervene directly in the issue and acted "cautiously". This also provides information on Anglo-Ottoman relations in the period.

Keywords: Sabaeans, Suq al-Şuyukh, Muntafiq, Basra, Ottoman Empire, England.

Giriş

Osmanlı Güney Irak'ında, Müntefik Sancağı'nın Sûku's-Şuyûh kazasında, Şeyh Yahya'nın cemaatinden beş kızın civardaki Araplar tarafından kaçırıldığı iddiası, 1875 senesinde Basra'daki İngiliz Konsolosluğu'na bildirilir. İddiaya göre; kızlar kaçırılmakla kalmamış, zorla Müslümanlaştırılmış ve isimleri değiştirilmişti. Şeyh Yahya, bu hadise üzerine Kraliçe Victoria'dan "yüksek himaye" talep eden bir istida kaleme aldı. Dört sene sonra 1879'da, bu kez Basra'daki İngiliz Konsolosu, iki gümüş ustasının iş için gittikleri Amara'dan, memleketleri Sûku's-Şuyûh'a dönerken, öldürdükleri bilgisini Bağdat'taki meslektaşına haber verdi. Gümüşçülerin mensup olduğu topluluk, bu cinayetten yörenin güçlü Arap şeyhlerinden birini sorumlu tutmuş ve gene Majestelerinin konsolosuna başvurup, Türk yetkililerin meseleyi yeteri kadar soruşturmadıklarından bahisle, İngilizlerin tetkik etmesini istemişlerdi. Belgelere geçmiş son 'mü'essif hadise' ise 1895 yılında, Kurna yakınlarındaki Medine'de, Osmanlı aleyhtarını çıkaran isyan neticesinde, Şeyh Sa'han'ın, Türk yetkililerce isyana iştirak ettiği gerekçesiyle tevkif edilmesiydi. Bu üç hadisede de, yani kaçırılan kızlar, öldürülen gümüş ustaları, İngiltere'den himaye isteyen Şeyh Yahya ve tutuklanan Şeyh Sa'han, Kuran'da kendilerinden *ehl-i kitap* olarak bahsedilen Irak Sâbiülerinin üyeleri ve önderleriydi. Bu çalışma; kaçırma, cinayet, isyan vb. hadiselerin Basra vilayetinin, sayıları ancak 260 hane olarak tahmin edilen Sâbiülerle meskûn yerlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinde daha geniş bir okumasını/yorumlamasını vaat etmektedir. Bunun için ilk sorumuz, Sâbiüler kimlerdir, nerede ve nasıl yaşamaktadırlar ve inanç repertuarları nelerdir olacaktır. Bu sorunun cevabı, Sâbiülerle ilgili literatürden sağlanmıştır. İkinci

sorumuz, Sâbîleri kuşatan ve Sâbîlerin de içinde bulunduğu Basra vilayeti Arap ahalisinin Tanzimat praxisinden nasıl etkilendikleridir. Irak, Tanzimat'ın merkeziyetçi tatbikatına maruz kalmıştı. Zira Midhat Paşa, muktedir bir ıslahatçı vali olmağını Tuna vilayetinde ispatladıktan sonra, 1869-1872 yılları arasında Bağdat valililiğinde bulunmuş, göçebe aşiretleri yerleşikliğe geçirmek, araziye tapulandırmak ve böylelikle ticarî tarımı artırmak ve İngilizlerle rekabet adına Fırat ve Dicle nehirlerinde vapur gezdirmek gibi kayda değer hamlelerde bulunmuştu. Dolayısıyla Sâbî kızların kaçırılmasından bahsedildiği 1873 yılında Midhat Paşa görevden ayrılmış olsa da onun politikalarının etkisinin sürmüş olması iktiza eder. Bu bilgi ışığında cevabını aramamız gereken soru şu olmaktadır: Midhat Paşa'nın Tanzimat'ı Irak'ta kuvveden fiile geçirme girişimleri ne suretle civardaki Arap aşiretlerinin Sâbîiler üzerine 'tecavüz'ünü mümkün kılmıştır? Son sorunun muhatabı ise, Sâbîilerin sürekli kapısını çaldıkları Konsoloshane, yani Basra'da temsil edildiği haliyle Britanya hükümetidir. Britanya niçin ve ne zamandır Basra'dadır? Ve Sâbîi şikâyetlerine karşı nasıl bir yol izlemiştir? Başka türlü sormak gerekirse Sâbîiler ne sebeple, halife-sultan II. Abdülhamit dururken, Britanya konsolosunu halâskâr olarak görmüşlerdir?

Bkz. Henry Field, *The Anthropology of Iraq* (Chicago: Field Museum Press, 1949), s. 236.

Bir Dinî Cemaat Olarak Sâbiiler

“Şüphesiz (bütüin) iman edenlerle, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiilerden Allah’a ve ahret gününe inanıp da sâlih ‘amel işleyenler var ya, artık onların mükâfatı Rableri katındadır. Onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir”.¹

Şüphe yok ki (bütüin) iman edenlerle, Yahudiler, Sâbiiler ve Hristiyanlardan kim Allah’a ve ahret gününe inanıp da sâlih amel işlemiş (ve böyle ölmüş)se, artık onlara hiçbir korku yoktur ve onlar (hiçbir şeye) üzülmeyecek (ve cennete girecek)lerdir”.²

Ortadoğu’da *Gnostik* geleneğin günümüzdeki son temsilcileri olan Sâbiiler (subbâ, subbî), literatürde Al-Sâbi’a (الصائبه) ismiyle tanınmaktadır. Sâbiiler, bugün Güney Irak’ta, Fırat ve Dicle kıyıları boyunca yer alan yerleşim merkezlerinde ve Fırat ile Dicle’nin birleştiği bataklık alanda yer alan kasaba ve köylerde yaşayan bir topluluktur.³ Sâbiilerin tarihiyle ilgili olarak bilinenler oldukça sınırlıdır. MS. 1. Yüzyılda, Filistin-Ürdün bölgesinden Parthlıların himayesinde Medye bölgesine (Musul) göç ettikleri ve bundan sonra da gruplar halinde Güney Mezopotamya’ya yerleştikleri bilinmektedir.⁴

Sâbiiler (subbâ, subbî), bir birinden farklı iki dinî inancı işaret etmektedir. Birincisi *Mandeiler* veya *Subbaler* olarak bilinen, Yahya Yahudi-Hristiyan (vaftizci Yahya Hristiyanları) cemaatidir. İkincisi, Harran Sâbiileridir. Ancak bu çalışmanın konusu Irak Sâbiileri, yani Mandeileridir. Diğer taraftan Kur’an’da, Yahudi ve Hristiyanlar arasında “kitap ehli”, yani kendilerine peygamber gönderilmiş ve vahye dayalı kitaba sahip topluluk olarak anlatılan Sâbiiler, *Mandeiler*dir. Bu kelime; *Mandence*’deki “batırmak, daldırmak” kökünden türemiştir ve “vaftiz edenler, daldırmak suretiyle vaftiz işini yapanlar” anlamına gelen *sabaa* kelimesinden gelmektedir.⁵

¹ Bkz. *Kur’an* 2:62.

² Bkz. *Kur’an* 5:69.

³ Bkz. Ebu’r-Reyhân Muhammed El-Birûnî, *The Chronology of Ancient Nations*, Ed. ve Çev. C. E. Sachau, London 1879, s. 188, 314. Ayrıca bkz. Jennifer Hart, “The Mandaeans, a People of the Book? An Examination of the Influence of Islam on the Development of Mandaean literature”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana: Indiana University, 2010), s. 2-3.

⁴ Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler Sâbiiler İnanç Esasları ve İbadetleri*, Vadi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29-30, 75.

⁵ Bkz. B. Carra De Vaux, “Sâbiiler”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1967, C.10, s. 9-10; Şinasi Gündüz, “Sâbiilik”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008, C. 35, s. 341. Diğer taraftan Sâbiiler, kendilerini *Mandaye* ve *Nasuraye* isimleriyle adlandırmışlar, cemaat üyeleri için *Mandaye* (Mandenler, bilenler), cemaat içinde bilgi ve otoritesiyle önde gelen kimselere; kanaat önderlerine de *Nasuraye* (Nasuralar, doğru inancı koruyup gözetenler) isimlerini vermişlerdir. Bkz. Şinasi Gündüz, “Sâbiilik”, s. 341-342.

Mandaencilik'in iki ana kitabı, *Ginça* (hazine) ve *Kolastra* (öz)dir. Bunlar cemaate mahsus mitleri, yaratılış öykülerini, terennüm edilen ilâhileri ve tatbik edilecek tören yöntemlerini kapsar. Daha popüler olan bir diğer Mandaen kitabı da, daha sonra ortaya konan “Yahya'nın Kitabı”dır ve Vaftizci Yahya'nın hayatını anlatmaktadır.⁶

Sâbiî inancına göre; kişiyi kurtuluşa ulaştıran asıl yol, ilâhî bilgiyi (Manda ya da Gnosis) elde etmektir. İbadetler olmadan kişinin ilahî bilgiye ulaşması mümkün değildir. Bu sebeple, Sâbiîlerin hayatı dinî kurullarla disipline edilmiştir.⁷ Kurtuluşa ermek, bir ritüeli, vaftizi gerekli kılar. Bu tören, bir akarsuya dal/dırma şeklinde olur. Ruhun yükselmesini güven altına almak için vaftiz, ölmek üzere olanlara, hatta ölümlere bile uygulanır. Bu vaftiz töreni, çok yakın akrabalar içinde olur. Diğer taraftan Sâbiîler, iyilik ve kötülük dikotomisini esas alan kozmolojilerine paralel olarak, temizlik ve kirlilik kavramlarına da sahiptirler. Bu sebeple temizliğin ve aydınlığın sembolü olan beyaz rengi, ilke alırlar, bütün giysilerin beyaz olması zorunluluğu vardır.⁸

1639'da Irak'ın Müslümanlar tarafından alınmasıyla, Sâbiîlerin dinî lideri Anuş bar Dança, Müslümanlarla *şimmi*lik anlaşması yaparak, Irak'ta yeni kurulan İslam cemaatinin içinde kendi dinine ve toplumuna emniyet tesis etmiş ve daha sonra, Osmanlı hâkimiyetinde de bu statü, *millet sistemi*⁹ içerisinde devam etmiştir.¹⁰ Sâbiîlerin tarih boyunca devlet gücünden soyutlandıkları aşikâr

⁶ Sabi dini açısından hayat, ‘kötülük ve iyilik’in mücadelesidir. Doğaldır ki ‘İyi ve Kötü’nün spesifik-cemaate özgü tanımları vardır. Sâbiîliğe özgü bir diğer esas, diğer varlıkların varoluşlarının kendisinden neşet ettiği a priori gizsel bir *Varlık* tasavvur etmesidir. Bu *Varlık*'tan tanrısal kişiliklerin ard arda gelişi (suduru), *Mandadi-Haiye*' sayesinde olur. Sâbiîliğe (Mandaencilığe) göre, mümin ruh selametini daim kılmak için kendini *Mandadi-Haiye*'ye yönelir. Bkz. C. Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, Çev. C. Sezgin, TİSA Matbaacılık, Ankara, 1971, s. 41-42.

⁷ Bkz. Gündüz, *age.*, s. 166.

⁸ Bkz. Huart, *age.*, s. 42.

⁹ Osmanlı İmparatorluğunda millet sistemi hakkında bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, *Tanzimatt’ın Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C. 4, s. 996-1001; Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınevi, Ankara, 1989; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁰ Bkz. Christopher Buck, “The Identity of the Sâbi’ün”, *Muslim World*, 74, 1984, s. 172-186; Hart, s. 19. Diğer taraftan, 1529 senesinde kutsal metinleri ilk defa Avrupa’ya taşınmıştır. 1560 senesinde Portekizli Cizvit rahipler tarafından Basra’daki Sâbiîlerle ilgili bilgiler, Avrupa’da duyulmaya başlanacaktı. Bunun akabinde 1650 yılında P. Ignace de Jesu tarafından Sâbiîlik bir dinî öğreti olarak tanımlanmıştır. P. Ignace de Jesu, Sâbiî öğretilerinde, Hz. Yahya'nın öğretilerindeki ilkeleri gördüğünden, bunlara Ermîş Yahya Hıristiyanları (Chretisin de Saint Jean) adını vermiştir. 1681 yılında, R. Huntington, Oxford’daki Bodleian kütüphanesi adına Sâbiî literatürünü toplamıştır. Yaklaşık 170 sene sonra, 1852’de, H. Petermann Süku’ş-Şuyûh’taki Sâbiî cemaatini ziyaret etmiş ve yaşayan dinî kültür ve yazılı kaynaklarına dair bilgiler toplamıştır. Sâbiî dili üzerine en önemli çalışmaları ise, 1862’de, Th. Nöldeke yapmış ve 1875’de, Sâbiî diliyle ilgili gramer kitabını yayımlamıştır. 1958’de ilk defa Irak Cumhuriyeti, Sâbiîleri eşit hukukî statüde tanımıştır

olmakla birlikte -kaldı ki böyle bir talepleri de olmamıştır- güçlü toplumsal bağları, hem güney Mezopotamya'ya, hem de Basra Körfezi'ne yakın olmaları sebebiyle devam etmiştir. Sûku's-Şuyûh, Amara ve Nasıriye gibi Sâbiîlerin yaşadığı bölgelerdeki aşiret-devlet çatışmasını, bu bölgenin *de facto* hâkimi durumdaki Müntefik Kabilesi ekseninde görmekteyiz. Yani, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti ile Sâbiî cemaati arasında bir husumetin bulunduğu dair kanıtla rastlanmamakla birlikte, Müntefik kabilesi içindeki aşiretler arası mücadelelerin ve savaşların yaşandığı topraklarda emniyet problemleriyle karşılaştıkları anlaşılmaktadır.

19. Yüzyılda Değişen Aşiret-Devlet İlişkileri ve Sûku's-Şuyûh

Sâbiî cemaati üyelerinin gizlilik prensibine önem verdikleri bilinmektedir. Kendilerinin gizli ve kutsal bilgiye (gnosis) sahip olan seçkin ruhlar olduklarına inanır ve buna ilişkin kült ve ritlerin yabancılara açıklanmasını istemezlerdi. Doğallıkla bu, kısmen içe dönük bir hayatı beraberinde getirir.¹¹ Böyle bir grubun, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Irak'ta değişmekte olan siyasî-toplumsal faktörlere bağlı olarak varlığını devam ettirme mücadelesine şahit olmaktadır. Bu faktörler arasında, aşiret, Irak'ın nüfusunun büyük kısmının Şîî ve Sünnî Müslümanlardan meydana gelmesi ve ticarî-iktisadî alanlarda İngiltere'nin nüfuzunun hissedilmesi ve Osmanlı idarî ve toplumsal reformları sayılabilir. Mezopotamya ve Arap Yarımadası, aşiret baskın bir tarihe sahipti. Hatta Osmanlı hâkimiyeti döneminde Müntefik, Şammar, Duleym ve Hazâil konfederasyonları gibi kabilevî grupların oluştuğu görülmektedir. Böyle bir parça-bütünün içinde Sâbiî cemaatinin farklı bir vaziyet sergilediği aşikârdır.

Güney Mezopotamya'da Müntefik sancağındaki Sûku's-Şuyûh¹² kazası en fazla Sâbiî nüfusunu barındırmasının yanı sıra önemli bir ticaret merkezi ve aşiretlerin en yoğun olduğu yerdirdi.¹³ Sûku's-Şuyûh'dan bahsederken Buckley, burayı “şeyhlerin ya da ekâbirin pazarı” olarak adlandırmış, Basra ve hattâ Büşîr

(Bkz. Huart, s. 42; W. Brandt, “Mandaeans”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hastings, T. and T. Clark, Edinburgh, 1915, s. 380-393. Ayrıca Sâbiî toplumunun kronolojik tarihi için bkz. Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 219-220.

¹¹ Gündüz, *age.* s. 201-216.

¹² Sûku's-Şuyûh=Sûk al-Şuyûh, Fırat'ın sağ kıyısında küçük bir Irak şehri olup, Nasriye'nin doğusuna takriben 40 km mesafede, Şatt el-Hây'dan ayrılan el-Bad'a kanalının karşısındadır. Basra'dan uzaklığı, 140 km'dir. Şehri çevreleyen ve Basra'ya kadar uzanan bataklık bölge, havayı sağlık açısından olumsuz etkilemektedir (Bkz. J. H. Kramers, “Sûk-üş-Şuyûh”, *LA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1979, c. 11, s. 8).

¹³ Sûku's-Şuyûh ise 1855 senesinde Müntefik kabilesi kontrolünde ve Bağdat ve Şehrîzor Eyaleti'ne bağlıyken, daha sonra Basra eyaletine tâbi bir kaza hale gelmişti (Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 468).

ve Bombay ile ticarî bağı olan bir şehir olarak tasvir etmiştir.¹⁴ Buradaki Sâbiülerin en önemli geçim kaynakları, diğer yerlerde olduğu gibi, kuyumculuk (sarraflık), demircilik ve koyunculuktu.¹⁵ Basra, Bağdat, Müntefik (Nasriye¹⁶), Amâra¹⁷ gibi Dicle ve Fırat'ın Basra körfezine uzanan kolları üzerindeki yerleşimlerde meskûn Sâbiüler de bulunmaktaydı.¹⁸ Bir pazar bölgesi olan Sûkuş-Şuyûh, aynı zamanda 18. yüzyılın ortalarından itibaren Necidli tüccarın yerleştiği bir merkezdi.¹⁹ Sûkuş-Şuyûh kabile pazarlarından Necid, Basra ve Bağdat arasındaki ticarî sirkülâsyonda önemli bir yere sahipti.²⁰ Diğer taraftan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse tüm Irak sahasına tesir etmeye başlayan Tanzimat reformları, göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçmeleri ve tarımla meşguliyetin artması şeklinde etkisini göstermişti. Bu dönüşüm Sûkuş-Şuyûh'a da tesir etmiş ve tarımsal bir merkez haline gelmiştir.²¹

¹⁴ 18. yüzyılın sonuna doğru, Sûkuş-Şuyûh bir câmiî bulunan, etrafı toprak bir sur ile çevrilmiş küçük bir şehir idi. 19. yüzyılın başında 6.000 ailenin yaşadığı, yüzyılın sonuna doğru nüfusu; 2.250'si iki câmiisi bulunan Sünnî ve 8.770'i yalnız bir mescidi bulunan Şîî olmak üzere 12.000 olarak verilmiştir. Bunun dışında kalan nüfus, Yahudilerden (280) ve 700 Mandâilerden ve Şubbâlardan ibaret bulunuyordu (Bkz. Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C. 4, s. 2687; H. Petermann, *Reisen im Orient*, Leipzig, 1861, C. 2, s. 83-93; Kramers, s. 8-9). Diğer taraftan Buckley, Sûkuş-Şuyûh'da, 1854 senesinde yaklaşık bin kadar Sâbiî'nin yaşadığını iddia etmektedir (Bkz. Jorunn J.Buckley, "Glimpses of a Life: Yahia Bihram, Mandaeen Priest", *History of Religions* 39, 1999, 1, s. 43-44). Ancak 1314 (1896/1897) yılına ait *Basra Vilayeti Salnamesine* göre, aynı yıl Basra genelinde yaşayan erkek Sâbiî sayısı 171'tür. Aynı tarihte Sûkuş-Şuyûh'un toplam nüfusu 7 bin, büyük kısmı da Şîî olarak verilmiştir Bkz. *Basra Vilayet Salnamesi*, Basra Matbaası, 1308/1890, s. 18-19, 106, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, ORSAM, Ankara, 2012, s. 107

¹⁵ 1314 (1896/1897) yılına ait vilayet salnamesinde; Sâbiî ailelerin kuyumculuk zanaatıyla uğraştıkları ve bunların yerli halk ile giyim ve gelenekler bakımından farklılık arz ettikleri belirtilmektedir (*Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, ed. Cengiz Eroğlu..., s. 94).

¹⁶ Nasriye (Müntefik), 1855'de, Bağdat ve Şehrîzör eyâletlerine bir sancak olarak bağlanmış, daha sonra sırasıyla, 1867'de Bağdat, 1875'de Basra, 1880'de Bağdat ve 1884 senesinde ise Basra vilâyetine dâhil olmuştur (Bkz. Sezen, *age.*, s. 386; ayrıca bkz. Gündüz, *Son Gnostikler*, s. 23).

¹⁷ Amâra, 1862'de Bağdat eyâletine tâbi bir sancak iken, 1887'den itibaren Basra vilâyetine bağlanmıştır (Bkz. Sezen, *age.*, s. 25).

¹⁸ Bkz. Buckley, *agm.*, s. 47.

¹⁹ Özellikle Necid'den gelen aba ve benzeri tekstil malları bu pazarda satılırken, Sûkuş-Şuyûh'tan Necid pazarına arpa, pirinç ve yağ gitmekteydi. Diğer taraftan Sûkuş-Şuyûh'tan Basra ve Bağdat'a da tahıl, hayvan derisi, yağ ve yün gönderilirdi (Bkz. NA FO 78/907).

²⁰ Müntefik kabilesinin idareci hanesi olan Sadun ailesi, Necid ve Basra arasında finansal işlerle meşguldü ve aynı zamanda sarraflık yapmaktaydı. Şeyh Suveynî, Sadun ailesinin reisi ve Sûkuş-Şuyûh'un kurucusuydu. Diğer taraftan arpa, pirinç, deri, yağ, yün, at ve deve en önemli ticarî mallardı (Bkz. Samira Haj, "The Problems of Tribalism: The Case of Nineteenth-Century Iraqi History", *Social History*, 16, 1991, 1, s. 53-54).

²¹ 19. yüzyılın ortalarında Sûkuş-Şuyûh, Hindistan'dan İngiliz malları, ayrıca İran'dan kına, kök boya ve başka boyalar, ayrıca Yemen'den kahve ithal etmekteydi. Bağdat'tan ise yerel zanaatkarların ürettiği mallar ve tütün gelmektedir. Sûkuş-Şuyûh ise Arabistan kıyıları, Kuveyt,

Sâbüilerin de yaşadıkları bölgenin hâkimi Müntefik kabilesi, en ciddî darbeyi Midhat Paşa'nın valiliği (1869-1872) döneminde almıştır.²² İki mühim güç, merkezleşmeye çalışan devlet ve pazar ekonomisi, Irak'ta aşiret yapısını ve devlet ile ilişkileri değiştirecekti. Müntefik sahasında idare, mukataanın iltizamıyla birlikte aşiret şeyhlerine veriliyor ve bu durum, keyfi uygulamalara sebep oluyordu. Vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte, Müntefik Emirligi sancağa dönüştürülerek, üç kaymakamlığa bölünmüş, dolayısıyla kabilenin bölgedeki nüfuzu zayıflatılmaya çalışılmıştı. Zira Irak'da, Osmanlı-Müntefik ilişkilerinin gerilimli tarihi, Osmanlıların nüfuzunun bölgedeki zaaflarından biriydi. 1860'lı yıllardan itibaren daha hızlı ve güvenilir iletişim ve taşımacılık

Yemen ve aşağı Irak'ın ticaret merkezlerine (Bağdat, Basra, Zübeyir, Nefef ve Kerbela) ihracat yapmaktaydı (Bkz. FO 78/907; Hala Mundhir Fattah, "The Development of the Regional Market of Iraq and the Gulf 1800-1900, (Basılmamış Doktora Tezi, Los Angeles, University of California, 1986); Fattah, *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia and the Gulf 1745-1900*, Albany: State University of New York Press, 1997, s. 171). Sûkuş-Şuyûh'da at yetiştiriciliği ve satışı da yapılmaktaydı (Bkz. William Tweedie, *The Arab, His Horse and His Country*, Calcutta: Government Press, 1894, s. 85). Diğer taraftan 1308/1890 tarihli *Basra Vilayeti Salnamesi* ayrıntılı olarak Sûkuş-Şuyûh kazasında yetiştirilen ürünlerin adlarını şöyle sıralamıştır: Arpa, çeltik, susam, mısır, mercimek, patıcan, bamyâ, hınta, salatalık, kavun, karpuz, soğan, hurma, incir, üzüm, üzüm, zerdali ve nar (Bkz. *Age*, s. 102). Bir pazar olarak Sûkuş-Şuyûh'da rûsûmat müdürlüğünden ilk defa 1311(1893/1894) tarihli vilayet salnamesinde bahsedilmekte, ama ne zaman ve nasıl kurulduğundan kaynaklar bahsetmemektedir. Ayrıca, 1314 (1896/1897) tarihli Basra vilayet salnamesine göre; burada 400 dükkândan ibaret olan dört çarşı, bir hamam ve 400 kârgir bina ile 200 kamıştan yapılı sârife diye tabir edilen kulübeler bulunmaktaydı (Bkz. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. s. 76, 94, 163).

²² Bkz. Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872)", *Tarih Dergisi*, 49, 2009, 1, s. 113-178; Faleh A. Jabar, "Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak'taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozumuna Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998", Çev. Ö. Ögünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Der. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 72). Midhat Paşa'nın Irak'ta idarenin yeniden organizasyonu için yaptığı reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kamal Abdal-Rahman Salman, "The Ottoman and British Policies Toward Iraqi Tribes: 1831 to 1920", (Yayınlanmamış Dr. Tezi), The University of Utah, 1992, s. 95, 108-110. Diğer taraftan, Irak'ta merkezi hükümetin kendini inşa süreci, Tanzimat reformlarıyla başlamış, Necib Paşa'nın valiliği döneminde 1844'de Bağdat'ta, Vecihi Paşa'nın valiliği sırasında 1847'de Musul'da uygulamaya koyulmuştu. Yine de 1849'da, Necip Paşa'nın yerine Bağdat valiliğine Abdülkerim Nadir Paşa ve Mehmed Namık Paşa, Irak ve Hicaz orduları komutasına tayin edilinceye kadar büyük değişimler görülmemişti (Gökhan Çetinsaya, "Ottoman Iraq in the Tanzimat Period: Some Political, Social and Economic Aspects", *HÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı), 1999, s. 107-108; Sinan Marufoğlu, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunlar", *Tarihin Peşinde*, 5 (9), 2013, s. 238). 1851 senesinde Irak ve Hicaz ordusu komutanı (Müşir) Namık Paşa, Bağdat ve çevresinde kontrolü sağlamış, kabileleri pasifize etmiş, nüfus sayımı yapılarak, birlikler için para bulunmuş, nehir taşımacılığı ve tarımyapılan arazilerin sulama sistemleri geliştirilmişti (Ahmet Nuri Sinaplı, *Şeyhül Vüzerâ Serasker Mehmet Namık Paşa*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1987, s. 144; Ebubekir Ceylan, "Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri", *Toplumsal Tarih*, 186, 2009, s. 80).

sistemlerinin (telgraf hatları, buharlı gemiler ve demiryolları) Irak'a getirilmesi, Osmanlı Devleti'nin kontrolünü arttırmasını sağlamıştı. Diğer taraftan Tanzimat reformları, toprağın kullanımını yeniden düzenlemeyi sağlamıştı. 12 Mart 1866'da, Namık Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde, mîrî toprağın halka dağıtılması yönündeki karar kanunlaşmış, ancak Midhat Paşa'nın valiliği döneminde uygulanabilmiştir.²³ Aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi yönündeki teşviklerle tarımsal üretimin artması, ayrıca göçebe aşiretlerin, Müntefik Sancağı dâhilindeki Sûku's-Şuyûh veya Nasıriye gibi ticaret şehirlerine yerleşmeleri amaçlanmıştır. Yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşmaya başlayan aşiretler, askerî ittifaklardaki önemlerini kaybedeceklerdi. Bundan sonra toprak için mücadele, gündemlerini meşgul edecekti.²⁴ Bir zamanların savaşçı şeyhleri, birer mültezime, koyun yetiştiren, ziraatle uğraşan daha küçük aşiretlerin mensupları da köylülere dönüştü. Aslında Osmanlı Devleti'nin vergi toplama işini bu bölgede iltizam sistemiyle yapmasının sadece iktisadî değil, siyasî neticeleri de olacaktı.²⁵ İlk merhalede bu durum, şeyhler ve devlet bağlamında karşılıklı bir bağ(ım)lılığa sebep oldu.

Midhat Paşa, Bağdat valisi iken (1869- 1872), Irak'ın bereketli topraklarında ticarî tarımı teşvik etmek, Fırat ve Dicle'de, Osmanlı bayrağı taşıyan vapurlarla seyr ü sefere koymak gibi ıslahatçı bir rol de üstlenmişti. Böylelikle o, yerleşik

²³ Bkz. Korkmaz, agm., s. 121-122. Ayrıca Bkz. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists and Free Officers*, Princeton Universty Press, Princeton, 1989, s. 68-71; Faleh A. Jabar, "Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak'taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozumuna Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998", Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Der. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 73.

²⁴ Jabar, agm., s. 72-73; Phebe Marr, *Modern History of Iraq*, West View Press, Boulder, 1985, s. 22.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin aşiretlere karşı tavrında bir tutarlılık sergilediği aşikârdır. Zira onları, siyasî-ıdarî hayatın bir gerçeği olarak kabul etmiş, fakat her zaman merkezden atanan memurlarla onların nüfuzunu sınırlandırmaya çalışmıştır (Şerif Mardin, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet", Çev. Mehmet Özden, *Makaleler 4 Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 111; Çetinsaya, "Ottoman Iraq...", s. 108). Diğer taraftan hükümetin atadıkları ile Irak'ın yerli tüccarları ya da eşrafi arasındaki ilişki oldukça komplekti. Buradaki Osmanlı memurları ve tüccarlarının kendi ticarî ve malî çıkarlarının teminatı için birbirlerine ihtiyaçları vardı. 1840 ve 50'ler gibi erken dönemlerde, Irak'ta Osmanlı memuru, yerel tüccarın aktif desteği olmaksızın iktisadî bir ıslah gerçekleştiremezdi. Bu sebeple Osmanlı valisinin hububat ticaretini kontrol altında tutabilmesi için, nehir kıyısındaki bölgelerde vergi toplayan ve ulaşım ücret ve vergilerini kontrol altında tutan şeyhlerle ortaklığa girmeleri kaçınılmazdı. Ancak 1860'ların başında, Avrupa mallarının Irak, Körfez, Necid ve Hindistan pazarlarında dolaşımının arttığı görülmektedir ve burada Osmanlı bürokrasisi, kendini Avrupa iktisadî istilası altında bulmuştu (Bu konuda bkz. Fattah, *age.*, s. 11). Özellikle, nehir yolu taşımacılığında İngiliz vapur şirketleri karşısında, Midhat Paşa'nın idare-i Nehriyye ve Ummân-i Osmanî'yi kurduğunu görmekteyiz (Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Basra: Osmanlı Döneminde", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992, C. 5, s. 112-114).

hayata yeni geçen aşiretlere ziraattan da gelir elde edilebileceğini göstermiş ve aynı zamanda Britanya'nın ticarî cazibesine karşı ve/ya rakip olarak mezkûr nehirler üzerinde Osmanlı vapurlarının dolaşımını sağlamıştır. Zira İngiltere devlet-i fehmanesi, Basra Körfezi ile Kızıldeniz ve Süveyş arasındaki sahada giderek, ticarî-siyasî bir alan yaratmaktaydı.

Tanzimat reformlarının özellikle de Midhat Paşa döneminde uygulananların Irak sahasında göçebe nüfusun yerleşikliğe geçirilmesini amaçladığı söylenebilir.²⁶ Ancak kabileler de dâhil çeşitli sosyal grupların, bu yeni politikaya direnç göstermeleri sürecin doğasına uygundu. Zira kabile şeyhlerinin, aşiretler üzerindeki iktidar ve kontrolü kaybetme endişesi anlaşılabilir bir durumdu. Nitekim Midhat Paşa'nın arazi reformunun en ciddî kısmı olan tapu uygulaması,²⁷ şeyhler nazarında eski gelenek ve değerleri değiştireceğinin bir işaretiydi.²⁸ Her ne kadar bir kısım kabile, göçebelikten vaz geçirilmeye çalışılmışsa da, yüksek vergiler sebebiyle tarımla uğraşan aşiretlerin ilk isyanları da 1863'de, Aşa'ırü'l-Hindiye tarafından tertip edilmiştir. Bu isyan, vergileri toplayan Zubeyd Şeyhine karşı, normalde alınandan daha fazlasını köylüden talep ettiği için çıkmıştı. İkinci köylü isyanı ise 1870'de, orta Fırat bölgesindeki

²⁶ Longrigg'e göre, merkezileşme eğilimi ağır basan bir idarenin kendisine karşı çıkan unsurlara karşı şiddet kullanması kaçınılmazdı. Bu sebeple Osmanlıların kabileleri yerleşik hayata geçirme stratejisi sadece kabile bataklığının yok edilmesi politikası olarak değerlendirilebilir (Bkz. Stephen Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*. Clarendon Press, Oxford, 1925, s. 288-290; Marion Farouk-Sluglett, Peter Sluglett, "The Transformation of Land Tenure and Rural Social Structures in Central and Southern Iraq, 1870-1958", *International Journal of Middle East Studies*, 15, 1983, s. 492; Farouk-Sluglett, Marion- Peter Sluglett, "The Historiography of Modern Iraq", *The American Historical Review*, 96, 5, 1991, s. 1411-1412; Batatu, s. 22; ayrıca bkz. Toby Dodge, "Son Dönem Sömürgeciliğin Sosyal Ontolojisi: Irak'ta Aşiretler ve Manda Devleti", Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Der. Faleh A. Jabbar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 269.

²⁷ Arazi kanunnamesi ile Bâb-ı Âlî, tapuların o toprakta 10 yıllık dönem için çalışmış olanlara verilmesi zorunluluğunu getirmişti. Bu tarz kullanım hakkı, devletin kullanılmayan toprakları geri alma hakkını saklı tutmakla birlikte, vergilendirme muafiyetini de beraberinde getiriyordu. Bu reform, köylülerin özel mülk sahibi olduğu bir yönetim ortaya çıkardı ve aşiretin merkezinde ve dış dünya ile ilişkilerinde geçerli olan sosyal ve siyasî ilişkileri değiştirdi (Hosham Dawood, "Aşiretin "Devletleşmesi" ve Devletin Aşiretleşmesi: Irak Örneği", Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Der. Faleh A. Jabbar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 120).

²⁸ Bkz. Longrigg, s. 307. Fakat Jwaideh, Midhat Paşa'nın arazi reformunun bölgelere göre değişiklik arz ettiğini söylemektedir. Orta Fırat bölgesinde, mirî araziye çiftçiye tapulu olarak vermeyi hedeflerken, güney Mezopotamya'da, Müntefik konfederasyonun hâkimiyetindeki arazileri ise Sadun ailesi üzerinden tapulandırmayı planlamıştı. Şüphesiz bu politikanın arkasında yatan fikir, Sadunların, Müntefik kabilesinin diğer üyeleriyle olan bağlantılarını kesmekti (Albertine Jwaideh, *Midhat Pasha and the Land System of Lower Iraq*, St. Antony's Papers, London, 1963, s. 121).

Daggara'da meydana gelmişti.²⁹ Reform sürecinde Müntefik kabilesi şeyhlerinin işbirliğine açık olmaları, reformların tatbikini kolaylaştırmış görünse de, Müntefiklerin artan gücü, bölgede asayiş problemlerini beraberinde getirmişti. Zira daha bağımsız hareket etmeye başlayan kabile, devlet müdahalesi karşısında ayaklanma tertip edebiliyordu. Hatta 1880-1881 yılında Müntefiklerin yenilgiyle sonuçlanan bir ayaklanmadan sonra³⁰ Sûku'ş-Şuyûh, bir Osmanlı müfrezesinin merkezi olacaktı.³¹

Konsolosluk Raporlarına Göre “Sâbiî Meselesi”

Cevabını aradığımız üçüncü suale; yani müstekî Sabiîler ile hâmî aday Britanya arasındaki ilişkilerin değişen doğasına geçmeden önce tekrar belirtmek gerekir ki bu çalışmaya konu olan bilgilerin tedarikçisi İngiliz konsolosluk raporlarıdır. Bu raporlar “John Baptist’in Müridleri / Sâbiîler” başlığı altında, 1873-1898 yıllarını kapsayan 69 varaktan ibaret olup, ağırlıklı olarak Basra-Bağdat konsoloslukları ile Londra arasındaki yazışmaları içermektedir (FO/602/39). Dosyanın muhteviyatını, Sûku'ş-Şuyûh bölgesi Sâbiîleri'nin inançları sebebiyle iyi muamele görmediklerinden bahisle Britanya himâyesine girme talepleri oluşturmaktadır. Mezkûr yazışmalar, okuyucuya, İmparatorluğun Irak topraklarındaki Sâbiî cemaatinin, kabilelerin ve bölgedeki Osmanlı varlığının hâlini Britanyalı memurlar gözüyle sunmaktadır. Osmanlı vesikaları ise bölgedeki ‘asayiş ihlâl’cisi Arap aşiretlere ağırlık verir.

Diğer taraftan Sâbiîler niçin İngiltere'ye müracaat ettiler veya Britanya'nın bölgedeki varlığının kronolojisi nedir? sorularına cevap verebiliriz. Britanya, ilkin Bağdat'ta 1798 yılında görünür; lakin devlet olarak değil, şirket olarak. Bu şirket, meşhur Doğu Hindistan Kumpanyası'dır. Doğu Hindistan Şirketi'nin Basra Körfeziyle ilişkileri, neredeyse tamamen ticarî olup, 18. yüzyılın başlarında Basra'da, daimî bir İngiliz temsilciliği de bulunmuyordu. İngiltere, 1763 senesinde Bender Abbas'daki fabrikasını İran'daki iç meseleler sebebiyle Basra'ya taşımış,³² 1802 yılında Bağdat'ta ilk defa konsolosluk açmıştır. Diğer taraftan 1836 yılında İngiliz vapurları, Dicle ve Fırat nehirlerinde görünmüş, 1861 yılında da telgraf hattı döşemişlerdi. İngiltere için Osmanlı Irak'ı, Hindistan'a gidecek alternatif bir yoldu ve bu sebeple önemi haizdi. Musul, Bağdat ve Basra'daki konsoloslukları sayesinde bölgeden haberdar olmaktadır.

²⁹ Bkz. Haj, agm. s. 55-56; Salman, *age.*, 111, 126-127; Fattah, *The Politics of Regional Trade in Iraq*, s. 201.

³⁰ Bkz. J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Archive Editions, Oxford, Redwood Burn Ltd., 1986, C. 3, s. 1506.

³¹ Bundan sonra Sûku'ş-Şuyûh'un şeyh ve tüccarları başka bir şehre –Hamisiyye'ye- yöneleceklerdiFattah, *age.*, s. 184).

³² M. E. Yapp, “The Establishment of the East India Company Residency at Baghdād, 1798-1806”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 30, 2, 1967, s. 323.

Mezkûr dosyadaki ilk belge, 27 Mayıs 1873 tarihlidir ve İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Granville tarafından, zor durumda olan Sâbiî cemaatine, Majesteleri Kraliçenin duyduğu sempatinin bir işareti olarak, Şeyh Yahya'ya, 100 pound gönderdiği bilgisini, Basra'daki konsolos Colonel G. Herbert'e tebliğ etmektedir.³³ Bu tebligat ve mütevazı ödemenin ne için yapıldığını bilmiyoruz. Muhtemelen Basra'daki İngiliz konsolosuna bölge Sâbiîleri, zor durumda olduklarına dair şikâyetle bulunmuşlar ve yardım istemiş olmalılar. Zaten 1871 yılında sadece Sâbiîleri değil, tüm Irak ahalisini etkileyen bir kıtlığın hâkim olduğunu biliyoruz. Hatta vali Mithat Paşa, Şii kutsal yerlerini de ziyaret edecek olan İran şahını, o kıtlık ortamında Bağdat'ta layıkıyla misafir edememekten çekinmekteydi. Dolayısıyla kıtlık yıllarında muhtemelen Sâbiîler, ayrıca kötü muameleyle de maruz kaldılar. Bu ilk belgeden sonra ilgili dosyada yaklaşık beş yıl Sâbiîlerle ilgili bir yazışma bulunmamaktadır. Zira, bu yıllar, harp yıllarıdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Irak'ın da gündemini değiştirmiş, askerî garnizonların çoğu ve başıboş çeteler askere alınarak, Rusya ile olan savaşa sevk edilmişti. Bu durum tahmin edileceği üzere Irak coğrafyasında anarşi, kabile savaşları ve soygunlara sebep olmuştu.³⁴

Beş yıllık fasıldan sonra, 5 Eylül 1878'de, karşımıza gene bir mektup çıkar; bu kez, Bağdat'tan Basra'daki konsolos yardımcısına yazılmıştır ve ona, Şeyh Yahya'yı himayesi altına alması öğütlenmiştir.³⁵ Aşağı yukarı aynı tarihlerde Basra'dan Bâb-ı âlî'ye başka bir mektup ulaşır, altında isim olmayan bu mektubun Arapça değil Osmanlıca yazıldığına bakılırsa, Basra'daki bir Osmanlı memurunun kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Mektup, bir ihbar niteliğindedir. Mektubu yazan kişi, Sâbiî Şeyhi Yahya'yı ihanetle suçlamakta ve İngiliz himayesinde olduğundan bahsetmektedir.³⁶ Bu mektup, Sabîî-İngiliz flörtünün Osmanlı memurlarının takibatına uğradığının da işaretidir. Zaten 93 Harbi'nden sonra, Britanya'nın, sırasıyla Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den Kıbrıs adası ve Mısır kıtasını işgali, İstanbul ve Londra arasındaki münasebetleri kökten değiştirmişti.

Sair Osmanlı evrakı, Sâbiîler, Arap aşiretler ve bölgedeki Osmanlı idarecileri arasındaki münasebetlere dair bilgi vererek, mezkûr coğrafyadaki iç hareketliliğe değinir. Söz gelimi, 18 Aralık 1878 tarihli Arapça olarak yazılmış ve Basra valisi Abdullah Paşa hakkında şikâyetleri içeren bir telgraf, İstanbul'a çekilir. Telgraf, Nasıriye'de yaşayan Sâbiîler tarafından çekilmiş ve yetmiş iki imza ile gönderilmiştir.³⁷ Basra vâlisıyla ilgili 20 Aralık 1878 tarihli bir diğer şikâyet

³³ Bkz. FO 602/39, s. 5.

³⁴ Bkz. Lorimer, *age.*, s. 1491.

³⁵ Bkz. FO 602/39, s. 6.

³⁶ FO 602/39, s. 7.

³⁷ BOA. HR. TO. 555/135. 23 Zilhicce 1295/18 Aralık 1878

telgrafının altında Nasıriye’de mukim Arap Sadun ailesinin imzasına rastlanır.³⁸ Oysa, Müntefik aşiretinin yönetici hanesi olan Sadunlar, yakın geçmişte, Midhat Paşa’nın valiliği döneminde, Osmanlı’nın tapu dağıtım döneminde müttefikiydiler ve şimdi bağımsız hareket etmeye başlamaları üzerine ikamet ettikleri Nasıriye’ye daha fazla asker sevk edilmekteydi.³⁹

Başka örneklerin de te’yit ettiği üzere Osmanlı Devleti’nin güney Mezopotamya’da aşiretler ile kurduğu ilişkiler kırılıyordu. Bugün ittifak kurulan bir aşiretin, yarın isyana kalkışmayacağına bir garantisi yoktu. Bağdat’taki Osmanlı idarecileri, aşiret asabiyesinin sürekli bir tehdit kaynağı olduğunu görmüş ve Müntefikler gibi bazılarını, yerleşik hayata geçmeğe ikna etmişti. Ancak, bu kez alınan vergi miktarının yüksek olması aşiretleri tekrar asi kılmıştı. Bu açıdan bölgedeki Osmanlı ıslahatçılığının kusurlu olduğu, bir eliyle verirken diğer eliyle geri aldığı görünmektedir. Diğer yandan Osmanlı idaresi, aşiretler arası anlaşmazlıklar ile bir zamanlar işbirliği yaptığı yerel aileler arasında kalıyordu. Örneğin aşiretler arası çatışmaları bastırmak ve asayişini sağlamak üzere Nasıriye’ye asker sevk edilmesi üzerine, Sadun, Şebib ve sair Müntefik şeyhleri, İstanbul’a, şikâyet telgrafları çekmişlerdi.⁴⁰

Sâbî Kızlar Vak’ası

Çalışmanın başında zikredilen kaçırılan Sâbî kızlar bahsi, ilk defa 1 Mart 1879 tarihli belgede geçer. Bağdat’ta bulunan konsolos yardımcısı General Nixon, Basra’daki mevkidaşı Robertson’a gönderdiği telegramda, Şeyh’in cemaatinden Sûku’s-Şuyûh’da mukim beş kızın kendi rızaları dışında alıkonulduğunu ve Osmanlı valisinin bu konuda adım atması gerektiğini yazmış,⁴¹ cevaben Basra’daki Konsolos yardımcısı meseleyi araştıracağını, ayrıca “kötü muamele”ye maruz kalan Sûku’s-Şuyûh Sâbîilerinin durumunun tetkik edilmesini Abdullah Paşa’ya yazdığını belirtmiştir.⁴² Basra’daki konsolos, 9 Mart 1879 tarihinde yazdığı raporda; Araplar tarafından kaçırılan beş Sâbî kız hakkında alınan istihbarattan bahsetmektedir. İstihbarat, Sâbî iddiaları aleyhine malumat içermektedir. Sûku’s-Şuyûh’daki Osmanlı kaymakamına göre, kızlardan

³⁸ BOA. HR. TO. 555/137. 25 Zilhicce 1295/20 Aralık 1878

³⁹ Mansur Paşa tarafından asker sevkıyatı hakkında Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 20 Haziran 1881 tarihli telgraf için bkz. BOA. HR. TO. 388/64; BOA. HR. TO. 388/81; BOA. HR. TO. 388/82. Ancak Sadunilerin liderliğini yaptığı “aşiretler birliği”, Osmanlı askerinin kendilerine haksız yere saldırdığını ve askerinin bir an evvel geri çekilmesini istedikleri bir arzıyı, Dâhiliye Nezareti’ne göndermişlerdir. Kırk dokuz imza ile Nasıriye’den gönderilen 30 Temmuz 1881/3 Ramazan 1298 tarihli arzı için bkz. BOA. HR. TO. 388/85.

⁴⁰ 29 Mart 1881/27 Rebiulahir 1298 tarihli telgraf için bkz. BOA. HR. TO.338/55; 30 Nisan 1881/30 Cemazıyelevvel 1298 tarihli telgraf için de bkz. BOA. HR. TO.338/58

⁴¹ FO 602/39, s. 8-9.

⁴² FO 602/39, s. 10-11.

biri Nasıriye’de kaçırılmak şöyle dursun, Müslüman olarak Aysah el-Amiş el-Haravi’yle evlenmiştir. Bir diğer kız ise Kaida (Kaidi)’lı Müslim bir Arap’la yedi ay önce izdivaç etmiş bulunmaktaydı. Bu tarihlerde Sâbiilere bir tecavüz olduğuna dair bilgiyi Kaymakam reddetmiştir.⁴³ Diğer taraftan Sûku’ş-Şuyûh kaymakamı, Basra’daki konsolos yardımcına gönderdiği mektubunda; eğer Sâbiilerin şikâyetlerinin sağlam bir dayanağı varsa, kaymakamlığa müracaat etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁴ Bu son yazı, esasen Sâbiilerin bir şikâyeti varsa, muhatabın İngilizler değil, resmî-egemen yönetici Osmanlılar olduğunun hatırlatılmasına dönük bir ihtardır.

İlk mektuptan yaklaşık iki ay kadar sonra; 29 Nisan 1879 tarihinde, Basra’daki konsolos yardımcısının mektubunda kullandığı ifadeye bakılırsa, mezkûr kızların Müslümanlar tarafından kaçırıldığı kanaatinin İngilizler arasında yaygın olduğu anlaşılır. Konsolos yardımcısı, Bağdat’daki Colonel Nixon’a gönderdiği mektubunda, Kaymakam Abdullah Paşa ile görüştüğünü, ancak farklı bir haber olmadığını söyleyerek, gerçeklerin kesin olarak tespit edilebilmesi için güvenilir bir ajanın Sûku’ş-Şuyûh’a gönderilmesini talep etmiştir. Bu meselenin, ayrıca Müslüman memurların sempatisi kazanılarak soruşturulabileceğini de yazmıştır.⁴⁵

16 Mayıs 1879 tarihli cevap mektubunda Robertson, Sâbiilerle ilgili görevin zorluğundan ve hassaslığından ve bu görev için görevlendireceği uygun bir kişinin olmadıđından⁴⁶ bahsederek, kızların yaşadığı evler ve yaşları hakkında bilgi vermiş, ayrıca evlerini kendi rızalarıyla mı, yoksa zorla ya da baskı altında mı terk ettiklerinin muğlâk olduğunu söylemiştir.⁴⁷

28 Mayıs’ta, yine Basra’dan Bağdat’taki Colonel Nixon’a gönderilen başka bir mektupta, Robertson, Sâbiî kızların kaçırılması iddiasını araştırmak için gelecek ay Müntefik’e gideceğini belirtmiştir. Ayrıca mektubu yazmadan bir gün önce Abdullah Paşa’ya uğradığını ve bu meseleyi kendisiyle görüştüğünü de söylemektedir. Abdullah Paşa’dan, Müntefik mutasarrıfı ve Sûku’ş-Şuyûh kaymakamından konuyla ilgili bilgi alma ve bunun yanı sıra şeyh Yahya’nın

⁴³ FO 602/39, s. 12.

⁴⁴ FO 602/39, s. 13. Colonel Nixon, 4 Nisan 1879 tarihli mektubunda, Bağdat’ta bulunan şeyh Yahya’dan, 15 şubat’ta, Sûku’ş-Şuyûh’da, cemaatinden beş kızın Türkler tarafından kaçırıldığı şikâyetini içeren bir telegram aldığını bildirmekteydi. Ayrıca Nixon, Bâb-ı âli’ye, konun soruşturulması yönünde bir mektup gönderdiğini de yazmıştır. Daha sonra 29 Nisan 1879 tarihli mektubunda, Bağdat’taki konsolos, şeyh Yahya’nın kızların iade edilmesi ve akıbetlerinin soruşturulması için Sûku’ş-Şuyûh’a gittiğini belirtmiştir (FO 602/39, s. 15-16).

⁴⁵ FO 602/39, s. 187. Mayıs 1879’da, Bağdat’daki İngiliz konsolosluğundan Basra’daki Yardımcı siyasi ajan ve ikinci konsolos Robertson’a gönderilen yazıda, Suku’ş-Şuyuh’da meseleyle ilgili soruşturma yapmak üzere bir kişiyi tayin etmesi istenmiştir (Bkz. FO 602/39, s. 19).

⁴⁶ FO 602/39, s. 20.

⁴⁷ FO 602/39, s. 21-22.

şikâyetlerinin dinlenmesi ve araştırılması hususunda söz aldığını da eklemektedir. Şeyh Yahya'ya da Basra'ya gelmesi konusunda bir telgraf çekildiği belirtilmektedir.⁴⁸

4 Temmuz 1879 tarihinde Robertson, Bağdat'a yazdığı mektubunda, Şeyh Yahya'nın buraya gelmeyi kabul ettiğini, fakat Sûku's-Şuyûh'daki hükümet otoritesinin oldukça zayıf olduğunu yazmıştır. Robertson'a göre Türk yetkililer, ne Şeyh Yahya'nın kızlarının Araplar tarafından kaçırıldığı iddiası, ne de Arapların mezkûr kızların sevdikleri adamlara kaçtukları iddiasını gerektiği gibi soruşturamayacaktır. Robertson'un mektubunda, Sûku's-Şuyûh ve Müntefik bölgesindeki Osmanlı otoritesinin zayıflığı, Osmanlı memurları ile yerel önde gelenler arasındaki anlaşmazlığa bağlanmaktadır. Bu anarşi döneminde Araplar, vergi ödemeyi de bırakmışlardır. Bu arada, Bâb-ı âlî, Zabit Paşa'yı, Bağdat'a, vali Abdullah Paşa ve Fahd Paşa arasındaki meseleyi soruşturması için görevlendirdi. Zabit Paşa'nın görevinin, Abdullah Paşa veya Fahd Paşa ya da her ikisinin birden görevden alınmasıyla ve ayrıca Müntefik kabileleri üzerinde tam olarak kontrolün sağlanmasıyla sonuçlanacağı beklentisi hâkimdi. Bu sebeple Robertson, Sûku's-Şuyûh'a yapacağı ziyareti, buranın idarecileri değişinceye kadar ertelemeyi düşündüğünü yazmıştı.⁴⁹

Şeyh Yahya'nın şahsî emniyetiyle ilgili endişeleri, bu dönemde Nakr Ömer'de, Sâbiî gümüşçülerin Amâra'dan Basra'ya giderken Dicle üzerinde soyulup öldürülmeleriyle haklı çıkacaktı. Bu bizim Sâbiîlere dair ikinci tecavüz dosyamızdı. Cinayetler, maktullerin ailelerinin, Abdullah Paşa'ya, suçluların yargılanması için Basra'ya getirilmesi hakkında bir dilekçe vermeleriyle ortaya çıktı. Abdullah Paşa, dilekçeye verdiği cevapta, suçun Kurna⁵⁰ kaymakamlık bölgesinde işlenmesi sebebiyle, ailelerin şikâyetlerini kaymakama yapmalarını gerektiğini söylemişti. İkinci dilekçelerinde Sâbiîler, Kurna ahalisinin kendilerine düşmanlığının büyük olduğunu ve bu sebeple oraya gitmeye cesaret edemeyeceklerini belirterek, önceki dilekçelerinin dikkate alınmasında ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine Robertson mektubunda, Abdullah Paşa'yla bu meseleyi görüştüğünü ve Paşa'ya böylesine ciddî bir suçun tetkik ve tahkik edilmeden kapanmasına nasıl izin verdiğini sorduğunu,⁵¹ ancak açık bir cevap alamadığını belirtmiştir. Robertson, Sâbiîlerin mevcut idarî vaziyette, adaletin yerine geleceğine dair bir umutları olmadığını ve idarî bir değişikliğin olmasını beklemeyi tercih ettiklerini belirtmiş ve onların bekleme tercihlerini haklı bulduğunu da ifade etmiştir. Dikkat çeken husus ise, mektubunun sonlarına

⁴⁸ FO 602/39, s. 23-24.

⁴⁹ FO 602/39, s. 26.

⁵⁰ Kurna, 1884 senesinde, Basra vilayetine bağlanarak kaza haline getirilmiştir (Bkz. Sezen, *age* s. 337).

⁵¹ Bu konu için bkz. BOA. HR. TO. 257/61.

doğru Robertson'ın, Abdullah Paşa'yı "fanatik" ve "zayıf" biri olarak tasvir etmesidir.⁵²

Şeyh Yahya, 24 Haziran 1879 tarihinde, Basra'da ikinci konsolos Robertson'a, kızları kaçıran Hüsevri'lerden birinin, adam öldürmek suçundan tutuklandığı haberini vermiştir. Hatta Hüsevri'ler, Sûku's-Şuyûh'daki hükümet konağına saldırıp, bazı askerleri yaralamış ve bu olay üzerine tutuklunun serbest bırakıldığını yazmıştır. Şeyh Yahya, Basra'daki konsolosla görüşmesinin yasaklandığını, bunu yaparsa öldürüleceğini de bildirmiştir. Şeyh, mektubunda, can güvenliği olmadığı için Nasıriye'ye sığındığını da yazmıştır. Mektubunun sonlarında Şeyh, Nasıriye ve Sûku's-Şuyûh'da hükümet otoritesinin artık olmadığını, "güçlünün zayıfa zulmettiğini" yazmıştır⁵³.

27 Şubat 1879 tarihinde, Sâbiû Cemaatinden Ayeş ibn Molla Avad, Basra'daki İngiliz yetkililere, Ebu'l-Hasib⁵⁴ de yaşayan Sâbiû cemaati adına bir dilekçe yazmış, kendisinin ve cemaatinin maruz kaldığı "kötü muamele" sebebiyle Majestelerinin himayesini talep etmiştir. Ayeş'in dilekçesinde anlattığı hikâyeye göre, bir süre önce cemaatten Soli, Avad, Jehan Bakş ve Haddad isimli dört kişi, iş için Amâra'ya gitmiş ve bir müddet sonra da köylerine dönmek için buradan ayrılmıştır. Bu dört kişi, Neşve⁵⁵ye vardıklarında Soli ve Avad, tekne ile yollarına devam etmiş, Jehan Bakş ve Haddad Dair'e doğru yola çıkmıştır. Neşve'den güvenle ayrıldıkları kabul edilmektedir. Bunlardan Dair'e gidenler, burada, Dair şeyhi Suud el-Kavnass'ın evinde misafir olarak kalmış, ama bilinmeyen sebeplerden Suud el-Kavnass, bu iki Sâbiû'ye, derhal Dair'den ayrılmalarını söylemişti. Ancak El-Kavnass'ın adamları, bu iki Sâbiû'yi öldürmüştü. Bundan sonra beş ay boyunca Huveyze,⁵⁶ Muhammera, Kurna, Amâra ve Sûku's-Şuyûh'da onları aramak için her yere haber verildi. Sâbiûler, kendi yaptıkları aramaların neticesinde, maktullerin Dair'in yerli halkı tarafından öldürüldükleri ve tüm sahip oldukları eşyaların da yağmalandığı bilgisine ulaşmışlardı.

Ayeş'e göre; Dair halkı, katiller aleyhine şahitlik yapmayacaklardı. Burada bir ayrılığı vurgulamaktadır Ayeş; "Biz Sâbiû cemaatiyiz, onlarsa Müslüman", bu cinayetin gerçek sorumlusu Suud el-Kavnass'dır. Ayeş, İngilizlerin merhametine

⁵² Ayrıca Robertson'un iddialarına göre; Abdullah Paşa'nın rüşvet ve önyargılarla beslediği mahkeme, Sâbiûlere karşı hiç de adil olmayan bir tavır takınmıştır (FO 602/39, s. 26-27).

⁵³ Bkz. FO 602/39, s. 27.

⁵⁴ Bugünkü adıyla Ebulhasib, 1884 yılında, Basra vilâyetine bağlı bir nahiye haline gelmiştir (Bkz. Sezen, *age.*, s. 163).

⁵⁵ Neşve, 1875 senesinde, Basra Vilâyeti'ne bağlı Kurna kazasının nahiyesi haline gelmiştir (Bkz. Sezen, *age.*, s. 392).

⁵⁶ Huveyze, Basra'ya bağlı bir kasabaydı (Bkz. Sezen, *age.* s. 248).

sığındıklarını ve el-Kavnass'ın sorgulamak için Basra'ya getirilmesi ve adaletin yerini bulması için kendilerine yardım edilmesini istemektedir.⁵⁷

12 Mart 1879 tarihinde Ayeş bin Molla Avad, Basra Konsolosu'na yazdığı ikinci dilekçede, daha önce yazdıkları dilekçenin Basra konsolosu tarafından Kurna kaymakamına iletilmesinden mutlu olduklarını yazmıştır. Ancak Sâbiû oldukları için, Şiû Kurna halkının kendilerinden nefret ettiğini ve güvende olmadıklarını, ayrıca burada kendilerini öldürmeye teşebbüs edecek Dair'li halkın da bulunduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Kurna'da, cemaatlerinin yaklaşık kırk haneden oluştuğunu ve yerli halkın eziyeti neticesinde mallarını bırakıp, yerlerini terk etmeye mecbur kaldıklarını belirtmektedir. Bu sebeple önceki dilekçelerinde yazdıkları gibi, Suud el-Kavnass ve adamlarının soruşturma için Basra'ya getirilmesini ve Kaymakama da kendilerine eziyet edilmemesi ve meselenin adil bir şekilde soruşturulması için baskı yapmalarını rica etmişlerdir.⁵⁸

19 Temmuz 1879 tarihinde ise Bağdat'taki konsolos, Basra'daki Sâbiüler'in iyi muamele görmedikleri konusundaki şikâyet mektubunun kendisine ulaştığını, ayrıca Basra'daki muhatabına, öldürülen iki gümüşçünün davalarını soruşturması için elindeki en iyi memurları, Sâbiülerin yardımına vermesini istemiştir.⁵⁹

Tüm bu yazışmalardan sonra Sâbiülerin hayatlarında nasıl bir değişim olduğunu biliyoruz. Zira 1891 yılına kadar kaynaklar sessiz kalmaktadır.⁶⁰

20 Mart 1891 tarihinde ise bu kez şikâyet ve yardım talebinin yerini açıkça himaye talebi almıştır. Bu tarihte dört Sâbiû cemaati üyesi, Basra'daki İngiliz elçisine Arapça bir dilekçe bırakmışlardı. Dilekçede ismi geçen ve mühürleri bulunan Ebu'l-Muşrî, Gafil bin Nasan, Lafî bin Nasar ve Nali bin Nasar, dilekçelerinde yaklaşık yirmi kişiden mürekkep Sâbiüler olduklarını, İngiltere

⁵⁷ Bkz. FO 602/39, s. 28.

⁵⁸ Bkz. FO 602/39, s.29-30. Diğer taraftan 4 Haziran 1879'da, A. Henry Layard'tan Bağdat'ta bulunan Colonel Nixon'a giden mektupta, Sâbiû kızların kaçırılmasıyla ilgili yapabileceği ne varsa yapması istenmektedir. Aynı mektupta, Layard, eğer Osmanlı otoriteleri Sâbiülerini himaye etmeyi reddederlerse ve kadınların kaçırılmasına izin verilerse, kendisine en ayrıntılı şekilde rapor edilmesini emretmektedir (FO 602/39, s. 31). Ayrıca Colonel Nixon'un kendisine gelen bu mektubu, Basra'daki ikinci konsolosa gönderdiği de görülmektedir (FO 602/39, s. 32).

⁵⁹ Ayrıca devamında Zabıt Paşa, görevini tamamlayıp, sukûneti ve otoriteyi yeniden tesis edinceye kadar, Sûku's-Şuyuh'a yapacağı ziyareti ertelemesini onayladığını söylemiştir (FO 602/39, s. 32-33).

⁶⁰ Bu arada Basra'nın Müntefik Sancağı'na bağlı Sûku's-Şuyuh aşiretlerinden el-Hasan, el-Hammam ve Nevaşi aşiretleri arasında süre gelen bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir. Bu aşiretler arası münazaanın sona erdiği ve bir daha bir münazaaya meydan verilmemesi için orada bir bölük asker bulundurulması gerektiği yönünde İstanbul'a bir rapor yazılmıştır (BOA. DH. MKT. 1420/1221, 21 Şaban 1304/15 Mayıs 1887). 2 Nisan 1888/20 Recep 1305'de, Sûku's-Şuyuh kazasında, asayişin yeniden tesis edildiği bildirilmektedir (BOA. Y. PRK. ASK. 45/45).

himayesine girmek istediklerini, fakir olduklarını, Allah'tan başka koruyucuları olmadığını söylemekteydiler.⁶¹ Bu dilekçenin altında, bunların Nasıriyeli halktan ve Türk tebaası oldukları, ayrıca, içlerinden birinin (Abu'l-Muşri) Basra'da olduğu ve diğerlerinin geçici olarak Magil'de kaldıkları belirtilmiştir. Bunların kuyumculuk yaptıkları ve şeyhlerinin isminin de Sa'han olduğu yazılmıştır.⁶²

24 Mart 1891 tarihinde Bombay'daki İngiliz temsilciliği, Bağdat'a gönderdiği mektupta, Nasıriyeli bazı Sâbiilerin İngiltere'nin himayesine girme isteklerini belirten mezkûr dilekçenin incelendiğini yazmıştır. Bununla birlikte Sâbiilerin, bütün kabile İngiltere'nin himayesine girdikleri takdirde Basra'ya göç etmeye hazırlandıkları haberini aldıklarını da belirtmiştir. Ancak Basra'daki konsolosun böyle bir himaye için gücü ve yetkisi olmadığı belirtilmiştir. Devamında konsolosa, Sâbiilere karşı iyi niyetlerini ve güçleri yettiğince onlara yardım edeceklerini iletmesi söylenmektedir.⁶³

Hapisteki Sâbiî Şeyhi⁶⁴

11 Aralık 1895'de yazılan raporda, Sâbiilerin şeyhi Sa'han'ın Basra'da Osmanlı idaresince tutuklandığı, Şeyhin oğlunun, babasının davasının çözülmesi için Kraliçeye başvurmak istediği belirtilmiştir. Daha önceki şeyhin (Yahya) kraliçeye iletişim kurduğu bilinmektedir. Hatta Kraliçe'nin sâbık Şeyh Yahya'ya, kıtlık zamanında para gönderdiği mezkûr raporda bahsi geçen konular arasındadır.⁶⁵

⁶¹ Dilekçenin altına düşülen notta, bu kişilerin tanınıp tanınmadığı, nerede yaşadıklarının bilinip bilinmediği gibi sualler yazılmış, ayrıca bunlardan herhangi birinin Sâbiiler hakkında konuşmak için ofise gelip gelmediği de sorulmuştur (FO 602/39, s. 34).

⁶² Not kısmında, bazı Sâbiî kızların kaçırılması hakkındaki eski yazışmaların (1879) ilişikte gönderildiği yazmaktadır. Ayrıca dosyanın bir kenarına "Ebu'l-Muşri'yi bir dragomanla birlikte bana gönder" 4/3/91 şeklinde ekleme yapılmıştır (FO 602/39, s. 34-35).

⁶³ FO 602/39, s. 35-37.

⁶⁴ FO 602/39, s. 39.

⁶⁵ Bkz. FO 602/39, s. 40-41. Burada bahsi geçen "kıtlık" meselesinin izahını yapmak gerekmektedir. Eylül 1877 senesinde Bağdat'taki İngiliz temsilci Kolonel Nixon, Foreign Office'e acil başlıklı çektiği telegramda, Bağdat'taki Osmanlı otoritelerinin hububat ihracını yasakladıklarını yazmıştı (NA FO 78/2650). Buğday ve benzeri gıda maddesinin ihracının yasaklanmasının sebebi oldukça açıktır, ekin hasadını gerçekleştiren erkek köylü nüfus, Rus muharebesinde savaşması için askere alınmıştı. Bunun yol açtığı erken hasat, ürünün kalitesini düşürmüştür (NA FO 78/2846). 1 Aralık 1877 tarihinde bu işin ticaretini yapanlar, Bağdat valisi Akif Paşa ile görüşülse de bir netice alamadılar (NA FO 78/2615). Dolayısıyla 1877-1878 tarihinde mahsulün iç piyasayı besleyecek kadar yeterli olmayışı, bir açlık döneminin yaşanmasına sebep olmuştur (NA FO 78/2872; FO 195/142).

28 Aralık 1895 tarihli başka bir raporda, Sâbîilerin Şeyhi Sa'han'ın tutuklandığı ve Medine (Yukarı nehir)⁶⁶ 'den Basra'ya getirildiği yazılmıştı. Medine'de Türk idaresine karşı gerçekleşen Arap ayaklanmasına karıştığı şüphesiyle şeyhin tutuklandığı ve ayrıca Sâbîilerin, şeyhlerini ziyaret etmelerine ve yemek getirmelerine izin verildiği yazılmaktaydı.⁶⁷

Yazarı bilinmeyen bir notta, Medine'de (Kurna'nın biraz yukarısında, Fırat üzerinde) Arap şeflerden (Benû Esad kabilesi) Hasan Kayun'un, Ağustos 1895'de Türk idaresine karşı ayaklandığı⁶⁸ ve Osmanlı birliklerinin Hasan Kayun'un üzerine bir sefer düzenlediği belirtilir. Osmanlı memurlarına göre gerekçe, Sâbîî şeyhi Sa'han'ın, Hasan Kayun'un Cannon marka silahlarına kurşun ve sair cephane temin etmesiydi.⁶⁹ Bu gerekçe doğru ise, bunun Sâbîilere ilişkin asayiş dosyasının en dikkat çekici vakası olduğu açıktır. Zira bütün diğer vakalar, Sâbîilerin Araplardan gördükleri zulüm üzerinde iken, bu kez şeyh sıfatını haiz bir Sâbîî, Arap asilere silah sağlamakla suçlanmaktadır.

21 Ocak 1896 tarihli İngiliz raporu, Şeyh Sa'han'ın, suçlamaları reddettiğine yer verir.⁷⁰ İki ay sonraki; 23 Mart 1896 tarihli başka bir yazarı meçhul notta ise bazı Sâbîilerin İngiliz konsolosluğuna gelerek, Türk yetkilileri, şeyhlerine karşı tarafgir davranmakla, sağlıklı bir soruşturma yapmamakla itham ettikleri görülmektedir. İlginç nokta, şeyhlerini kurtarmaya gelen Sâbîilerin beyanlarının, görüşmeye muhatap olan İngiliz tarafından ikna edici bulunmamasıdır. Takip eden süre zarfında şeyh hakkında açılan soruşturma tamamlanmış ve şeyhin tutukluluğunun devamına karar verilmiştir. Üstelik Osmanlı valisi, İngilizleri Sâbîî şeyhinin davasına karışmaması konusunda uyarmıştır. Zira onlar, Osmanlı vatandaşıdır.⁷¹

18-19 Mart 1896 tarihlerinde, Muhammara'daki ikinci konsolostan Huzistan'daki konsolosa giden mektuptan anlaşıldığı üzere, şeyhin kurtarılması çabasına oğlu ve cemaatinin bazı önde gelenleri karışır. Bu kez muhatap Londra'daki Kraliçe'dir. Ona iki dilekçe gönderilir. Viktorya'nın yardımı

⁶⁶ Medine ya da diğer bir ismiyle Medine-i Beni Mansur, 1871'de Basra vilayetinin Kurna kazasına bağlı bir nahiye haline gelmiştir (Sezen, *age* s. 365).

⁶⁷ Bkz. FO 602/39, s. 42-43

⁶⁸ Lorimer'in eserinde isyanın başlangıç tarihi, 1899-1900 olarak geçmektedir. Diğer taraftan Kayun, daha önceleri Kala-yı Salih ile Kurna arasındaki nehir yolunun ve telgraf hattının koruması görevini valilikten aldığı izinle gerçekleştiren bir kişiydi. Ancak Müntefik şeyhlerinden bazılarının "entrikaları", onun Osmanlı idaresiyle arasının açılmasına sebep olmuştu (Bkz. Lorimer, *age* s. 1508).

⁶⁹ İsyancılar, 13 Eylül 1898 tarihinde, Medine'den Basra'ya getirilmiştir (Bkz. FO 602/39, s. 43-44).

⁷⁰ Bkz. FO 602/39, s. 45-46.

⁷¹ Bkz. FO 602/39, s. 46-47.

istenir.⁷² Şeyhin oğlunun babası adına Kraliçeye Arapça olarak yazdığı mektupta dikkat çekici olan, Sâbüilerin, kendilerini sanki Hıristiyan gibi takdim etmeleridir; ifade şudur; “Biz Sâbüiler; John Baptist’in dininin papazlarıyız’. ‘Fırat kıyısındaki Kurna’da, Nehr-i Salih’de yaşamaktayız”. Şeyhin oğlu, “onların dininden değiliz, ibadetlerimizi yapmamıza izin vermiyor, kötü muamele ediyorlar” diyerek, babası hakkında herhangi bir kanıt olmadığı halde tutuklandığını ve serbest bırakılması için tek umudunun Majesteleri olduğunu söylemiştir.⁷³

18 Mart 1896 tarihinde birçok kişinin mührünü taşıyan Majestelerine yazılmış başka bir mektupta, Irak’ta ve İran’ın bazı yerlerinde Sâbüilerin ciddi sorunlarla karşı karşıya oldukları ve dinlerinin zayıfladığı iddia edilmekteydi. Majestelerinden, hem Sâbüî din adamının serbest bırakılması, hem de dinlerinin korunması hususunda yardım etmesi için himayesi talep edilmişti.⁷⁴

25 Mayıs 1896 senesinde Muhammara’dan, Bağdat’taki Konsolosluga, Şeyh Sa’han’ın tutukluluğunun devam ettiği, cemaatin birkaç üyesinin valiyle görüşüp, Şeyh’e iyi davranılması talebinde bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca, mektubun sonunda Türk yetkililerin kendilerine açıkça, Şeyh Sa’han’ın bir Türk vatandaşı olduğu ve onun lehinde İngilizlerin bu işe karışmaya hakkı olmadığından söylendiği eklenmiştir.⁷⁵

13 Haziran 1896 tarihli Arabian Mission’dan yazılan rapor, Britanya’nın genel tavrını özetler. Önce Sâbüiler, yıldızla tapan eski bir mezhebin üyeleri olarak tarif edilir. Ayrıca raporda, Sâbüilerin yaşadıkları yerlerde inançları sebebiyle Osmanlı idaresi tarafından eziyete maruz kaldıklarının bir ispatı

⁷² 4 Nisan 1896 tarihinde, Colonel Nixon, Basra Körfezi’nden, Büşir’deki İngiliz Konsolosluguna yazdığı mektuba, Şeyh Sa’han ve bazı Sâbüî üyelerinden Kraliçeye gönderilen dilekçelerin orijinallerini de ilave etmiştir. Şeyh Sa’han’ın Basra’daki tutukluluk hali devam ettiği için, Türk otoritelerin Sâbüilere baskı uyguladığı yönündeki iddiaları destekleyici görünmektedir (Bkz. FO 602/39, s. 47-48). Aynı mektupta bahsedilen bir diğer mevzu ise, 30 ya da 40 sene evvel cemaatin önceki lideri Şeyh Yahya’nın Majestelerine başvurduğu ve Majestelerinin de onlardan bazılarını himaye altına aldığıdır. Şeyh Yahya’nın oğlunun sahibi olduğu belgelerde, Earl Granville’in imzası bulunmaktadır ve Majestelerinin, iki defa, bu insanlara kıtlık zamanlarında parasal yardımda bulunduğu görülmektedir (Bkz. FO 602/39, s. 48-49).

⁷³ Bkz. FO 602/39, s. 49-50.

⁷⁴ 18 Mayıs 1896 tarihinde yazarı bilinmeyen bir rapora göre, Sâbüilerin dinî lideri Şeyh Sa’han 3 sene Medine’de hapis yatmaya mahkûm edilmişti (Bkz. FO 602/39, s. 52-55).

⁷⁵ Hapiste şeyhi ziyaret için izin verildiği de rapordan anlaşılmaktadır. Şeyh Sa’han, Müntefik’te, adliyeye gelirken öldürülmeye de çalışılmıştı. Diğer taraftan şeyh, yeğeni Aden bin Damarg’ı öldürmekten suçlu bulunmuş ve 3 sene hapis cezası verilmiştir. Dahası Şeyh Sa’han ve oğullarından ikisi, Medine’de meydana gelen ayaklanmaya karışmakla itham edilmişlerdi. Şeyh ve oğulları, Medine’de tutuklandıklarında demircilik ve ticaret yapmaktaydılar. Medine’de bu sırada Hasan Kayun isyan etmişti ve Muhammed Paşa komutasındaki askerî birlikler buraya gelmişti. Türk yetkililer, asi Hasan Kayun’un destekçileri için mermi ve top üretildiğinden şüphelenmişlerdir. Nihayet şeyh ve oğullarının da bu işte yer aldıkları iddia edilmiştir (FO 602/39, s. 56-57).

olmadığı açıkça ifade edilir. Ayrıca Türk Arabistanı'nda onlara karşı baskıcı yasalar ya da uygulamalar olduğu yönünde bir kanıt olmadığı da eklenir. Dahası Sâbîî dininin doğası hakkında bilginin az ve onlardan Kuran'da saygıyla bahsediliyor olması sebebiyle de Müslümanların Sâbîilere eziyet etmesi için bir sebep olmadığı söylenir. Arabian Mission'un raporuna göre, Şeyh Sa'han ve oğullarının tutukluğu mevzusu, dinî bir baskı olduğuna delil değildir. Mahkemenin neticesine göre Şeyh Sa'han suçlu ya da değildir.⁷⁶

11 Temmuz 1896 tarihinde Londra Foreign Office'den Constantinople'a giden yazıda, Majestelerinin Basra'daki Konsolosluğunun bu davada herhangi bir müdahalesinin olmadığı yazılmıştır.⁷⁷ Ancak Bağdat'dan Büşir'deki temsilciliğe giden yazıda, vali ile görüşmelerinde hapisteki Şeyh Sa'han'a iyi muamele edilmesi ve yaşlılığının dikkate alınmasının konuşulduğu söylenmektedir.⁷⁸

Yaklaşık iki yıl sonra, 12 Mayıs 1898'de, yazılan rapordan anlaşıldığına göre; Sâbîîler, Şeyhin yargılanması sırasında mahkemenin süreci iyi işletmediğini iddia etmiş, ayrıca İngiliz konsolosluğunun yerel mahkemede kendilerini temsil etmesini de istemişlerdi. Buna dayanak olarak her ne kadar Osmanlı vatandaşı olsalar da inançlarının Hıristiyanlığa yakın olmasını göstermişlerdi.⁷⁹

1895 senesinde Medine'de çıkan isyanda, isyancılara top ve mermi desteği vermekle suçlanan Şeyh Sa'han'ın masum olduğu, ısrarla cemaatinin üyeleri tarafından dile getirilmişti. 13 Mayıs 1898 tarihli son raporda Sâbîîlerin, Sa'han'ın tutukluluğunun sona erdirilmesi yönündeki taleplerinden bahsedilmektedir. Ancak Konsolos ve vali tercümanı, Şeyhin suçunun mahkemede kesinleştiğini söylemişlerdir. Ayrıca, Vali Hamdi Paşa konsolosa, Şeyhin hapisnede iyi muamele göreceğini ve az sayıda Sâbîî'nin şeyhi ziyaret etmesine izin verileceğini belirtmişti.⁸⁰ Neticede Sâbîî dosyası bize Britanya'nın Sâbîîlere yönelik ilgisinin centilmence ve mesafeli bir ilgi olduğunu göstermektedir. Aksi durumda İngiltere, Selanik, Beyrut veya İzmir'deki gayr-i Müslimlere yaptığı gibi Sâbîî cemaatinin üyelerine de pasaport vererek himayesine alabilirdi.

⁷⁶ Bunların yanı sıra, 23 Haziran 1896'da, Bağdat'taki İngiliz konsolosluğundan gelen başka bir raporda, Şeyh Sa'han'ın tutukluluğunun, dinî bir baskının neticesi olmadığı söylenmektedir (Bkz. FO 602/39, s. 64-65).

⁷⁷ FO 602/39, s. 65.

⁷⁸ FO 602/39, s. 65.

⁷⁹ FO 602/39, s. 67.

⁸⁰ FO 602/39, s. 68.

Sonuç

Güney Irak'taki Sâbiî cemaatinin 1873-1898 yılları arasındaki vaziyetine dair bu mikro tarih çalışması, doğrudan İngiliz ve dolaylı olarak Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Mezkûr belgeler, asayiş ve idare sarmalına sahiptir, antropolojik malzeme yoktur. Sâbiî merkezli tarihi makro ölçekte genişlettiğimiz takdirde, imparatorluk analizi, merkezden tasarlanan ıslahatın taşrada karşılaştığı güçlükler bahsine girmek gerekir. Zira imparatorluk tek bir kavram ve fakat farklı ve geniş coğrafya demektir. Islahat bizim bahsimizde merkezizetçilik, Müslim-gayr-i Müslim eşitliği gibi gündemiyle Tanzimat'tır. Ayrıca o Tanzimat âyân egemenliğindeki Balkanlar'da farklı, Kuleli vakasında olduğu gibi İstanbul'da başka türlü, köle ticaretinin yasaklandığı Habeşistan'da da değişik tepkilere maruz kalmıştır. Tanzimat, Güney Irak'ta ise Midhat Paşa tarafından temsil edilmiştir. Güney Irak'ta büyük resim ise yerleşikliğe geçirilmeğe çalışılan Arap aşiretlerdir. Sâbiî şikâyetlerine göre esas fail de onlardır. Diğer yandan Sâbiîler, acaba Müslüman olmadıkları için midir ki Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalmışlardır? Bu soruya evet demek mümkün görünmüyor. Çünkü Müslüman Arap aşiretlerinin şiddet potansiyeli birbirlerine yöneldiği gibi bölgedeki Osmanlı idaresini de hedef almıştır ki son Sâbiî şeyhi, asi Araplarla işbirliği yapmak suçundan hapse atılmıştır. Başka bir ifadeyle, gerek İslamcı-reformcu sultan Abdülhamit için ve gerekse kendisine dilekçeler yazılan Britanya kraliçesi için bölgedeki ağırlıklı ve kaale alınan unsur Arap aşiretlerdir. Nitekim Britanya devleti, Sâbiîlerle alâkâlı son yazışmaların kaleme alındığı 1898'den yirmi yıl kadar sonra 'Büyük Oyun' için Sykes-Picot (16 Mayıs 1916) görüşmelerinde taksim planları yapılır ve isyan için bir şef aranırken, Arap coğrafyası ve Arapları dikkate alacaktır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. HR. TO. 555/135, BOA. HR. TO. 555/137, BOA. HR. TO. 388/64, BOA. HR. TO. 388/81, BOA. HR. TO. 388/82, BOA. HR. TO. 388/85, BOA. HR. TO.338/55, BOA. HR. TO.338/58, BOA. HR. TO. 257/61, BOA. DH. MKT. 1420/1221, BOA. Y. PRK. ASK. 45/45

National Archives:

NA FO 78/907, NA FO 602/39, NA FO 78/2650, NA FO 78/2846, NA FO 78/2615, NA FO 78/2872, FO 195/142

Kitap ve Makaleler

ABDULLAH Thabit A. J. (1992) The political Economy of Merchants and Trade in Basra, 1722-1795, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Georgetown University, Washington D.C.

- AL-QAYSİ Abdul Wahhab Abbas (1958) *The Impact of Modernization on Iraqi Society During the Ottoman Era: A Study of Intellectual Development in Iraq 1869-1917*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, University of Michigan
- BAKER Karen (2007) *The 21st Century Mandaean Diaspora: New Opportunities to Reach Iraqi Mandaean Refugees with the Gospel*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Liberty University
- (1308) *Basra Vilâyeti Salmâmesi*, Basra Matbaası
- BATATU Hanna (1989) *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements in Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'ithists and Free Officers*, Princeton Universty Press, Princeton
- BRANDT W. (1915) Mandaeans, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hastings, T. ve T. Clark, Edinburgh, s.380-393
- BAYLY C. A. (2007) Distorted Development: The Ottoman Empire and British India, Circa 1780-1916, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27, 2, s. 332-344
- BOZKURT Gülnihal (1989) *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK Yayınevi
- BUCKLEY Jorunn J. (1999) Glimpses of a Life: Yahia Bihram, Mandaean Priest, *History of Religions*, 39, 1, s. 32-49
- BUCK Christopher (1984) The Identity of the Sâbi'ün, *Muslim World*, 74, s. 172-186
- CARUS Paul (1915) The Sabians, *The Monist*, 25, 2, s. 294-297
- CEYLAN Ebubekir (2009) Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri, *Toplumsal Tarih*, 186, s. 76-84
- CUNNINGHAM Allan (1993) *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, Ed: E. Ingram, London: Frank Cass and Co. Ltd., c.1, s.3
- ÇETİNSAYA Gökhan (1999) Ottoman Iraq in the Tanzimat Period: Some Political, Social and Economic Aspects, *HÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, s.105-114
- ÇETİNSAYA Gökhan (2008) *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, New York: Routledge
- DAWOOD Hosham (2013) Aşiretin "Devletleşmesi" ve Devletin Aşiretleşmesi: Irak Örneği, Çev. Ö. Ögünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik* içinde, Ed. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.109-131
- DAWSON Harbutt (1923) Forward Policy and Reaction 1874-1885, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1783-1919* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, s.72-148
- DE VAUX B. Carra (1967) Sâbiüler, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, c.10, s.9-10
- DODGE Toby (2013) Son Dönem Sömürgeciliğin Sosyal Ontolojisi: Irak'ta Aşiretler ve Manda Devleti, Çev. Ö. Ögünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik* içinde, Ed. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.250-274

- DOWER E. S. (1937) *The Mandaeans of Iraq and Iran Their Cults, Customs, Magic, Legends and Folklore*, Clarendon Press, Oxford
- DOWER E. S. (1956) Scenes and Sacraments in a Mandaean Sanctuary, *Numen*, 3, 1, s.72-76
- EL-BÎRÛNÎ Ebu'r-Reyhân Muhammed (1879) *The Chronology of Ancient Nations*, Ed. ve Çev. C.E. Sachau, London
- ERASLAN Cezmi (1994) Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti 1876-1915, *İÜ. Tarih Dergisi*, 35, s. 223-251
- FAROUK-SLUGLETT Marion- Peter Sluglett (1983) The Transformation of Land Tenure and Rural Social Structures in Central and Southern Iraq, 1870-1958, *International Journal of Middle East Studies*, 15, s. 491-505
- FAROUK-SLUGLETT Marion- Peter Sluglett (1991) The Historiography of Modern Iraq, *The American Historical Review*, 96, 5, s.1408-1421
- FATTAH Hala Mundhir (1986) *The Development of the Regional Market of Iraq and the Gulf 1800-1900*, Doktora Tezi, University of California, Los Angeles
- FATTAH Hala Mundhir (1997) *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia and the Gulf 1745-1900*, State University of New York Press, Albany
- FİELD Henry (1949) *The Anthropology of Iraq*, Field Museum Press, Chicago
- FUCCARO Nelida (1999) Communalism and the State in Iraq: The Yazidi Kurds c.1869-1940, *Middle Eastern Studies*, 35, 2, s.1-26
- FUCCARO Nelida (2013) İlk Dönem Modern Irak'ta Yezidi Aşiretleri, Din ve Devlet, Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik* içinde, Der. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 177-194
- GÜNDÜZ Şinasi (1999) *Son Gnostikler Sâbiiler İnanç Esasları ve İbadetleri*, Vadi Yayınları, Ankara
- GÜNDÜZ Şinasi (2008) Sâbiilik, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara c.35, s.341-344
- HAİDER Saleh (1942) Land Problems of Iraq, Basılmamış Doktora Tezi, London University
- HAY Samira (1991) The Problems of Tribalism: The Case of Nineteenth-Century Iraqi History, *Social History*, 16, 1, s.45-58
- HALAÇOĞLU Yusuf (1992) Basra: Osmanlı Döneminde, *DİA*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, c.5, s.112-114
- HART Jennifer (2010) The Mandaeans, a People of the Book? An Examination of the Influence of Islam on the Development of Mandaean literature, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, Indiana
- HASAN M. S. (1958) Growth and Structure of Iraq's Population, 1867-1947, *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, 20, s.339-352
- HASAN Mohammad Salman (1978) The Role of Foreign Trade in the Economic Development of Iraq, 1864-1964: a Study in the Growth of a Dependent Economy, *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day* içinde, Ed. M. A. Cook, Oxford University Press, London, s. 346-372

- HASHİMÎ Rasool M. H., Alfred L. Edwards (1961) Land Reform in Iraq: Economic and Social Implications, *Land Economics*, 37, 1, s.68-81
- HUART C. (1971) *Arap ve İslâm Edebiyatı*, Çev. C. Sezgin, TİSA Matbaacılık, Ankara
- INGRAM Edward, (1984) *In Defence of British India Great Britain in the Middle East, 1775-1842*, Frank Cass and Co. Ltd London
- ISEMİNGER Gordon Liewellyn (1965) *Britain's Eastern Policy and the Ottoman Christians 1856-1877*, Norman, Oklahoma
- JABAR Faleh A. (2013) Şeyhler ve İdeologlar: Aşiretlerin Irak'taki Baba Tarafından Kalma Totalitercilik Altında Yapı Bozumuna Uğraması ve Yeniden Yapılanması, 1968-1998, Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik* içinde, Der. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.65-107
- JWAİDEH Albertine (1963) *Midhat Pasha and the Land System of Lower Iraq*, St. Antony's Papers, London, s. 106-136
- KENANOĞLU M. Macit (2004) *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul
- KORKMAZ Adem (2009) Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872), *Tarih Dergisi*, 49, 1, s.113-178
- KRAMERS J. H. (1979) Sûk-üş-Şüyûh, *LA*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, c.11, s. 8-9
- LONGRİGG Stephen (1925) *Four Centuries of Modern Iraq*, Clarendon Press, Oxford
- LORİMER J. G. (1986) *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, c.3, Archive Editions, Redwood Burn Ltd., Oxford
- MARDİN Şerif (2000) Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet, Çev. Mehmet Özden, *Makaleler-4 Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul
- MARR Phebe (1985) *Modern History of Iraq*, West View Press, Boulder
- MARUFOĞLU Sinan (2013) 19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunlar, *Tarihin Peşinde*, 5, 9, s. 235-248
- ONLEY James (2007) *The Arabian Frontier of the British Raj: Merchants, Rulers, and the British in the Nineteenth Century Gulf*, Oxford University Press, Oxford
- ORTAYLI İlber (1985) Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, *Tanzimatt'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, c.4, s. 996-1001
- (2012) *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, Ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, ORSAM, Ankara
- PETERMANN H. (1861) *Reisen im Orient*, c.2, Leipzig
- SAKAİ Keiko (2013) Irak'ta Devletin Kontrol Aracı Olarak 'Aşiretleşme': Ordu, Kabine ve Ulusal Meclis Üzerine Gözlemler, Çev. Ö. Öğünç, *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, Der. Faleh A. Jabar-Hosham Dawood, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.133-156
- SALMAN Kamal Abdal-Rahman (1992) The Ottoman and British Policies Toward Iraqi Tribes: 1831 to 1920, Yayınlanmamış Dr. Tezi, The University of Utah
- SAWYER Lynn Massie (2012) Orientalism and Three British Dames: De-essentialization of the Other in the Work of Gertrude Bell, Freya Stark, ve E.S.

Drower, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Liberty University, School of Communication

SEZEN Tahir (2006) *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara

TWEEDİE William (1894) *The Arab, His Horse and His Country*, Government Press, Calcutta

YAPP M. E. (1967) The Establishment of the East India Company Residency at Bağhdād, 1798-1806, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 30, 2, s. 323-336

YÜCEL Yaşar (1986) Midhat Paşa'nın Bağdat Vilâyetindeki Alt Yapı Yatırımları, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, TTK Basımevi, Ankara s.175-183

1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri

Çağla D. TAĞMAT

Ankara Üniversitesi

TAĞMAT, Çağla D., 1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri, CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 29-54.

Genellikle savaşları sona erdirmek amacıyla toplanan barış konferansları güçlü devletler tarafından belirlenen ilkeler ve planlar üzerine odaklanır. 1921 Londra Barış Konferansı da 1920 yılına damgasını vuran Sevr Barış Antlaşması üzerine inşa edilmiş bir konferanstır.

Türkiye, Yunanistan, Fransa, İtalya ve Japonya'nın katıldığı, İngiltere'nin ağırlığını hissettirdiği ve Sevr Antlaşması'nın gündemde olduğu Londra Konferansı, 21 Şubat 1921 tarihinde toplanmış ve hararetli görüşmelere sahne olmuştur. Bu konferansta Yunan heyeti Doğu Sorunu konusunda Sevr esaslarına dayanarak ortaya koyduğu tezleriyle İngiltere'nin desteğini muhafaza etmeyi amaçlamış, Türk heyeti de Misak-ı Milli esaslarını ortaya koymuştur. Fransa ve İtalya'nın, politik duruşlarındaki değişikliklerini belirttikleri konferans, İtilaf Devletleri arasındaki ayrışmayı su yüzüne çıkarması açısından da önem taşımaktadır.

Yunanistan'ın İzmir ve Trakya'nın statüsü konusundaki beklentisini Sevr esasları çerçevesinde masaya yatırması İngiltere tarafından desteklenmiş ve konferans İngiltere'nin desteklediği Yunan tezleri ile barış konferansından çok, savaş komisyonu niteliğine bürünmüştür.

Bu çalışma, Yunanistan'ın Birinci İnönü Savaşı'nda yaşadığı yenilginin ardından, Anadolu Harekâtı'na yönelik planlarına ne şekilde yön verdiğini ve 1921 yılında İtilaf Devletleri ile ilişkisinin nasıl bir boyut kazandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1921 Londra Barış Konferansı, Milli Mücadele, Sevr Barış Antlaşması, Türk-Yunan, Yunan heyeti.

TAĞMAT, Çağla D., The Greek Delegation and Its Ideas at the London Peace Conference of 1921, CTAD, Year 9, Issue 18, (Fall 2013), p. 29-54.

Peace conferences that are organized to end wars usually focus on plans and principles of the great powers. The London Peace Conference in 1921 was built on the Peace

Treaty of Sevres that made its mark in 1920. The London Peace Conference was commenced by the participation of Turkey, Greece, England, France, Italy and Japan on the 21st of February 1921. In this conference, where the main case was the Treaty of Sevres, Greece aimed to sustain the support of England within frame of the famous Eastern Question. In return, Turkey expressed the principles of the National Pact. The expectation of Greece regarding the status of Izmir and Thrace in the context of Sevres was supported by England and the conference turned into a war commission rather than a peace conference. The conference, in which France and Italy specified changes about their political standing, was also important for crystallizing the disagreements between the Allied Powers. This paper aims to shed light on the changing policies of Greece on Anatolian Campaign after the defeat at the First Inonu Battle and her relation with Allies in 1921.

Keywords: 1921 London Peace Conference, Greek Deputation, National Struggle, Sevres Peace Treaty, Turco- Greek.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, nedenleri ve sonuçlarıyla dünyanın siyasi, sosyal ve ekonomik düzeninde önemli değişimlere yol açmış, birçok merkezi imparatorluk yıkılırken, hem sömürge paylaşımı hem de kıta Avrupası'ndaki sınırlar açısından yeni bir dünya haritası ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti penceresinden bakıldığında 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi, ilk bakışta her ne kadar silahlı çatışma dönemini sona erdiren bir ateşkes görünümünde olsa da, Anadolu'da başlayan işgaller nedeniyle Türk direniş hareketinin kıvılcımlanmasına yol açan bir gelişme olarak görülmüştür. Bu mütareke gereği Osmanlı toprakları; İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından işgal edilmişe de,¹ 1919 yılının Mayıs ayında Yunanistan da bu hisseden kendine düşen payı almak için Batılı devletlerin planlarına ortak olmuştur. Yunanistan'ın İzmir'i işgal ederek mevcut durumdan fayda sağlamaya çalışması, başta Batı Anadolu olmak üzere bütün Anadolu'ya sirayet eden bir direniş ruhunun ve anlayışının gelişmesinde doğrudan rol oynamıştır.

1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak Anadolu'ya geçmesi, direnişin ulusal düzeyde örgütlenmesi açısından bir başlangıcı işaret etmiş ve Türk halkının da desteğini alan Mustafa Kemal Paşa bu yeni dönemin lideri olarak belirmiştir. 1920 yılında İstanbul'un itilaf devletlerince resmen işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi ise Ankara'da bir meclis açma düşüncesinin hızla hayata geçmesini sağlamış, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak yayınladığı genelge doğrultusunda seçimler

¹ Mondros Mütarekesi'nde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgal ettiği yerler ve mütarekenin detayları hakkında bkz. *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

yapılmıştır.² Seçimler sonunda 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmış ve bu Meclisin hazırladığı 1921 Anayasası ile Meclis yasallığını ortaya koymuştur.

Ağırlıklı olarak Batı Anadolu'da gerçekleşen savaşlarla şekillenen Türk Milli Mücadele dönemi, sahne gerisinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın hazırladıkları plan, öneri ve antlaşma taslaklarına karşı verilmiş diplomatik bir mücadele sürecini de kapsamaktadır. Başka bir deyişle Milli Mücadele döneminin diplomasi boyutu da en az iç politik gelişmeler kadar önemli ve araştırılmaya değerdir. Bu bağlamda özellikle 1920 yılında yaşanan iç ve dış gelişmeler birbiriyle bağlantılı olarak 1921 yılı için bir alt yapı hazırlamıştır. İtilaf Devletlerinin yani Müttefiklerin asıl hedefi Ankara Hükümetine Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmek iken, bu hedefe ulaşmak için kullandıkları öncelikli yol, savaşı Yunan ordusu vasıtasıyla kazanmaya çalışmak olmuştur. Daha açık bir deyişle İtilaf Devletleri, Sevr'i Türk tarafına kabul ettirmek için Yunan ordusunun başarısına güvenmiştir. Böylesi bir tabloda İngiltere, Yunanistan'ın baş destekçisi konumunu muhafaza ederken, 1921 yılının Ocak ayında gerçekleşen Yunan saldırısı karşısında direnen Türk kuvvetleri önemli bir aşama kaydetmiş ve Yunanların³ taarruz hattına çekilmelerini sağlamıştır.⁴ İsmet Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin Batılılar açısından beklenmedik olarak nitelendirilebilecek bu başarısı, hem Yunan liderlerde hem de İtilaf Devletlerinde tedirginlik yaratmış ve Sevr'i Ankara'ya kabul ettirme yolunda diplomasi seçeneğinin önünü açmıştır.

Türk kuvvetlerinin özellikle işgalci güçlere karşı elde ettiği başarılarından dolayı, İtalya ve Fransa'nın Türk Milli Mücadelesine bakış açılarındaki olumlu değişim, Ankara Hükümetinin uluslararası görüşmelere katılmasının yolunu açarken, İtilaf Devletleri de Yakın Doğu'da *barış sağlamak* amacıyla Sevr Antlaşması'nı görüşmek üzere harekete geçmişlerdir.

Londra Konferansı'na Giden Süreçte Yunanistan

Londra Konferansı'na giden süreçte, Anadolu'daki Türk-Yunan çatışmasının seyri kadar, Yunanistan'daki iç siyasi dengeler de etkili olmuştur. Bu siyasi dengeleri iyi anlayabilmek için Yunanistan'da 1920 yılında yapılan seçimlerin sonuçlarının sağlıklı bir şekilde analiz edilmesi gereklidir.

1920 yılının Kasım ayında yapılan seçimler, 1919 yılının Mayısında başlayan Anadolu Harekâtı konusunda Yunan halkının görüşlerini yansıtmaları açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Bu seçimler sonucunda Yunan halkı Megali İdea⁵ politikasını reddederek yıllardır

² *Nutuk*, C. I., 13. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 421.

³ Bu çalışmada Yunanistan'da yaşayan ve Yunan halkından olan kişiler Yunanlı yerine Yunan olarak belirtilmiştir.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52a569966be0b6.75442403

⁴ Birinci İnönü Savaşı hakkında detaylı bilgi için Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)*, Cilt I, 14. Özel Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 169-172.

⁵ Megali İdea konusunda detaylı bilgi için bkz. Outkou Kırli Ntokme "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, ss. 401-424.

savaşıyor olmanın yorgunluğunu oylarına yansıtmiş ve siyasi liderlere bir mesaj vermiştir. Seçimler sonrasında kurulan Kral yanlısı Dimitrios Rallis Hükümeti, Yunan halkının vermiş olduğu mesajı iyi anlayamamış ve Batı Anadolu'nun işgaline devam etmek konusunda fikir değiştirme cesaretini bulamamış olacak ki, Küçük Asya Harekâtına devam etme kararı almıştır. Aynı dönem, Ankara Hükümetinin düzenli orduyu kurarak işgalci güçlere karşı daha organize bir şekilde mücadele etme kararını alması ve bu kararın uygulaması açısından da önemlidir. Gerçekten de Yunanistan'da biraz da beklenmedik şekilde Kral yanlısı bir hükümetin kurulması istikrarı sağlamak bir tarafa, ülkedeki kaotik ortamı daha da hissedilir hale getirmiştir. Türkiye ve Yunanistan ile ilgili olarak 1920 yılı sonlarına dönük karşılaştırılmalı bir analiz yapılacak olursa, Yunanistan'ın gün geçtikçe siyasi ve ekonomik açıdan bir belirsizliğe doğru gittiği, Türkiye'nin ise Anadolu hareketinin aldığı kararlarla planlı ve programlı bir direnişe yöneldiği görülmektedir.

Yalnızca 1920 seçimlerinden 1921 yılı sonuna kadar geçen dönemde Yunanistan'da üç farklı hükümetin görev yaptığı düşünülürse, ülkedeki istikrarsızlık ve huzursuzlukla Anadolu'daki başansızlık arasında ciddi bağ olduğu ortaya çıkacaktır. Öyle ki 1921 yılının hemen başındaki Birinci İnönü Savaşı sırasında Yunan Hükümetinin başında Dimitrios Rallis varken, Londra Konferansı'nın hemen öncesinde gerçekteşen bir hükümet değişikliği sonucunda Nikolaos Kalogeropoulos Başbakan olarak göreve başlamıştır. Rallis'in istifasında iç politikadaki bir gelişmeden çok Anadolu Harekâtıyla ilgili dış politik bir gelişmenin belirleyici olması ilginçtir. Rallis'in Londra Konferansı'nda Yunanistan'ı kendisinin temsil edeceğini açıklaması ve Eleftherios Venizelos'un görüşlerinin etkisi altında kalması istifasında büyük rol oynamıştır.⁷ Rallis'in Venizelos ile olan ilişkileri Yunanistan'da eleştirilmiştir. Bununla birlikte Rallis'in Londra Konferansı'na gitmek istememesi ve Sevr⁸'in revize edilmesi konusunda pasif kalmasının da istifasında etkili olduğunu belirten görüşler

⁶ Küçük Asya Seferi konusunda radikal kararlar alınacağı umuduyla gerçekteşirilen halk oylaması sonucu, Kral Konstantinos sürgünden dönmüş ve Kral yanlısı Dimitrios Rallis önderliğinde bir hükümet kurulmuştur. Michael Smith, *Yunan Düşü,* Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 234.

⁷ *age.*, s. 264.

⁸ Burada açıklanması gereken nokta; Türk Sevr'i ve Yunan Sevr'inin farklı antlaşmalar olduğudur. Yunan Sevr'i de Türk Sevr'i gibi 10 Ağustos 1920 tarihinde imza edilmiş ancak Yunan Sevr'i yalnızca Yunanistan ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma Yunanistan'daki azınlıkların korunmasına ilişkindir. Londra Konferansı'nda tartışılan Sevr Antlaşması Türk Sevr'idir. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu,* 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 72.

bulunmaktadır.⁹ Bundan da anlaşılacağı gibi Londra Konferansı öyle ya da böyle daha başlamadan Yunan iç siyasetindeki dengeler üzerinde etkili olmuştur.¹⁰

Türkiye ile Yunanistan için dönemsellik içeren paralel bir inceleme yapılacak olursa, 1921 yılı başlarının her iki ülke için, geleceklerinin belirlenmesi açısından önemli siyasi ve askeri gelişmelere sahne olduğu görülür. 1920 yılının Temmuz ayından itibaren Sovyetler ile TBMM Hükümeti temsilcileri arasında görüşmelerin başlaması,¹¹ Ankara Hükümetinin elini güçlendirmiş ve Batılı devletlerle diplomatik ilişkilere yönelmesini kolaylaştırmıştır.¹² Birinci İnönü Savaşı'nın Türklerin lehine sonuçlanmasının ardından Batılılar boş durmamış ve İngiliz Hükümeti *Doğu Sorunu*'nun görüşülmesi ve Sevr Barış Antlaşması'nda bazı değişikliklerin yapılması amacıyla Başbakan ve Dışişleri Bakanını 20 Ocak 1921'de Paris'e göndermiştir. Bundan bir gün sonra Fransa Başbakanı Aristide Briand, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında Paris'te gerçekleşen görüşmede Briand, Sevr Antlaşması'nda bazı değişikliklerin yapılması gerektiğini savunurken, Kont Sforza İtalya'nın bir uzlaşmadan yana

⁹ Yuluğ Tekin Kurat, "Mustafa Kemal's Instructions (An Intercepted and Decyphered Telegram) To Bekir Sami In London –A Reassessment of the London Conference (21 February-12 March 1921) and Its Immediate Consequences", *Bellefen*, Cilt XLVIII, Sayı 189-192, No 189-192, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, ss.55-93, s. 56.

¹⁰ Londra Konferansı'nın ve onu takip eden İkinci İnönü Savaşı'nın yapıldığı dönemde Kalogeropoulos Yunanistan'da başbakanlık görevini sürdürmüştü ancak, Yunanistan'ın İkinci İnönü Savaşı'nda yaşadığı yenilginin sonunda, bir başka hükümet değişikliği ile Yunan siyasetinde hatırı sayılır bir çoğunluğu arkasında toplayan Dimitrios Gounaris başbakan olmuştur. Bu kadar kısa bir süre içerisinde yaşanan üç hükümet değişikliği, Yunan siyasetindeki istikrarsızlığı gösterdiği gibi, her bir hükümet değişikliğinin bir askeri yenilgi sonunda gerçekleşiyor olması, istenilen hedefe ulaşılamamasının bedelinin Yunan liderlere çıkarıldığı şeklinde bir algı oluşturmaktadır.

¹¹ 1920 yılının Kasım ayında Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya elçi olarak atanması Moskova ile müzakerelerin başlamasının yolunu açmıştır. Sovyet Büyükelçisinin Kemalist Türkiye ile antlaşma imzalamaya hazır olduklarını bildirmesi üzerine Yusuf Kemal Bey Başkanlığındaki Türk Heyeti 1920 yılının Aralık ayında Moskova'ya hareket etmiş ve 18 Şubat 1921'de Moskova'ya varmıştır. 26 Şubat 1921'de başlayan Moskova Konferansı, Türk Heyetinin Misak-ı Milli'den fedakârlık yapmaması ve Sovyetler Heyetinin Gümrü Barışını kabullenmemesi sonucu ilk aşamada çıkmaza sürüklenmiştir. Moskova'daki TBMM temsilcisi Yusuf Kemal Bey'e göre aynı anda Bekir Sami Bey ve Heyetinin Londra'da İtilaf Devletleri ile görüşme yapıyor olması Ruslar üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. 9 Mart 1921 tarihinde Türk Heyeti ve Stalin arasında gerçekleşen görüşmede Moskova Antlaşması'nın temelini oluşturacak önemli maddelerde anlaşma sağlanmış ve 18 Mart günü Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Taraflar bu tarihi İstanbul'un işgal edildiği gün olan 16 Mart günüyle değiştirmeyi kabul etmişlerdir. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, TTK, Ankara, 2003, s. 118-119; Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstibbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 51-57.

¹² Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 23.

olduğu vurgusunu yapmıştır.¹³ Böylelikle İtalya ve Fransa'nın, Sevr Antlaşması ve doğal olarak Anadolu'daki ulusal hareketle ilgili politik duruşlarındaki değişim belirgin hale gelmiştir.

İngiltere, Fransa ve İtalya siyasi liderlerinin yapmış olduğu toplantıdan çıkan sonuç, Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi için bir konferans düzenlenmesi yönünde olmuştur. Batılı devlet liderlerinin bu toplantısı sonrasında İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri Londra Konferansı'na ilişkin Sadrazam Tevfik Paşa'ya, Londra'da düzenlenecek olan konferans için 26 Ocakta bir davet göndermiştir.

Konferansa yapılan davetin İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesinden hemen sonra gönderilecek heyet üzerinde çalışmalar başlamıştır. İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, Osmanlı heyetinde, Ankara Hükümetinin de temsili için Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçerek kendisinden, tümüyle yetkili bir heyet göndermesini istemiştir.¹⁴ Ancak TBMM Hükümeti tarafından Hariciye Vekâleti Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında Osmanlı heyetinden bağımsız bir kurul oluşturulmuş ve kurul, resmen çağırıldığı takdirde konferansa katılmak üzere Antalya yoluyla Roma'ya geçmiştir.¹⁵ Resmi bir çağrı alındığı takdirde Londra'ya hareket etme konusunda zaman kazanmak amacıyla Roma'ya giden Bekir Sami Bey'in, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile gerçekleştirdiği görüşmeler dikkat çekicidir. Görüşmelerde Kont Sforza, Müttefiklerin konferansta İzmir ve Trakya için bir soruşturma komisyonu kurulmasını önereceklerini Bekir Sami Bey'e gizlice bildirmiş ve Türklerin bu öneriye karşı çıkmamalarını, soruşturmanın yansız bir şekilde gerçekleşmesi koşuluyla bunu kabullenmelerini istemiştir.¹⁶ Bu durum konferansın hangi ekseninde yoğunlaşacağını ortaya koyması açısından önemli bir noktadır. Biraz daha öze inildiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Londra Konferansı konusunda umutsuz olduğunu ve hatta İngiltere'ye şüpheyle baktığını söylemek mümkündür. Özellikle Ağa Han'ın da konferansa katılacak olması Mustafa Kemal Paşa'da İngiltere'nin bir oyun hazırlığı içinde olabileceği şüphelerini artırmıştır.¹⁷ Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet İtalya'da iken Kont Sforza'dan konferansa resmen çağırıldıkları bilgisini aldıktan sonra Londra'ya hareket etmiştir.¹⁸

Yunanistan'ın konferansa davet edilmesi de Fransa aracılığıyla gerçekleşmiştir. Fransa, Yunanistan'a Londra Konferansı'nın toplanacağına dair göndermiş olduğu nota ile konferansın toplanma amacını açıklarken, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin de konferansa katılacağı bilgisini Yunanlara iletmiştir. Yunanistan Hükümetinin Londra Konferansı'na davet edilmesi Yunanlarda, Kral Konstantinos rejiminin Müttefiklerce tanındığı şeklinde bir izlenim yaratmış ve konferans daveti Müttefikler tarafından dışlanmamak ve Yunan tezlerini

¹³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 147.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ *Nutuk*, C. II, S. 577.

¹⁶ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde...*, s. 151.

¹⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde...*, s. 150.

¹⁸ *Nutuk*, C. II, s. 577.

savunmak düşüncesiyle kabul edilmiştir.¹⁹ Davetin gerçekleştiği dönemde iktidarda bulunan Rallis Hükümeti, konferans programına bağlı kalınacağını ve Anadolu'daki sorunun Sevr Antlaşması esaslarına dayalı bir şekilde çözüleceğine olan inancını belirterek davete olumlu cevap vermiştir.²⁰

Bununla birlikte Yunanistan'da konferansa gidecek heyetin belirlenme sürecinin sancılı geçtiğini söylemek mümkündür. Özellikle Başbakan Rallis ve Savunma Bakanı Gounaris arasında konferansta Yunanistan'ı temsil etme konusunda bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Konu hakkında Pinelopi Delta²¹ “*bir hükümet krizi tehlikesini?*” varlığından söz ederken,²² daha önceden Londra Konferansı'nda Yunanistan'ı kendisinin temsil edeceği yönünde açıklama yapan Rallis, 5 Şubat 1921 tarihinde istifa etmiş ve yerine Kalogeropoulos Hükümeti kurulmuştur.²³

Rallis'in başbakanlıktan ayrılması, konferansta Yunanistan'ı temsil etme konusunda, yeni hükümette Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenen Gounaris'e beklediği fırsatı hemen vermemiştir. İngiliz ve Fransız kamuoyunda Gounaris'in “*Müttefik karşıtı*” olduğunu ima eden yayınların yapılması,²⁴ Yunan siyasi çevrelerine, Gounaris'in konferansa katılması halinde Yunanistan'ın tüm çıkarlarının zedeleneceği ve pazarlık durumunun zayıflayacağı tedirginliğini hissettirmiştir.²⁵ Bu bağlamda Yunan siyasi çevresinin Gounaris'e karşı ihtiyatlı bir tavır takındığını söylemek mümkündür.

Yunanların konferansa katılacaklarını belirttikleri yazıda, konferans programı; “*Tüm Müttefiklere kaleme alınan Sevr Antlaşması'nın Doğu'da septadığı statükonun olduğu gibi korunması ilkesiyle başladığına inandıkları konferans programı...*” olarak nitelendirilmiştir.²⁶ Bu ifade Yunanların konferanstan beklentilerini açıkça ortaya koyması açısından önemli olmakla birlikte, aynı zamanda konferansta nasıl bir tavır takınılacağına da ipuçlarını vermesi açısından dikkat çekicidir. Zaten Londra Konferansı'nda Yunan heyetinin izlediği temel

¹⁹ T. Hristodoulidi, *Themata Ellinikis Diplomatikis İstorias 1912-1934*, Paratiritis, Athina, 1986. s. 142.

²⁰ *age.*, s. 142.

²¹ Pinelopi Delta Yunanistan'da, yazdığı çocuk kitaplarıyla ünlenmiş bir yazardır. Aynı zamanda tarihsel yazılarını genelde ulusal kimlik üzerine inşa eden Delta pek çok tarihsel süreçte de şahitlik etmiştir. Babası Emmanuel Benaki'nin 1916 yılında Atina'da belediye başkanı olmasıyla, Benaki ailesi ve Eleftherios Venizelos yakın aile dostu olmuşlardır. Delta'nın Eleftherios Venizelos adını taşıyan anı kitabı döneme ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

²² Pinelopi Delta, *Eleftherios Venizelos*, Ermis, Athina, 2002, s. 85.

²³ Kral Konstantinos yeni hükümetin kurulması görevini, Liberal Parti mensupları dışında çağırılmış olduğu tüm komutan ve Yunan siyasilerin bulunduğu bir toplantıda, Kalogeropoulos'a vermiştir. Yunan basını Kalogeropoulos'un hükümeti kurmakla görevlendirilmesi bir sürpriz olarak değerlendirmiştir. Delta, *age.*, s. 86.

²⁴ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, 2. Basım, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 328.

²⁵ Delta, *age.*, s. 86.

²⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 123.

politika, Küçük Asya harekâtına desteğin devam ettirilmesi ile Türklerin mağlup edileceği konusundaki kararlılığın vurgulanması ve Müttefiklerin de buna ikna edilmesi üzerine inşa edilecektir.²⁷

Öte yandan Yunanistan'ın, konferans davetine olumlu cevap vermesi, ilk andan itibaren Yunan iç politikasında hareketlilik yaşanmasına neden olmuştur. Yeni Başbakan Nikolaos Kalogeropoulos Meclis'te Yunan tezini Sevr Antlaşması'na dayanarak savunacağı konusunda güvence vermiş ve güvenoyu alarak²⁸ konferansa gidecek Yunan heyetinin başkanlığı görevini üstlenmiştir. Konferansta Yunan heyeti başkanı sıfatını alan Kalogeropoulos çalışmalarına hız vermiştir. Bu arada Yunan siyasetinin diğer önemli bir ismi olan ve yeni hükümette Başbakan Yardımcısı ve Meclis Başkanı sıfatını alan Gounaris de boş durmamış ve Müttefik temsilcilerle görüşmeler yapmıştır. Atina'daki İngiliz elçisi Granville'in 27 Ocakta Curzon'a bildirdiğine göre, Granville yeni Yunanistan hükümetinde Yunan parlamentosu başkanı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiş olan Gounaris'i ziyaret ederek Londra Konferansı'nı görüşmüştür. Gounaris Yunan yönetiminin bu daveti kabul ettiğini aktarmış ve konferansta Yunanistan'ı Başbakan Kalogeropoulos ve kendisinin temsil edeceklerini söylemiştir.²⁹ Granville'in Lord Curzon'a çektiği telgrafta, Yunan heyetinin konferans davetini kabul ettiği belirtilirken, Ankara Hükümetinin de konferansa davet edilmiş olmasının Yunanistan Başbakanını oldukça sınırlendirdiği aktarılmıştır.³⁰

Yunanistan'da gündem kısa bir süre konferansta Yunanistan'ı kimin temsil edeceğine odaklanmış, bu sorunun çözümlenmesiyle Yunanistan ve Müttefikler arasındaki temaslara hız verilmiştir. Konferansla ilgili olarak yapılan çalışmalar hükümet çevreleriyle sınırlı kalmamıştır. Yunan hükümeti görevlileri dışında Yunanistan eski Başbakanı Eleftherios Venizelos da girişimlerini yoğunlaştırmıştır. Öyle ki, Londra Konferansı öncesinde ve sırasında Venizelos'un çok aktif bir Yunan diplomatı gibi çalıştığını söylemek mümkündür.³¹ Londra'ya giderek 29 Ocakta İngiltere Başbakanı Lloyd George ile görüşen Venizelos, İngiliz devlet adamından Yunanistan'a yardımı sürdüreceklerine dair teminat almayı ihmal etmemiştir. Venizelos her ne kadar başbakan unvanını 1920 Kasımında kaybetmiş olsa da, etkinliğini tümüyle yitirmemiş ve Yunan dış politikasına uzaktan müdahaleyi sürdürmüştür. Lloyd George, Venizelos'a Kral Konstantinos'un Yunanistan'a döndüğünden beri İngiliz kamuoyunun Yunanistan'a bakışının değiştiği vurgusunu yaparken, Venizelos'tan arka planda kalarak da olsa konferansla olan ilgisinin devam etmesini özellikle istemiştir.³² Lloyd

²⁷ Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.s. 267.

²⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 124.

²⁹ Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri*, s. 258

³⁰ Standford J. Shaw, *From Empire To Republic The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study*, Volume 3, Part 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 1208.

³¹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1975, s. 169.

³² Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 124.

George'un bu isteği onun aslında Kralcı Kalogeropoulos Hükümetine tam anlamıyla itimat etmediği şeklinde bir düşüncüyü akıllara getirmesi açısından önemlidir. Venizelos'un, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Harold Nicolson'dan, İngilizlerin Türkleri zor durumda bırakacak öneriler hazırladığını öğrenmesi, Londra Konferansı'nı İngilizler ve Yunanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Hareketine karşı kurulmuş bir tuzak olarak görmesine neden olmuş ve kendi deyimiyle rahatlamasına yol açmıştır.³³ Buna ek olarak Londra'daki faaliyetlerini İngiliz ve Fransız basınına verdiği demeçlerle sürdürmüş ve konferansın Yunanistan aleyhinde bir karar almaması gerektiğini belirterek kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır.³⁴ Böylelikle Venizelos, Sevr'in değiştirilmesi ya da yok olması tehlikesine karşı önlemler almış ve başlattığı askeri harekâtı nihayete erdirmek için sahne gerisinden müdahalelerini sürdürmüştür.

Venizelos'un Lloyd George ile gerçekleştirdiği bu görüşme görece olarak etkili olmuştur denilebilir. Öyle ki konferans resmen başlamadan önce Müttefiklerin kendi aralarında yaptığı bir görüşmede Lloyd George, Kral Konstantinos'un Yunanistan'a dönüşünden dolayı Yunanların dışlanmaması gerektiği ve Müttefik politikalarının Yunan hükümetlerinden ziyade Yunan halkı üzerine inşa edildiği vurgusunu yapmıştır. Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa'yı, Yunanistan'da ise Kral Konstantinos'u, İngiltere tarafından onaylanmayan liderler olarak gören ve bu nedenle de bu iki lideri problem olarak niteleyen Lloyd George, yine de Yunanların Türklere tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁵

Öte yandan konferansın yaklaştığı günlerde hem Yunanlar hem de Türkler tezlerini sağlam temellere oturtmaya çalışmışlar ve kararlı bir görüntü vermeye özen göstermişlerdir. Türk ve Yunan tezleri hakkındaki önemli tespitlerden biri de, her iki tarafın da kendi isteklerinde direnmiş olmasıdır. Yunanlar, kendi görüşlerinde yani Sevr statükosunun değiştirilmemesi konusunda ısrar ederken, eğer antlaşmada bir değişiklik yapılacaksa, bu değişikliğin İstanbul'un Türklere alınarak kendilerine verilmesini olanaklı kılacak³⁶ yönde olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Buna karşın Kemalistler de işgal altında bulunan

³³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 124.

³⁴ Akyüz, *age.*, s. 169.

³⁵ Standford J. Shaw, *age.*, s. 1202.

³⁶ İstanbul konusunda bir parantez daha açıldığında Londra Konferansı sonrasında (Nisan 1921) gerçekleşecek olan Dimitrios Gounaris- İoannis Metaksas (Küçük Asya Seferine karşı çıkması ile bilinen Yunan asker ve devlet adamı) görüşmelerinde Metaksas, hükümet üyelerine ilginç bir teklifte bulunmuş ve İstanbul'u işgal edebileceklerini söylemiştir. Gounaris ise Metaksas'a İstanbul'un Müttefiklerin kontrolü altında olduğunu bunu deneyemeyeceklerini ifade etmiştir. Burada Londra Konferansı sonrasında Yunan liderlerin İstanbul konusundaki fikirlerinin tam tersi bir istikamete yöneldiğini söylemek mümkündür. Bunda Gounaris'in ılımlı yapısının mı yoksa Müttefikleri karşısına alma korkusunun mu ağır bastığının tahlilini yapmak ise güç değildir. Metaksas, İoannis Metaksas, *To Prosopiko Tou İmerologio H Epanastasi Tou 1922*, Cilt 3, Govosti Yayınları, Athina, (T.Y.), s. 90.

toprakların geri verilmesi, bir başka deyişle Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi konusundaki ısrarlarını sürdürmüşlerdir.³⁷

Konferansa çok az bir süre kala, 17 Şubat'ta, Yunanistan heyeti Londra'ya ulaşmıştır.³⁸ Konferanstan iki gün önce Yunanistan heyeti Başkanı Kalogeropoulos ve İngiltere Başbakanı Lloyd George arasında gerçekleşen görüşmede Lloyd George, Yunan devlet adamından konferansta Yunan tezlerini daha etkin biçimde savunmasına yardım edebilmesi için önemli noktaları kendisine açıklamasını istemiştir.³⁹ Bu bağlamda konferans başlamadan önce Kalogeropoulos ve Lloyd George arasında ikili görüşmelerin gerçekleşmesi, konferans esnasında Yunanlar ve İngilizler arasındaki fikir birliğini sağlama çabalarını göstermesi açısından önemlidir. Venizelos-Lloyd George ve Kalogeropoulos-Lloyd George görüşmeleri arasında ufak bir kıyaslama yapıldığında, Sevri'nin değiştirilmemesi konusunda Yunanistan Başbakanı Kalogeropoulos'un daha da ileri gittiğini, tavizkar davranmadığını ve kararlı olduğunu söylemek mümkündür. 18 Şubat tarihinde gerçekleşen Lloyd George-Kalogeropoulos görüşmesinde, Lloyd George İzmir'e özerklik verilmesi konusunda Yunan heyetini ikna edici bir konuşma yapmış ve konferansın bu konuda başarısızlıkla sonuçlanması halinde, sorumluluğu Türk tarafına yıkarak, varılan sonucun Türk heyetinin uzlaşmaz tutumundan kaynaklandığı gerekçesinin alt yapısını hazırlamıştır.⁴⁰

Bu ikili görüşmede Lloyd George'un, Türklerin olası bir saldırısında, Yunanistan'ın savunma konusunda yeterli olup olmadığı sorusuna Kalogeropoulos, Mustafa Kemal Paşa ve kuvvetlerini Müttefiklerce verilecek ufak bir yetkiyle dağıtılabileceği cevabını vermiş ve Kemalist kuvvetlerin dağılmasıyla Yunanların İzmir'den üç koldan ilerlemeye devam edeceğini söylemiştir. Lloyd George ise açıklayacağı planını Kalogeropoulos'a sunmadan önce buna cevap vermek için acele etmemesi gerektiğini belirtmiş ve başş için belki de en uygun çözümün İzmir'e Hıristiyan bir vali yönetiminde özerklik verilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ "*İzmir Sistemi*" olarak adlandırılan bu fikrin daha önceki Doğu Rumeli örneğinden hareketle uyarlanabileceğini belirten Lloyd George, ancak Müttefiklerin çağrısı ya da bir Türk istilası olduğu takdirde Yunanların Türklere müdahale edebileceğinin altını çizmiştir. Bu teklife yönelik Kalogeropoulos, hükümetine danışması gerektiğini ifade ederken, İzmir'in Yunan idaresine bağlanma konusunda büyük aşama kaydettiğini, Türkler tarafından İzmir'den gönderilen Yunanların geri dönmeye başladığını, İzmir'in de artık Yunanistan'daki gelişimi kabul ettiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Yunanların yaşayacağı olası bir geri çekilme durumunda mücadele edileceği vurgusunu yapan Yunanistan Başbakanı, geri çekilmenin bir kere başlaması halinde İzmir'in bir daha Yunanistan'a bağlanmasının çok zor olacağını sözlerine eklemiştir. Dolayısıyla olası bir Yunan geri çekilişinin İzmir'in özerkliği durumunu

³⁷ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 125.

³⁸ Smith, *age.*, s. 273.

³⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 125.

⁴⁰ Smith, *age.*, s. 273.

⁴¹ CAB 23/35, s.1.

da tehlikeye atacağı ve şüpheli hale getireceği açıklamasını yaparak özerklik konusuna olan mesafesini korumuştur.⁴² Konuşmasına İtalya'yı kastederek başka güçlerin de varlığının farkında olduklarını belirterek devam eden Kalogeropoulos, İtalyanların ve Türklerin özellikle Yunanlara karşı aktif propaganda yaptıklarını belirtmiş ve Anadolu'daki Türk-İtalyan işbirliğini ima etmiştir. Bu sözlerle karşılık Kemalist kuvvetlerin İzmir ve Trakya'yı Türkiye'ye katmak istediklerini belirten Lloyd George, Kalogeropoulos'tan böyle bir durumun imkânsız olduğu şeklinde bir karşılık almış ve memnuniyetini dile getirmiştir.⁴³ Lloyd George'un bu görüşmedeki son sözleri, Yunanların İzmir konusunda bir fedakârlık yapabilmeleri halinde, İngiliz hükümetine yardımcı olacakları, konferansın Yunanlar yüzünden kesintiye uğraması ya da sonuçsuz kalmasının olumsuzluk yaratacağı, konferanstan sonuç sağlanamaması halinde bunun sorumluluğunun Türklere yüklenebilmesi için Yunanistan ile İzmir konusunda uzlaşmaları gerektiği yönünde olmuştur.⁴⁴ Konferans öncesindeki bu görüşmede Lloyd George'un İzmir konusuna yoğunlaşması, onun, Kalogeropoulos'un konferansta sergileyeceği tutumun ön izlemesini yaptığı şeklinde yorumlanabilir.

Buna ek olarak Kalogeropoulos Londra'daki çalışmalarna ikili görüşmeler dışında basına demeçler vererek devam etmiş ve destek kazanmaya çalışmıştır. Yunan Başbakanın basındaki demeçlerine bakıldığında Yunan tezini, Sevri'de Yunanlara tanınan haklara ek olarak, başka hak ve avantajlar üzerine inşa ettiğini söylemek mümkündür. Kalogeropoulos Paris basınına verdiği demeçte, "*Sevr Antlaşması asırlardan beri esir binlerce kişiye hürriyetlerini iade ediyor. Halkların hürriyeti için dövişen Mütefiklerin, bu kurtuluş antlaşmasını uygulamaktan vazgeçmeleri mümkün değildir...*" derken bir başka Fransız gazetesine de "*Yunanistan'ın Küçük Asya'da yerine getirmeye mecbur olduğu bir medeniyet misyonu vardır ve bu görevi yerine getirecektir*" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁵ Neredeyse Sevri'den daha ileri bir toprak paylaşımını öneren Kalogeropoulos'un, görüşmelerdeki tutumu ve basındaki demeçlerine bakıldığında, Anadolu'da sürdürülen Milli Mücadele'nin boyutlarını hala anlayamadığını ve Birinci İnönü Savaşı sırasında geri çekilen tarafın Yunan ordusu olduğunu görmezlikten geldiğini söylemek mümkündür.

Bütün bunlara karşın Kalogeropoulos'un Londra'da yayınlanan Daily Telegraph gazetesine yapmış olduğu röportaj ise diğer açıklamalarından farklı ve Yunanistan'ın ekonomik gerçeklerini yansıtır niteliktedir. Kalogeropoulos, Yunan ordusunun Anadolu'da ilerlemeye hazır olduğunu ve buna karşılık Yunanistan'a, Londra bankalarından özel olarak kredi verilmesi için yardımda bulunulmasından başka bir şey istemediklerini belirtmiştir.⁴⁶ Kalogeropoulos'un İngiliz gazetesine yapmış olduğu bu açıklama onun para kaynağını nerede araması gerektiğinin bilincinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Anadolu'daki her türlü harekât için hala İngiliz desteğine ihtiyaç duyduklarını açıklaması, konferanstan beklentileriyle zıtlık teşkil etmektedir.

⁴² CAB 23/35, s.2.

⁴³ CAB 23/35, s.2.

⁴⁴ CAB 23/35, s.3.

⁴⁵ Akyüz, *age.*, s. 170.

⁴⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 125-126.

Konferansın Başlaması ve Yunan Tezleri

21 Şubat 1921'de Saint James Sarayı'nda toplanan⁴⁷ Londra Konferansı'na İngiltere adına Lloyd George, İtalya adına Kont Sforza, Japonya adına Vikont Hayaşi, Fransa adına Briand katılırken, Yunanistan heyetine Başbakan Kalogeropoulos başkanlık etmiştir. Kalogeropoulos'un başkanlık ettiği heyette Sanyannis, Baltatzis ve Kaftancıoğlu gibi temsilciler de yer almıştır. Gounaris ise heyete daha sonra katılacaktır. Türk tarafı ise Osmanlı ve TBMM Hükümetleri tarafından ayrı ayrı temsil edilmiştir. Nizami Paşa, Yarbay Kadri Bey, Kazım Bey, Cemil Bey, Balçukue Bey gibi isimlerin bulunduğu Osmanlı Hükümeti heyetine Sadrazam Tevfik Paşa⁴⁸ başkanlık ederken, TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında Cami Bey, Yunus Nadi Bey ve Sırrı Bey tarafından temsil edilmiştir.⁴⁹

Londra Konferansı'nın, Türk heyetinin katılmadığı⁵⁰ 21 Şubat tarihli birinci gününde, ilk olarak Yunanistan Başbakanı ve temsilcisi Kalogeropoulos söz almış ve Doğuda sağlanması amaçlanan barış için Türkiye'ye ödün verilemeyeceğini belirten bir açıklama yapmıştır. Buna ek olarak Yunanların Türk kuvvetlerini Anadolu'dan çıkarmak dileğinde birleştiklerini belirten Kalogeropoulos, Mustafa Kemal'in Yakın Doğu'da giriştiği hareket ve eylemlerin karşılık ve katliamlara sebebiyet verdiğini iddia ederek kendilerine tazminat ödemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Yunan heyeti başkanı sözlere, Yunan ordusunun Anadolu'ya düzen getirdiği, 126 bin Yunan göçmenin Anadolu'ya yani "*vatanlarını*" iade edildiği, tarım ve sağlık konusunda düzenlemeler yapılmakta olduğu gibi açıklamalarla devam etmiş ve İzmir'de bir üniversite dahi kurulduğunu ve her şeyi kontrol altına alma amacını taşıdıklarını açıklamıştır.⁵¹

Konferansın ilk gününü basın da büyük ilgiyle takip etmiş ve tartışılan konuların gazeteye sütunlarına yansımıştır. Konferans esnasında yaşanan tartışmaları ticaret kahvesinde girişilen uzun stratejik tartışmalara benzeten Fransız basını, Lloyd George'un Yunanlardan cevabını istediği soruları satırlarına taşımıştır. Lloyd George'un "*Yunan ordusu Mustafa Kemal ve dostlarının silahlı mukavemetini yalnızca kendi imkânlarıyla karabilir mi?*" şeklindeki sorusuna,⁵² Yunanların her

⁴⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, II. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 572; Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 3, Sayı. 5, Ankara, Kış 2009, s. 159.

⁴⁸ Sadrazam Tevfik Paşa ve Heyeti 17 Şubat 1921 tarihinde Londra'da hazır bulunmuşlardır. Kurat, agm., s.58.

⁴⁹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde...*, s.152-154.

⁵⁰ Türk heyetinin ilk durağı İtalya olmuş ve konferansa katılmaları konusunda resmi davet beklemişlerdir. Resmi davetin gelmesiyle İtalya üzerinden önce Paris'e sonra Londra'ya geçen heyet konferansa gecikmeli olarak katılmıştır. Konferansın ilk gününde TBMM Heyeti henüz Paris'te iken, Osmanlı Hükümeti temsilcileri ilk toplantıya çağırılmadığından toplantıda bulunmamışlardır. Karal, agm., s. 160.

⁵¹ Shaw, *age.*, s.1224.

⁵² Akyüz, *age.*, s. 171.

zaman kendilerinden beklenilene başaracak durumda oldukları şeklinde cevap veren Yunanistan Başbakanı, orduda hiçbir şeyin eksik olmadığını ve Büyük Yunanistan İdealine (Megali İdea'ya) candan bağlı olan Yunan halkının, büyük fedakârlıklara hazır olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Yunan devlet adamı, ordusunun üç ay içerisinde Ankara'yı ele geçirebileceğini,⁵⁴ eğer şehrin alınmasıyla Türkler pes etmezse Yunan ordusunun Sivas'a ve bu da beklenilene vermezse Trabzon'a kadar ilerleyebileceğini ileri sürmüştür. Kalogeropoulos'un bu sözleri, konferans öncesinde Daily Telegraph gazetesine vermiş olduğu demeçle çelişmektedir.

Diğer yandan, konferansın ilk gününde yapılan görüşmelerle ilgili detay bilgileri Kalogeropoulos'un Londra'dan Atina'ya, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 21 Şubat 1921 tarihli yazıda bulmak mümkündür. Kalogeropoulos tarafından kaleme alınan yazıda, öğleden sonra saat 16.00'da yalnızca Müttefiklerin bulunduğu bir toplantıda, Lloyd George'un Yunan delegelere yönelttiği sorular konusunda bilgiler verilmektedir. Yazıda yer alan bilgiye göre Kalogeropoulos'un toplantıda bulunmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek sözlerine başlayan Lloyd George'un ilk sorusu Yunanların Küçük Asya'daki askeri durumuna yönelik olmuştur. Kalogeropoulos bu soruya mevzilenmelerinin mükemmel olduğu şeklinde cevap vermiştir. Lloyd George'un subaylar konusunda bir değişiklik olup olmadığı yolundaki sorusuna, yalnızca 50 subayın İstanbul'a gittiği⁵⁵ yönünde cevap veren Kalogeropoulos, ileri harekâtın sonucu konusundaki öngörülerini sorulduğunda da üç ay içerisinde kesin sonuç elde edebilecekleri garantisini vermiştir. Üç ay daha askeri güçlerin muhafaza edilebileceği bilgisini veren Yunanistan Başbakanı, bu üç ay içinde Yunanistan'ın savaş halinden çıkacağı konusundaki inancını yinelemiştir.⁵⁶

Fransız basını ise Lloyd George'un, Kalogeropoulos'un bu sözlerine tebessüm ettiğini belirtmiştir. Fransız basını ayrıca Lloyd George'un Mustafa Kemal'in kuvvetleriyle ilgili bir sorusuna Kalogeropoulos'un Kemalist kuvvetler hakkında, kötü teçhiz edilmiş, iyi beslenmeyen 45-50 bin adamdan oluşan bir kuvvet olduğu şeklinde açıklama yaptığını aktarmıştır.⁵⁷

Gotthard Jaeschke sonraki dönemlerde kaleme aldığı eserinde, Kalogeropoulos'un Kemalist kuvvetleri ayak takımı olarak nitelediğini, buna karşılık Briand'ın "*Bu ayak takımına mullak saygım var*" şeklinde karşılık verdiğini belirtmiştir.⁵⁸ Bundan da anlaşılacağı gibi Kalogeropoulos, Türk kuvvetleriyle ilgili olumsuz düşüncelerini Fransa Başbakanı Briand'a

⁵³ Aynı yer.

⁵⁴ Smith, *age.*, s. 275.

⁵⁵ Belgede 50 Yunan subayının ne amaçla İstanbul'a gönderildiği açıklanmamıştır. (Venizelos Benaki Arşivi 173.028.10-1/2 nolu belge.)

⁵⁶ Venizelos Benaki Arşivi 173.028.10-1/2 nolu belge. (Londra'dan Yunanistan Dışişleri Bakanlığına gönderilen belgede 21 Şubat 1921 tarihinde Lloyd George ve Kalogeropoulos arasında geçen görüşmeye yer verilmiştir.)

⁵⁷ Akyüz, *age.*, s. 171.

⁵⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1989, s. 141.

da iletmiş ancak beklediği desteği alamamıştır. Briand, Kilikya bölgesinde 6 bin kadar iyi eğitilmiş ve disiplinli Fransız askeriyeye faaliyette bulduklarını ve bir yıla yakın bir zamandır Türklerle savaş alanında karşı karşıya kaldıklarını aktarırken,⁵⁹ Türkleri iyi tanıdığı izlenimini vermiş ve hafife alınmalarını gerektiği konusunda Yunan Başbakanı adeta uyarmıştır.

Kalogeropoulos'un Müttefiklerden Türkiye ile ilgili istekleri de olmuştur. Türkiye'nin boyun eğmemesi halinde savaş tazminatı isteneceğinin Türklere bildirilmesini isteyen Kalogeropoulos, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'ın hukuki ve millî haklarını saptayan tarihi bir gerçek olduğunu vurgulamıştır. Yunan Başbakan, Küçük Asya'daki Yunan ordusunun, Kemalistlerin gücünü dağıtmak, Müttefiklerin Sevr'de yansıtılan isteklerini zorla kabul ettirmek ve üç ay içerisinde arzu ettikleri düzeni tümüyle hâkim kılmak yeteneğine sahip olduklarını öne sürmüştür.⁶⁰ Kalogeropoulos'un bu denli iddialı konuşmasında Yunan kurmaylarının kendisine verdiği bilgiler ve garantilerin de etkisi vardır. Kalogeropoulos Mustafa Kemal Paşa ve kuvvetlerine karşı geniş çapta bir saldırı başlatmak ve İngilizlerin desteğini sağlamak amacıyla onları memnun etmeye çalışırken, iddiaları konusundaki temel dayanağı, üst düzey Yunan subayların,⁶¹ Müttefiklerin yardımı olmadan Eskişehir-Afyon hattının 6 gün içerisinde ele geçirilebileceği ve Mustafa Kemal'in ordusunun iki ay içinde Anadolu'dan atılabileceği konusunda vermiş oldukları teminat olmuştur.⁶²

Kalogeropoulos'un iddialı açıklamalarını Türk heyetinin konferansta bulunmadığı bir sırada dile getirmiş olduğunun altını tekrar çizmek gerekmektedir. Konuya Yunan gazeteleri çerçevesinde bir parantez açtığımızda, Makedonia gazetesi Kalogeropoulos'un Yunan tezlerini açıkladığını kamuoyuna duyururken, Kont Sforza ve Briand'ın Sevr Antlaşması'nın Türkler lehine yeniden düzenlenmesi gerektiğini savduklarını belirtmiş ve özellikle Kont Sforza'nın İzmir'deki işgalin kaldırılması yönündeki fikrini okuyucularına duyurmuştur.⁶³ Böylelikle konferansta ortaya çıkan fikir ayrılıklarına ve bölünmelere dikkat çekilmiştir.

⁵⁹ Shaw, *age.*, s. 1225.

⁶⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 126.

⁶¹ Michael Llewellyn Smith, Albay Saryannis'in hükümet üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu ve Ankara üzerine yürümenin çok basit bir iş olacağı konusunda Papoulas ve hükümetini inandırdığını ifade etmektedir. Smith, *age.*, s. 275; Salahı Sonyel de Yunan tarihçi Sifneos'tan alıntı yaparak, General Papoulas ve Albay Saryannis'in Müttefik Devletler'in yardımı olmadan Eskişehir-Afyon Karahisar hattını 6 gün içerisinde ele geçirerek Mustafa Kemal'in ordusunu üç ay içerisinde ezeceklerine dair Gounaris'e söz verdiğini belirtmektedir. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri*, s. 266.

⁶² Aynı yer.

⁶³ Makedonia, 11 Şubat 1921. Yunanca gazetelerden düşülen dipnotlarda bir tarih uyumsuzluğu dikkati çekecektir. Yunanistan'ın 1923 yılına kadar kullanmış olduğu Julius takvimi Gregorius takviminden 13 gün geridedir. Dolayısıyla araştırmacı ve okuyucuları yanlış yönlendirmemek için gazete tarihleri orijinal haliyle verilmiştir. Ama 13 gün farkı eklendiği takdirde Gregorius esasına dayalı Miladi takvim tarihi ortaya çıkacaktır. Yani 11 Şubat tarihli Yunan gazetesine yansımış olan haber 24 Şubat tarihinde yaşananları aktarmaktadır. Çalışma içerisinde belirtilen olaylara dair tüm tarihler Gregorius (miladi) takvimine uygun şekilde belirtilmiştir.

Türk heyetinin bulunmadığı bu ilk oturum konusunda kısa bir değerlendirme yapıldığında, ortaya çıkan manzaranın çözümden çok, sorun yaratacak nitelikte olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Kurat'ın belirttiği gibi konferans ilk günkü oturumuyla bir uzlaşma konferansından çok, savaş kurulu toplantısı niteliğine bürünmüştür.⁶⁴ Türkiye'nin katılmadığı konferansın ilk günü hakkında, Yunan heyetinin, görüşmelerin merkezinde olmak için çaba sarf ettiklerini ve Anadolu'daki mevcut durumlarından daha geriye gitmemek konusunda kararlı görünmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Uzlaşlamayan Bir Teklif: Soruşturma Komisyonu ve "İzmir Sistemi"

Konferansın Türk heyetlerinin katıldığı, ancak bu kez de Yunan heyetinin katılmadığı⁶⁵ 23 Şubat 1921 tarihli oturumunda⁶⁶ Lloyd George konuşmasına, Sevr Barış Antlaşması'nın Türkiye'de barışı sağlamak amacıyla hazırlandığını, ancak taraflar arasında imzalandığı halde barışın sağlanmadığını vurgulayarak başlamıştır. Konuşma sonrasında Tevfik Paşa, İstanbul Hükümetinin görüşlerinin özetini içeren bir belgeyi konferansa sunmuş ve sözü Ankara Hükümeti heyeti Başkanı Bekir Sami'ye bırakmıştır.⁶⁷ Bekir Sami Bey ise Büyük Millet Meclisi'nin Doğuda sürekli bir barışın sağlanmasını içtenlikle dilediğini belirterek sözlerine başlamış ve Türklerin kabul edebilecekleri asgari sınıranın Misak-ı Milli ile belirlendiğini hatırlatmıştır. Sevr Antlaşması yürürlükte kaldıkça Türklerin bağımsız ve ayrı bir ulus olarak varlıklarını sürdürmelerinin olanaksız olduğunu da özellikle vurgulamıştır.⁶⁸

Konferansın 24 Şubat 1921 tarihli görüşmelerine⁶⁹ katılan Kalogeropoulos, öğlen oturumunda Yunan tezini açıklamaya devam etmiştir. Konferansta, daha önce Venizelos tarafından da Müttefiklere sunulmuş olan, 1912-1913 yıllarında hazırlanmış İzmir nüfus istatistiklerini ortaya koyan Kalogeropoulos, Aydın'da 548 bin Rum, 300 bin Türk olduğunu iddia etmiştir. Yunan heyeti ayrıca İzmir'deki Rum nüfusun 1913 ve 1914 yıllarında yapılan işkenceler sonucunda Yunanistan'a göç ettiğini ve 50 bin Rum'un da sınır dışı edildiğini de ileri sürmüştür.⁷⁰ Yunan heyetinin tezlerini, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin etnografyasına dayanarak açıklaması karşısında, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, bahsi geçen bölgelere yani Trakya ve İzmir'e bir soruşturma komisyonu gönderilmesini önermiştir. Briand tarafından hemen desteklenen bu öneri⁷¹ Türk Delegasyon Başkanı Bekir Sami Bey⁷²

⁶⁴ Kurat, *agm.*, s. 59.

⁶⁵ Erdem, *age.*, s. 325.

⁶⁶ Müttefik Devletler ilk aşamada Türk ve Yunan Heyetleriyle birebir görüşmeler yapmayı tercih edip onların tezlerini dinlemeyi tercih etmiş ve iki heyeti karşı karşıya getirmemişlerdir.

⁶⁷ Salahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşında Batı Siyasamız", *Belleten*, Cilt XLV/1, Sayı 177, Ocak 1981, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, ss.327-417, s. 392.

⁶⁸ *agm.*, s. 392.

⁶⁹ Bir önceki gün yani 22 Şubatta Tevfik Paşa'nın rahatsızlığından dolayı toplantı yapılmamıştır.

⁷⁰ Shaw, *age.*, s. 1236.

⁷¹ Bige Yavuz'un bir Fransız belgesine (24 Şubat 1921 tarihli Berthelot'un Fransız Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği telgraf) dayanarak aktardığı bilgide, soruşturma komisyonu

tarafından da kabul edilmiştir.⁷³ Bekir Sami Bey komisyon oluşturulması teklifini kabul ederken, Trakya'nın varlığı için gerekli temel hakları ihlal eden koşulları kabullenmeyeceklerini ve Sevr'in diğer koşulları konusunda ise Ankara'dan onay alması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.⁷⁴ Sevr Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan Doğu Trakya'nın ve İzmir'in nüfus yapısı konusunda ortaya çıkan görüş ayrılığını göz önüne alan Büyük Devletler,⁷⁵ soruşturma komisyonu fikrini bu bölgelerde savaş öncesi ve sonrasına ait nüfus rakamlarının tetkik edilmesi ve çalışmalara gecikmeksizin başlanması amacıyla öne sürmüşlerdir.⁷⁶ Soruşturma komisyonu oluşturulması fikrinde belirtilmeden geçilemeyecek diğer bir ayrıntı ise hem Türkiye hem de Yunanistan'ın bu soruşturma sonuçlarını baştan kabul etmeleriyle, Sevr Antlaşması'nın öteki hükümlerini de doğrudan kabul etmiş sayılacak olmalarının zorunlu olduğunun bir koşul olarak öne sürülmesidir.⁷⁷ Görülen o ki, Kalogeropoulos'un Yunan tezini savunurken kullandığı nüfus istatistikleri bilgisi, kendisinin pek de hoşlanmayacağı bir sonuç doğurmuştur. Fransız ve İtalyan heyet başkanlarının sunmuş olduğu soruşturma komisyonu gönderme önerisi, Yunan devlet adamına deyim yerindeyse soğuk düş etkisi yapmıştır. Yunanistan heyeti bu öneriye, Yunan Meclisi'nden "*kendisine Sevr Antlaşması'nı esas alma talimatı verildiği*" gerekçesiyle sıcak bakmamıştır.⁷⁸ Kalogeropoulos'un ve Yunanların komisyon önerisine sıcak bakmamasının nedenini Sevr Antlaşması'nın 83. maddesinde⁷⁹ aramak gerekmektedir. Sevr Antlaşması'nı kısa bir sürede içselleştiren ve böylesi bir şans kaybetmek istemeyen Yunanlar, komisyon önerisini, 83. maddede İzmir'in Yunanistan sınırlarına dâhil olarak belirtildiği gerekçesiyle reddetmişlerdir. Yerel Parlatentonun oy çoğunluğuyla Milletler Cemiyeti'nden, İzmir kentiyle 66. maddede⁸⁰ tanımlanan toprakların

gönderilmesinin Briand'ın girişimleriyle ortaya atıldığı ve kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 109.

⁷² Bekir Sami Bey konusunda ayrı bir parantez açıldığında gerek İtalya'nın önerilerini göz önünde bulundurması gerekse uzlaşmacı bir tavır sergilemesi onun bu Konferanstan eli boş dönmeme çabalarını göstermektedir. Nitekim Bekir Sami Bey İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili antlaşmalar imzalayacak ancak bu antlaşmalar TBMM tarafından onaylanmayacaktır. Bu antlaşmaların detayı için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 86-94; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 132-140.; Selek, *age.*, s. 586-590.

⁷³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 128; Yavuz, *age.*, s. 110.

⁷⁴ Yavuz, *age.*, s. 110

⁷⁵ Arnold Toynbee bu ifadeyi kullanmıştır.

⁷⁶ Arnold Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 109.

⁷⁷ Smith, *age.* s. 277.

⁷⁸ Toynbee, *age.*, s. 110.

⁷⁹ Seha Meray -Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:409, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 72.

⁸⁰ *age.*, s. 68-70.

(halk oylamasıyla) kesin olarak Yunanistan Krallığı'na bağlanmasını isteyebileceklerini öngören 83. madde, Yunanların İzmir konusundaki ısrarlarının tek dayanağıdır denilebilir.

24 Şubat 1921 tarihindeki öğlen oturumları birkaç aşamada gerçekleşmiş ve birinde yalnızca Yunanlar, diğerinde ise yalnızca Türklerle görüşülmüştür. Sadece Yunan heyeti ve Müttefiklerin katıldığı oturumda, Yunan heyetinin öncelikli hedefi, kendi görüşlerinin desteklenmeye değer olduğunu göstermek olmuştur. Yunanların ortaya koydukları plan, Kemalist kuvvetlerin dağıtılması ve Sevr Antlaşması'nın Türklere zorla kabul ettirilmesini sağlamak şeklinde planlanmıştır. Ayrıca belirlenmiş olan ilk hedefin Adapazarı, Eskişehir ve Afyonkarahisar demiryollarının işgal edilmesi ve bu bölgenin doğusuna yerleşilmesiyle, Türk kuvvetlerinin bozguna uğratılması olduğu ifade edilmiştir. Ancak Yunan heyetinin konferans esnasında İngiltere'ye yapmış olduğu başka bir teklif oldukça dikkat çekicidir. Heyet, Sevr Antlaşması'nın hükümleri Türkler tarafından yerine getirilinceye kadar Boğazlardaki geçiş serbestliğinin korunması ve Kemalist kuvvetlere karşı savunulması için 100 bin kişilik bir Yunan ordusunun gerekliliğini öne sürmüştür.⁸¹ Yukarıda belirtilen Yunan tezinde, İstanbul'un Türklerden alınıp Yunanistan'a verilmesi ihtimali de dikkate alındığında Yunanların kullandığı çekingen ve "yanım ağız" üslupla, asıl amaçlarının İstanbul'u ele geçirmek olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.⁸² İçerisinde Müttefikler açısından olumlu karşılanmayacak öneriler bulunsa da, Yunan heyetinin bu açıklamaları, özellikle İngilizlerin finansal desteğini kazanmak için Yunan ordusunun hizmetini Müttefiklere tüm cömertliğiyle sunması anlamında dikkat çekicidir.

Müttefikler konusunda özele inildiğinde, İtalya ve Fransa'nın Anadolu'nun işgaline ve paylaşılmasına eskisi kadar sıcak bakmamaları, Yunanları İngilizlere daha da yakınlaştırmıştır. Ayrıca konferansta ileri sürülecek her türlü Yunan görüşü, Yunanların İngiltere gibi büyük bir devletin güvenini kazanabilecek ciddi bir ulus olduklarını kanıtlanmaları yönünde düğümlemiştir.⁸³ Londra Konferansı bu yönüyle Fransız-İtalyan; İngiliz-Yunan yakınlaşmasının arttığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. İngiliz-Yunan yakınlaşmasında ise çabanın daha çok Yunan tarafından geldiğini iddia etmek de yanlış bir yaklaşım değildir.

Londra'daki gelişmeler Atina'dan da yakından izlenmiş ve Yunan basını özellikle İzmir ve Trakya'ya komisyon yollanması fikrini hep gündeminde tutmuştur. Yunan Embros gazetesi konu hakkında "*Trakya'ya dokunulmayacak gibi görünüyor fakat İzmir değişiklikle karşısında isyanda*" şeklinde bir manşet atmış ve soruşturma komisyonu önerisine duyulan tepkiyi dile getirmiştir.⁸⁴ Türk tarafının ise bu teklifi kabul etmesi, Türk tarafında bazı kesimlerde, Türkler lehine bir sonucun çıkacağına olan inançla, Lloyd George siyasetine zarar vereceği şeklindeki fikirleri akıllara getirmiştir.⁸⁵ Aynı gelişmeye İngiltere özelinde bir parantez açıldığında,

⁸¹ Smith, *age.*, s. 274.

⁸² Metaksas, *age.*, s. 90.

⁸³ Smith, *age.*, s. 275.

⁸⁴ Embros, 13 Şubat 1921.

⁸⁵ Toynbee, *age.*, s. 110.

komisyon kurulması fikri karşısında Lloyd George, İzmir ve Sevr konularının ayrı bağlamlarda değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmış ve Mustafa Kemal'in İzmir'i işgalden kurtarsa bile Sevr'i kabul edebileceği düşüncesinin çok iyimser bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶

Pinelopi Delta, komisyon gönderme fikrini “*haberler kötü*” şeklinde yorumlarken, İngiltere'nin Yunan delegelerin konferanstaki yetersizliğinden usanmış durumda olduğunu ve artık Yunanların hakları için ısrar etmediklerini belirtmiştir.⁸⁷ Komisyon önerisi karşısında adeta panikleyen Kalogeropoulos açısından, gelişmeler hızlı ve planlı olarak seyretmiştir. Kalogeropoulos komisyon önerisi karşısında Atina'ya yolladığı telgrafta, bu önerinin reddedilmesini ancak konferansta olumsuz bir izlenim yaratmamak için Atina'dan uzlaşmacı bir karşılık gönderilmesini istemiştir.⁸⁸

Londra Konferansı ve komisyon gönderme fikri, konferansa katılan devletler kadar Ankara Hükümetinin dış politikada yakınlaşmaya başladığı Sovyetler Birliği tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Londra Konferansı, Batılı devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulması ve uzlaşının sağlanması açısından bir kırılma olmakla beraber, bu konferansın önemli gelişmeleri konusunda Sovyetler ile yazışmaların yapılmış olması, Sovyet Rusya'nın duruma ilgisini gözler önüne sermesi açısından dikkate değerdir. Konferans Sovyet Rusya gözüyle değerlendirildiğinde, Londra Konferansı'nın toplandığı dönemde Dışişleri Bakanlığına vekâlet eden Ahmet Muhtar Bey'in 3 Mart 1921 tarihinde Çiçerin'e Londra Konferansı hakkında bilgi veren bir mektup yolladığı görülmektedir. Yalnızca formalitelerin yerine getirilmesi için Türk heyetine Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının önerildiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, Sevr Barış Antlaşması ile ilgili görüşlerini “*İttihatçı birliklerinin yabancı subayların denetimine girmesine, Doğu sınırlarının ve hiçbir zaman var olmamış olan Kürdistan sorununu da konferansın onayına bırakılmasının, yabancı finans kontrollerine evet verilmesinin, İzmir'de ve Trakya'da plebisitin uygulanmasına izin verilmesinin istenmesi*” şeklinde aktarmıştır.⁸⁹ Ahmet Muhtar Bey, oylamadan kuşku duyulmamasına rağmen plebisite ancak, tüm düşmanlar ülkeden çıktığı takdirde izin verileceğinin altını çizmiştir.⁹⁰ Aslında konferansın işleyiş sürecini özetleyen bu açıklamadan, Sevr'in farklı bir kılıf uydurularak Türklere sunulduğu ve Türk tarafının da olaya bu şekilde yaklaştığı yorumunu yapmak mümkündür. Ahmet Muhtar Bey'in Londra Konferansı konusunda Sovyetleri bilgilendirmesi, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Londra'da, konferansta olduğu bir dönemde Türk dış politikasının aktif olduğunu ve temaslarda bulunulduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

⁸⁶ Kurat, agm., s. 63.

⁸⁷ Delta, age., s. 92.

⁸⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 129.

⁸⁹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2. Basım, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s. 293

⁹⁰ Aynı yer.

Görüldüğü gibi Londra Konferansı'nda ortaya atılan komisyon önerisi pek çok açıdan gündemi meşgul etmiş ve bu sıcak gündem, durumun muhatabı birçok ülke tarafından hararetle tartışılmıştır. Bu gelişmeler ışığında Yunan Meclisi; Küçük Asya ve Trakya'ya bir soruşturma komisyonu gönderilmesini oy birliği ile reddetmiştir.⁹¹ Yunan Meclisi komisyon kurulması önerisini, Türkiye'deki azınlıklara duyulan manevi sorumluluk duygusuyla, sürecin Mustafa Kemal'e kendi ordusunu örgütlemek için zaman kazandıracığı ve Anadolu'daki askeri durumun gevşeyerek Sevr Antlaşması'nı hasıraltı edeceği gibi gerekçelerle reddetmiştir.⁹² Müttefikler ve Yunan temsilciler arasında 4 Mart 1921 tarihinde gerçekleşen görüşmede Kalogeropoulos, soruşturma komisyonu hakkında Yunan Meclisi'nin 1 Mart günü almış olduğu bu kararın Müttefiklere sunmuştur. Müttefiklere yapılan açıklamada yer alan diğer bir bilgi de Liberal Parti (Eleftherios Venizelos'un partisi) milletvekilleri, Musevi milletvekilleri, Trakyalı Ermeni milletvekilleri ve Trakya'dan 6 temsilcinin bu öneriyi reddettiklerine dairdir. Yunan Meclisi'nin aldığı kararlar iki başlık halinde Müttefiklere iletilmiştir. Bunlardan ilki Sevr revizyonu fikrine karşı olunduğu, bu antlaşmanın savaş esnasındaki Yunan çabalarının karşılığını içerdiği ve Yakın Doğu'da barışı garanti ettiği iken, ikincisi Yunan hükümeti ve Londra Konferansı'na gönderilen temsilcilerin Yunan Meclisi adına konuşma yetkisi taşıdıkları ve Müttefiklerin soruşturma komisyonu konusunda ısrar etmeyeceklerinden emin olduklarıdır.⁹³

Ancak Yunanların asıl tereddüdü, komisyonun İzmir'in Türklere geri verilmesi gibi bir karar alabileceği konusundadır.⁹⁴ Sadece Yunan Meclisi'nin değil, Anadolu Rumlarının da komisyona karşı tepkisi gecikmemiş ve Anadolu Demeki konferansa bir protesto metni göndermiştir.⁹⁵

Yunanların komisyon önerisine karşı öne sürdüğü bu gerekçelere yönelik Lloyd George, Trakya ile ilgili bir sorun olmadığını ve asıl zorluğun İzmir konusunda yaşandığını ifade etmiştir. Sözlerine devam eden İngiltere Başbakanı, Yunan heyetine Trakya ve İzmir'in yalnız Yunanların çabalarıyla elde edilmesinin oldukça zor olduğunu,⁹⁶ Yunanistan'ın sınırlarının başta İngiltere olmak üzere Müttefiklerin desteğiyle genişlediğini, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı 1 milyon asker ortaya koyduğunu ve bunun İngiltere'ye 1 milyar sterline mal olduğunu dile getirmiştir.⁹⁷

⁹¹ Delta, *age.*, s. 92.

⁹² Sonyel, *age.*, C. II, s.130.

⁹³ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 265, No. 32.

⁹⁴ Smith, *age.*, s. 278.

⁹⁵ Erdem, *age.*, s. 337.

⁹⁶ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 265, No. 32. Belgede Lloyd George'un konuşmasını içtenlikle yaptığına dair bir yorum da bulunmaktadır.

⁹⁷ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 266, No. 32.

Lloyd George'un bu sözlerine Kalogeropoulos, İtalya'nın tutumunun ortada olduğunu ve Fransa'nın görüşünün ise değişmeye başladığını, Kral Konstantinos'un Yunanistan'a gelişinin Fransız kamuoyunu olumsuz etkilediğini belirttikten sonra, Fransa'nın o ana dek hiç olmadığı kadar Türk dostu olduğunun altını çizerek karşılık vermiştir. Lloyd George görüşmeyi komisyon meselesine yoğunlaştırmış ve komisyon önerisini Türklerin kabul ettiği halde Yunanların kabul etmemesinin yalnız konferansı değil, kamuoyunu da olumsuz etkileyebileceğinden bahsederek Yunan heyetine gözdağı vermiştir.⁹⁸

Konferansta bu gelişmeler yaşanırken, Mart ayı başında Dimitrios Gounaris ani bir şekilde Londra'ya hareket etmiştir. Yunan Skrip gazetesi, Dışişleri Bakanı Baltatzis'in Londra'dan çektiği bir telgrafla Meclis Başkanlığı görevini de üstlenmiş olan Gounaris'i Londra'ya çağırıldığını satırlarına taşımıştır.⁹⁹ Pinelopi Delta ise konferans esnasında Kolaogeropoulos'a baskı yapıldığından ve Gounaris'in ağırlık koymak amacıyla Londra'ya gittiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁰ Bir başka Yunan gazetesi Makedonia da Yunan hükümet çevrelerinden aldıkları bilgiye göre, Gounaris'in İngilizlerle bir Yunan-İngiliz Antlaşması imzalamak konusunda hevesli olduğunu satırlarına taşımıştır. Aynı yazıda, Gounaris'in, taarruza geçmek için bu anlaşmayı imzalaması gerektiği ve şansının yüksek olduğu da belirtilmiştir. İngiltere'nin Yunanistan'a 32 milyon dolar ve 300 milyon frank vereceğini ve bu miktarın daha önceden vaat edilen miktar olduğunu belirten Makedonia gazetesi, soruşturma komisyonu konusuna da değinmiş ve konferansın komisyon fikrinden vazgeçtiğini okuyucularına aktarmıştır. Gazetenin vermiş olduğu bir diğer bilgi de, "Büyük Devletlerin" Yunanistan'ın harekâta geçmemesi konusundaki ısrarlarıdır.¹⁰¹

Gounaris'in Londra'ya doğru yolda olduğu 9 Mart 1921 tarihinde sadece Müttefik temsilcilerinin katıldığı öğleden sonraki görüşmelerde, sabahki oturumda Bekir Sami Bey ve Lord Curzon arasında geçen diyalogdan bahsedilmiştir. Curzon tarafından aktarılanlara göre, Yunanlar İzmir'e girmişlerdir ve başarı kazanmışlardır. Curzon'un bu iddialarına karşılık Bekir Sami Bey Birinci İnönü Muharebesi'ni kastederek Yunanların son savaşta hezimetle uğradıklarını belirtmiş ve Türklerin savaşmaktan başka çareleri olmadığını ifade etmiştir.¹⁰² Müttefikler arasında gerçekleşen bu bilgi alışverişinin yanı sıra konuşmaların Yunanistan konusunda düğümlendiği bir sırada Briand, Gounaris'in Kalogeropoulos'tan daha güçlü bir siyasetçi olduğunu belirtmiş ve İzmir konusunda uzlaşma sağlanabileceğini sözlerine

⁹⁸ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 266, No. 32.

⁹⁹ Skrip, 21 Şubat 1921.

¹⁰⁰ Delta, *age.*, s.94.

¹⁰¹ Makedonia, 22 Şubat 1921.

¹⁰² *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 361, No. 51.

eklemiştir.¹⁰³ Konuya Fransa'nın görüşleri penceresinden bakıldığında ise Briand'ın Gounaris'ı daha ılımlı ve kolay ikna edilebilir bir siyasetçi olarak gördüğü yorumu yapılabilir.

Müttefikler arasında gerçekleşen aynı görüşmede, Lloyd George'un, Gounaris'in Londra'ya gelmesi konusunda, Kalogeropoulos'un önemli bir meslektaşının varlığını avantaja çevirebileceği vurgusunu yapması, aslında onun Kalogeropoulos ile uzlaşmak konusunda çektiği sıkıntıyı ve belki de Yunanistan Başbakanının yetersizliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Gounaris'in Londra'ya gelmesiyle birlikte, 10 Mart 1921 tarihinde Başbakanlık konutunda Lloyd George, Gounaris, Kalogeropoulos ve Lord Curzon arasında gerçekleşen görüşmede Lloyd George, Yunan heyetinin Bekir Sami'si olarak tanımladığı Gounaris'e¹⁰⁴ Türklerin güçlü bir heyetle çıkarlarını savunmak amacıyla geldiklerini ve İzmir konusunda uzlaşmaz bir tutum sergilediklerini aktarmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca Türklerin, Yunanların İzmir'den tamamen çekilmelerini istediklerini açıklamıştır. Gounaris ise bu durumun, soruna uzlaşma yoluyla bir çözüm bulunması ihtimalini ortadan kaldırdığını, Yunanların askeri gücünü kullanarak Sevri zorla kabul ettirme görevini yerine getirmek istediğini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Lloyd George, Yunan heyetine “*Yunan ulusunun geleceği konusunda Yunan heyeti bugün tam kararlılıkla cevap vermek zorundadır*” demiş ve Sevri'nin biraz daha değiştirilmiş şeklini sunmuştur. Bu teklife göre;

“İzmir Türk hâkimiyetinde kalacak, bir Yunan silahlı gücü İzmir şehrine yerleşirken İzmir Sancağının geri kalan kısmında kanun ve nizâm Mütefik subaylarınca ve Mütefikler arası Komisyonun verilerine göre nişanlarına uygun oranda bölge abalisi içinden seçilecek Jandarma kuvvetine temin edilecektir. Milletler Cemiyeti tarafından bir Hristiyan vali tayin oluncak ve seçim sonucu işbaşına getirilen bir meclis ile bir encümen, valiyeye yardımcı olacaktır. Bu düzenleme beş yıllık bir süre sonunda taraflardan herhangi birinin talebi üzerine Milletler Cemiyeti tarafından yeniden incelemeye açık olacaktır.”¹⁰⁷

Aynı şekilde benzer bir teklif de Türklerle sunulmuştur. Bu teklifte; Türk jandarma birliklerinin cüzi ölçüde arttırılması, Türkiye sınırları içinde yabancı güvenlik güçlerinin sayılarının azaltılması, adli kapitülasyonlar, yabancı postaları ve Kürdistan gibi konularda bazı düzenlemeler mevcuttu.¹⁰⁸ Pınelopı Delta ise Lloyd George'un teklifini¹⁰⁹ şu şekilde kaleme almıştır; “*Boğazlar komisyonu sınırlandırılacak ve uluslararası bir kurul tarafından denetlenecek, Mütefik kuvvetleri İstanbul'dan uzaklaşacak, Boğazlar uluslararası bir statüye kavuşturulacak ve bir komisyon*

¹⁰³ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 363, No. 51.

¹⁰⁴ Smith, *age.*, s. 281.

¹⁰⁵ Sp. B. Markezinis, *Politiki İstoria Tis Neoterias Ellados Í Singhronos Ellas*, C. II, Athina, (T.Y), s. 124.

¹⁰⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 132.

¹⁰⁷ Toynbee, *age.*, s. 111.

¹⁰⁸ *Nutuk*, C. II, s. 577-578.

¹⁰⁹ Pınelopı Delta bu teklifin Yunan Meclisi'nde görüşülmek üzere Gounaris tarafından kabul edildiğini belirtmektedir. Delta, *age.*, s. 95.

tarafından yönetilecek, Gelibolu'da Yunan yönetimi görev yapacak, İzmir üzerke olarak Türk ve Yunan yönetimine bırakılacak, Türkler ya da Yunanlar bunu kabul etmezlerse veya bir taksim anlaşmazlığı çıkarsa Müttefiklerin bakemliğinde sınıç işleyecek.”¹¹⁰

Bu teklifte Müttefikler ve Yunan heyeti arasında müzakere konusu, İzmir ile ilgili madde olmuştur. Lord Curzon'un İzmir'in Hıristiyan bir vali tarafından yönetileceğini belirtmesi karşısında Gounaris detaylı bilgi istemiş, ancak Curzon detayların sonra konuşulacağını ifade etmiştir.¹¹¹ Lord Curzon bu görüşme esnasında Gounaris'e Fransız ve İtalyanların henüz görmediği bir plan vermiş ve incelenmesini istemiştir. Bu plan, yukarıda belirtilen maddeler üzerinde yapılan değişiklikleri içermesi ve Rumların çoğunlukta olduğu kazalarda Yunan yönetiminin kurulacağını belirtmesi açısından önemlidir. Ayrıca Lord Curzon'un yanı sıra Lloyd George da beş yıl içinde yeniden bir düzenleme yapılacağını belirtmiş ve son planın bir kopyasının Yunan heyeti tarafından incelenmesini istemiştir.¹¹² 10 Martta sabah yapılan görüşmelerde Yunan heyetine verilen plan, öğleden sonraki oturumda Kalogeropoulos ve Gounaris'in cevaplarını almak amacıyla tekrar tartışmaya açılmıştır. Bu oturumda Kalogeropoulos planın birtakım değişiklikler ile kabul edilebileceğini belirtirken, Gounaris Sevr esaslarının terk edilmesinin Yunanistan için imkânsız olduğunu ve değişiklikleri bu nedenle istediklerini eklemiştir.¹¹³ İzmir'deki Rum azınlığın da yönetimde temsil edilmesi, özellikle Rumların toplam nüfusun üçte biri oranında olması halinde yönetimde de aynı oranda temsil edilmeleri gerektiği konularında değişiklik isteyen Yunan heyeti, Lloyd George'dan seçilecek valinin Rum ve Türk olmayacağını, ancak Hıristiyan unsurlardan olabileceği cevabını almıştır. Yunan heyetinin, azınlıkların da toplam nüfus oranlarına yönetimde söz sahibi olmalarını istemesi, akıllara Rumların azınlıkta olduklarını kabullendiklerini ve İzmir Rumlarını garantiye almak istediklerini getirmektedir. Ayrıca Lloyd George'un bunun Türkler için daha iyi olacağını belirtmesi üzerine Yunanistan heyeti yeni bir Stergiadis¹¹⁴'in zor bulunacağını ifade etmiştir.¹¹⁵ Sonuç olarak Yunanlar cevaplarını kabul ettikleri ve etmedikleri maddeleri sıralayarak İngilizlere yazılı olarak bildirmişlerdir.¹¹⁶

¹¹⁰ Delta, *age.*, s. 94.

¹¹¹ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 369, No. 52.

¹¹² *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 369-370, No. 52.

¹¹³ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 382, No. 54.

¹¹⁴ İzmir'de bulunan Yunan Yüksek Komiseri.

¹¹⁵ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 384, No. 54.

¹¹⁶ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Volume XV, London, 1967, S. 386, Appendix To No.54.

Lloyd George tarafından ortaya atılan bu plan hakkında Michael Smith, önemli değişikliklerin yapılması koşuluyla Yunanların bu öneriyi kabul ettiğini belirtirken,¹¹⁷ Pınelopi Delta da bu görüşü “İzmir’in özzerkliği Yunanlar tarafından kabul edilirken, Yunanistan’ın İyonya Devleti¹¹⁸ hayali yok olmuştur.”¹¹⁹ sözleriyle doğrulamış ve Yunanların tek umudunun bu planın Türkler tarafından reddedilmesi olduğunu belirtmiştir.

Vurgulanması gereken bir diğer nokta da İngiltere ve Yunanistan arasında zor da olsa bir uzlaşma sağlanmasına rağmen, Lloyd George’un Müttefiklerden ve hatta kendi Dışişleri Bakanı Lord Curzon’dan gizli girişimlerde bulunmasıdır. İngiliz Başbakan, Yunan devlet adamlarına 9 Mart 1921’de koşulların saldınyı gerektirmesi halinde Yunanların engellenmeyecekleri konusunda bir haber yollamıştır.¹²⁰ Dolayısıyla tüm konferans boyunca beklediği yetkiyi son anda alan Yunanistan, artık rahatlamış ve Curzon’un kendilerine sunmuş olduğu İzmir Planını formalite gereği ufak değişikliklerle kabul etmiştir.

Lloyd George’un Yunanlara vermiş olduğu taarruz yetkisi Yunanların dikkatini bu yöne çevirmiştir. 19 Martta Gounaris ve Lloyd George arasında gerçekleşen görüşmede¹²¹ Lloyd George, Ankara Hükümetinin dönüş yolunda olduğu için¹²² Müttefiklere konferansla ilgili 24 günden önce cevap veremeyeceklerini, ancak kendisinin onlara bu 24 günlük süreç içerisinde herhangi bir saldırı olmayacağına dair garanti veremeyeceğini belirttiğini ifade etmiştir.¹²³ İki taraf arasında gerçekleşen görüşme esnasında dikkati çeken belki de son önemli nokta Gounaris’in mali açıdan kaynaklarının tükenmekte olduğunu belirtmesidir.¹²⁴ Lloyd George’un planlanan harekât ile ilgili Yunanlara son sözü; Yunan ordusunun bu harekât esnasında beklenmedik bir sonuç alması halinde Ankara Hükümeti ile görüşme olasılığının ortadan kalkacağı olmuştur. Yunan yetkililer bu uyarıya tüm olasılıkların göz önünde tutulduğu şekilde cevap vermişlerdir.¹²⁵

¹¹⁷ Smith, *age.*, s. 281.

¹¹⁸ İyonya Devleti hakkında bkz. Adnan Sofuoğlu, “Yunanlıların Batı Anadolu’ya Yerleşme Girişimleri ve İyonya Devleti Macerası”, *Prof. Dr. Haluk Çay’a Armağan*, Ankara, 1987; Alptekin Müderrisoğlu, “Batı Anadolu’da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İyonya”, *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, <http://atam.gov.tr/bati-anadoluda-kurulan-kisa-omurlu-bir-devlet-ionya/>, Erişim Tarihi: 15/03/2013.

¹¹⁹ Delta, *age.*, s. 94.

¹²⁰ Smith, *age.*, s. 281.

¹²¹ Son toplantı tarihi bazı kaynaklarda 18 Mart olarak belirtilmiştir. Smith, *age.*, s. 282.

¹²² Bekir Sami Bey ve heyeti 17 Mart 1921’de Londra’dan ayrılmıştır. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 145.

¹²³ Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri*, s. 268.

¹²⁴ Yunan Makedonia gazetesi hükümet çevrelerinden edindiği bilgiye göre Gounaris’in Londra’ya iktisadi destek sağlamak amacıyla gittiği haberini 22 Şubat (7 Mart) tarihli haberinde vermiştir. Ayrıca bkz., Murat Hatipoğlu, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s.122.

¹²⁵ Smith, *age.*, s. 282.

Londra Konferansı'nın genel anlamda somut bir sonuç sağlayamadan bitmesi, her kesim tarafından farklı yorumlanmıştır. Yunan Diploması Tarihi adlı Yunanca bir kaynakta ise konferansın sonuca ulaşamaması üç nedenle ifade edilmiştir. Bunlardan ilki Ankara Hükümetinin Müttefiklerin uzlaştırıcı önerilerini kabul etmemesi, ikincisi Yunan heyetinin Küçük Asya konusunda Müttefikler tarafından desteklenecekleri şeklindeki yanlış öngörülerini ve sonuncusu Müttefiklerin Türk-Yunan sorununa karşı alışlagelmiş bir politika takip etmeleridir.¹²⁶

Sonuç

Londra Konferansı, hiçbir somut sonuç üretmemesine rağmen, tarafların tümünün geçmişteki, o dönemdeki ve gelecekteki tezlerini ortaya koymaları, bu tezlerin uluslararası ortamda gücünün ölçülmesi ve hukuksal anlamda da TBMM'nin siyasal bir varlık olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. Somut bir sonuç elde edilememesi nedeniyle Anadolu'daki Türk-Yunan çatışmasının sona ermesi bir buçuk yıl kadar ertelenmiştir.

Konferans esnasında Yunan devlet adamlarının görüş ve tutumları konferanstan sonraki sürecin nasıl şekilleneceğinin ipuçlarını vermekle beraber, Yunan tarafında nasıl bir panik ve sabırsızlık havasının hâkim olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Birinci İnönü Savaşı'nın siyasal bir sonucu olan Londra Konferansı, Yunanlar açısından savaş alanında (Birinci İnönü) yaşanan yenilginin telafisini sağlamak ve İngiltere'yi yeni bir taarruza ikna etmek üzerine odaklanılan bir toplantı niteliği taşımaktadır. Nitekim bu süreçte Yunan devlet adamları bir taraftan Fransa ve İtalya'nın değişen siyasetleriyle baş etmeye çalışırken bir taraftan da İngiltere'nin güvenini kaybetmemek için her yolu denemişlerdir.

Buna ek olarak Konferans, devletlerin yalnızca dış politikasında değil iç politikasında da etkili olmuştur. Konferansa sonradan katılan Gounaris'in yükselişi ona Başbakanlık kapısını açarken, Bekir Sami Bey, Konferans sonrasında İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzaladığı ikili antlaşmalar ile gözden düşmüştür.

Londra Konferansı Ankara Hükümetinin Müttefiklerle ilk diplomatik denemesi olmakla beraber Türk Milli Mücadelesi'nin ilerleyişini değiştirmemiştir. Ancak İngiltere ve Yunanistan birbirlerinin görüş ve tezlerini bu konferansta tüm açıklığıyla öğrenmişlerdir. İngiltere'nin İzmir'e özerklik verilmesi, Yunanistan'ın ise yeniden taarruza geçme konusundaki ısrarları sonucunda prensipte iki tarafın da isteği karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Konferansta gerçekleşen görüşmelerde ortaya konan fikirler Sakarya Savaşı'ndan sonraki baş görüşmeleri sırasında, bire bir aynı olmamakla birlikte yeniden gündeme getirilmesi açısından da oldukça önemlidir. Nitekim İngiltere'nin yenilgi istemediği ikinci savaş, Yunanlarda ve İngilizlerde hayal kırıklığı yaratacak ve İngiltere Sakarya Savaşı'ndaki Yunan yenilgisinden sonra İzmir'e özerklik konusunu 1922 yılında yeniden gündeme getirecektir.

¹²⁶ Aretis Tounda Fergadi, *Themata Ellinikis Diplomatikis İstorias 1912-1934*, Paratrisis Yayınları, Athina, 1989, s. 146.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

CAB 23/35 (Foreign Office War Cabinet Papers)

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XV, London, 1967.

Venizelos Benaki Arşivi 173.028.10-1/2 (Londra'dan Yunanistan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 21 Şubat 1921 tarihinde Lloyd George ve Kalogeropoulos arasında geçen görüşmeyi içeren belge)

Kitap ve Makaleler

AKYÜZ Yahya (1975) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyuu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2011) *İkinci Adam (1884-1938)*, Birinci Cilt, Ön Dördüncü Özel Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BAYUR Yusuf Hikmet (1973) *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

DELTA S, Pinelopi (2002) *Eleftherios Venizelos*, Ermis, Athina.

ERDEM Nilüfer (2010) *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, 2. Basım, Derlem Yayınları, İstanbul.

FERGADİ Aretis Tounda (1989) *Themata Ellinikis Diplomatikis İstorias 1912-1934*, Paratintis Yayınları, Athina.

GÖNLÜBOL Mehmet- SAR Cem (1990) *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

HATİPOĞLU Murat (1988) *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

HRİSTODOULİDİ T. (1986) *Themata Ellinikis Diplomatikis İstorias 1912-1934*, Paratintis, Athina.

JAESCHKE Gotthard (1989) *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.

KARA Bülent (2009 Kış) "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Ankara.

KİRLİ NİTOKME Outkou, (Güz 2010) "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, ss. 401-424.

KURAT Yuluğ Tekin (1985) Mustafa Kemal's Instructions (An Intercepted and Decyphered Telegram) To Bekir Sami In London – A Reassessment of the London Conference (21 February-12 March 1921) and Its Immediate Consequences, *Belleterin*, Cilt XLVIII, Sayı 189-192, No 189-192, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

MARKEZİNİS Sp. B. (2007) *Politiki İstoria Tis Neoterias Ellados İ Synchronos Ellas*, Cilt 2, Athina,

Toynbee Arnold (T.Y) *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

MERAY Seha – OLCAY Osman (1977) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Barışması, Sevri Anlaşması İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:409, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

METAKSAS İoannis (T.Y.) *To Prinospiko Tou İmerologio H Epanastasi Tou 1922*, Cilt 3, Govosti Yayınları, Athina.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, <http://atam.gov.tr/bati-anadoluda-kurulan-kisa-omurlu-bir-devlet-ionya/>, (Erişim Tarihi: 15.07.2013)

Natuk (1973) C. I,II 13. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

SELEK Sabahattin (2010) *Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, II. Cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul.

SHAW Standford J. (2000) *From Empire To Republic The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study*, Volume 3, Part 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SMİTH Michael (2002) *Yunan Dişisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.

SONYEL Salahi (1981) Kurtuluş Savaşında Batı Siyasamız, *Belleten*, Cilt XLV/1, Sayı 177, Ocak 1981, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SONYEL Salahi (1995) *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstibbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SONYEL Salahi (2003) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SONYEL Salahi (2011) *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikati (1999) 3. Baskı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ORAN Baskın (1991) *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.

YAVUZ Bige (1994) *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

YERASİMOS Stefanos (2000) *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, 2. Basım, Boyut Kitapları, İstanbul.

Sürekli Yayınlar (Yunanistan)

Makedonia

Skrip

Embros

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52a569966be0b6.75442403 (Erişim Tarihi 01.12.2013)

Saltanatın Kaldırılmasının Trabzon Basınına Yansıması

Hazel KUL

Karadeniz Teknik Üniversitesi

KUL, Hazel, Saltanatın Kaldırılmasının Trabzon Basınına Yansıması, CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 55-78.

I. Dünya Savaşı ile başlayan Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Anadolu'da bir milli direniş hareketi doğmuş, milli devlete geçiş aşaması olan bu dönemde yayınlanan genelgeler ve toplanan kongrelerle milli egemenlik ilkesi yayılmaya çalışılmıştır. Bu ilke, 20 Ocak 1921'de TBMM'de egemenliğin millete ait olduğunu belirtilen anayasa ile yürürlüğe konulmuştur. Ancak halen var olan padişahlık kurumu, milli egemenlik ilkesinin önünde engel olarak kalmaya devam etmiştir.

Lozan görüşmelerinin başlamasıyla beraber, milli mücadele boyunca ulusal direnişe karşı ve Müttefik Devletler ile işbirliği içerisinde olan İstanbul Hükümeti'nin de görüşmelere çağırılması, saltanatın kaldırılmasının haklı gerekçesi olmuş ve bu hususta hukuki süreç başlatılmıştır. 1 Kasım 1922'de, TBMM Hükümetince kabul edilen kanunla saltanat kaldırılmış ve böylece ulusal egemenliğin önündeki en büyük engel ortadan kalmıştır.

Türk Tarihi'nde önemli bir yere sahip olan bu olaya yerel basında geniş yer verilmiş, bu alandaki gelişmeler, Karadeniz Bölgesi'nin önde gelen gazetelerinden biri olan İstikbâl Gazetesi'nde de gün gün takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saltanat, Milli Egemenlik, TBMM, Trabzon, İstikbâl Gazetesi.

KUL, Hazel, Abolition of the Ottoman Sultanate and Its Reflection in Trabzon Press CTAD, Year 9, Issue 18, (Fall 2013), p. 55-78.

A historic national resistance movement was born in Anatolia among the ashes of the Ottoman Empire right after the World War I. The principle of national sovereignty became the motto and spread to the public via circulars and congressional meetings in this period. The principle that guarantees that the public has sovereignty in the constitution was put into force in January 20, 1921. Yet the existence of the sultanate was still a tremendous obstacle for the public sovereignty. The invitation of the government of Istanbul, which cooperated with western powers and acted against the

National Struggle following the Great War, by the Allied Powers to the Lausanne Conference along with the government of Ankara gave an opportunity to oust the government of Istanbul, thus the sultanate. Accordingly, the Turkish National Assembly in Ankara abolished the sultanate on November 1, 1922 and eliminated the obstacle against the absolute national sovereignty. This event as a crucial step in historic journey of the Turkish modernization was covered by the local and national newspapers. *Istikbal*, one of the leading newspapers in Trabzon and The Black Sea Region, was also excitedly interested in the event. The study aims to survey and analyze the discourse of *Istikbal* to capture clues on the local reactions towards the abolishment of the Sultanate.

Keywords: Sultanate, National Sovereignty, Turkish National Assembly, *Istikbal* Newspaper.

Giriş

Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler sonrasında siyasi yapısı değişmeye başlayan Avrupa, Fransız İhtilâlinin getirdiği milliyetçilik düşüncesiyle yeni bir aşama kaydetmiştir. Bu düşünce, kısa bir süre sonra ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa devletlerinin sömürge politikalarına da zemin oluşturmuştur. Ekonomilerini güçlendirmek isteyen Batılı devletler arasındaki sömürge yarışının zaman içerisinde giderek hız kazanması, 20.yüzyılın hemen başlarında bir dünya savaşına neden olmuştur.¹ Bu savaş sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştı. Bu gelişmelere karşı Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde yer yer tepki ve direniş hareketleri meydana gelirken, M. Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da bölgede asayişi sağlamak maksadıyla 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan asayişi sağlamaya çalışırken diğer taraftan da Anadolu'daki milli örgütlenmeleri birleştirmek ve ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışmalara başladı. Bu amaçla önce 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve yapılması gereken hususları ifade eden bir genelge yayınladı. Daha sonra Erzurum'a geçen Mustafa Kemal, burada düzenlenen kongreye katılarak halkın ülke kaderine el koyması yolunda başlıca rol oynadı (23 Temmuz-7 Ağustos 1919). 4-11 Eylül 1919'da ise; Sivas'ta daha önce planlanan bir kongre gerçekleştirildi. Gerek Amasya Genelgesi, gerek Erzurum Kongresi ve gerekse Sivas Kongresi'nde ön plana çıkan en önemli husus "kuvay-ı milliyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak

¹ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 1.

esastır” düşüncesiydi.² Aynı amaç ve düşünceleri içeren bir metnin “Misak-ı Milli” adı altında 28 Ocak 1920’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kabul edilmesi, 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgalinin nedenlerinden birini teşkil ettiği gibi Anadolu’nun İstanbul’dan kopmasına da yol açtı.³ Nitekim bu gelişmeler üzerine 23 Nisan 1920’de Ankara’da yeni bir Meclis açıldı. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye’yi zafere ulaştıran bu Milli Meclis, kendisinin üstünde başka bir kuvveti tanımayan, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisti. Bu meclise dayalı olarak yürütülen Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanması üzerine, Lozan’da toplanacak konferansa TBMM temsilcisi ile birlikte İstanbul’dan da temsilcilerin çağırılması, milli egemenliğin tam olarak gerçekleştirilmesi yönünde en büyük engeli teşkil eden saltanatın kaldırılmasının haklı gerekçesini oluşturdu.⁴

Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları

Yüzlerce sene süren bu yönetim biçimi⁵ öylesine kökleşmişti ki Türk Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasından sonra bazı kişiler vatanın artık

² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1989, s. 87-117; Salâhi R. Sonyel, *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 13,22,27; Dursun Ali Akbulut, *Saltanatın Kaldırılması ve Yankıları*, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s. 164, 190; Kılıç Ali, *Atatürk’ün Hususiyetleri*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1998, s. 99; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 95; Hikmet Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsilîye Üyeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 52, Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi III, Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 90,117,157.

³ Sebahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C.II, Örgün Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1982, s. 678-680.

⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1989, s. 911,915; Selek, *age.*, s. 690-698.

⁵ Saltanat, Osmanlı Devleti’nde babadan oğula geçen tahtın adıdır ve yeni Türk Devleti’nin siyasi yapısını sağlamlaştıracak ilk adım, saltanatın kaldırılması olacaktır. Yalnız bu ilk adımın atılması kolay değildi. Türk ulusu tarih boyunca başında bir hükümdarın bulunmasına alışmıştı. Eski Orta Asya Türklerindeki ‘Hakanlar’, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde ise ‘Padişah’ bir şekilde yaşamıştı. Eski Türk anlayışına göre, hâkimiyet kutsal kavramdı ve bu kutsallığı gök tanrısı bir aileye vermişti. Yeryüzünün hükümdarı sayılan Türk Kağanları, Tanrı’dan dünyadaki bütün ülkeyi idare etme yetkisi almışlardı. Ailenin üyelerinden başkası, ulusu yönetme hakkına sahip değildi. İşte zamanımızda halkın oylarıyla belirlenen milli irade, eskiden Tanrı’nın ilahi gücünü bir şahsa yansıtarak onu kutsal idare kabiliyeti ile donattığı inancına bağlanmakta idi. Türkler, İslamiyet’i kabul etikten sonra Büyük Selçuklu Devleti’nde ve Anadolu Selçuklu Devleti’nde egemenliğe sahip olma hakkı eski geleneklere göre devam ederken, Osmanlı Devleti döneminde bu kutsal hâkimiyet kavramı, yepyeni dinsel kurallarla desteklenmiş; Bizans İmparatorlarının kayıtsız şartsız hükümdarlık etme anlayışını benimsemiş olan Osmanlı Padişahları, XVI. yy’dan sonra kendilerine Halife şanı da vererek saltanat ve hilafeti, padişahlık bünyesinde birleştirmişlerdir. Mehmet Okur, *Milli Egemenlik ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*, *Atatürk Dergisi*, C. III, S. I, Erzurum 2000, s. 290-91.

düşmandan temizlendiğini, dolayısıyla saltanat makamının yine aynı şekilde muhafaza edilmesini, eskiden olduğu gibi padişahın Türk milletinin mukadderatına hâkim olması gerektiğini ve zaferden sonra Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi vazifesinin artık sona erdiğini düşünüyordu.⁶ Ancak Anadolu'ya çıktığı günden itibaren ulusal egemenliğe dayalı bağımsız bir devlet kurmayı hedefleyen Mustafa Kemal, ilk iş olarak asırlardan beri Türk Milleti'nin hâkimiyet⁷ ve saltanatını elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin şahsi saltanatına son vererek, milli egemenlik ilkesini gerçekleştirmeyi hedeflemişti.⁸ Ancak zamanlamanın doğru bir şekilde yapılması gerekmekte idi. Aksi durumda ulusal savaşa katılmış olan bazı saltanat ve Osmanlı Devleti'nin devamından yana olanların tepkisi çekilebilir ve bu durum birlikteliğin giderek bölünmesine yol açabilirdi.⁹ Böyle bir ortamda öncelik ülkenin kurtuluşuna verilmiş, bu sebeple saltanata dokunulmamış ve uygun ortamın oluşması için bir süre beklenmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nden hemen sonra sulh konferansı hazırlıkları başladığında, Kurtuluş Savaşı süresince Kuva-i Milliye Hareketi'ni bölmeye çalışan ve padişahlık makamının devamı uğruna İtilaf Devletleri ile işbirliğini sürdürmüş olan İstanbul Hükümeti varlığını sürdürebilmek için zaferi sahiplenen bir davranışa bürünmüştür. Bu düşünceyle 17 Ekim 1922 günü Sadrazam Tevfik Paşa yoluyla Ankara Hükümeti'ne, anlaşarak birlikte hareket

⁶ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılabının Temelleri*, Kaynak Yayınları, Erzurum 1998, s. 18.

⁷ Hâkimiyet (egemenlik), devlet kudretinin bir vasfıdır. İç hukukta en üstün kudret, milletlerarası hukukta da bağımsız bir gücü ifade eder. Devletin iç hukuka egemen olması, yani üstün gücü ile milletlerarası hukuk alanında bağımsız olması birbiriyle bağlantılıdır. Esasında hâkimiyet, daha çok devletin ülke ve milleti üzerindeki otoritesini, yukarıdan aşağıya doğru, duruma hâkim ve sahip olmasını anlatır. Egemenliğin kaynağı, egemenliğin erkini meşrulaştırma vasıtası olarak düşünülmüş, dolayısıyla egemenliğin kaynağının ya ilahi irade ya da beşeri irade olduğu varsayılmıştır. Zaten üçüncü bir seçenek de yoktur. Bu bağlamda Eski Türkler, kadir-i mutlak bir Allah'a ve onun hâkimiyetini kendilerine ihsan ettiğine derin bir imanla ve samimiyetle inanıyorlardı. Oğuz Han, hâkimiyetini ilahi bir menşeden almış; Uygur hanları semavi bir nurdan doğmuş bulunuyor, Avrupalılar tarafından "*Allah'ın Kamçısı*" kabul edilen Asya ve Avrupa Hunları Tanrı'nın cihan hâkimiyeti kendilerine verdiğine inanıyor, "*Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan tabta oturdum...*" diyen Gök-Türk Hanı da hâkimiyetin semavi menşecini tekrarlıyordu. Bu husus, Hakanların kitabe ve mektuplarının başına koydukları ibare veya formüllerde ve bilhassa yabancı hükümdarlara gönderilen mektupların başlangıç formüllerinde daha kat'i bir şekilde ortaya çıkar. Gök-Türk hükümdarı İşpara Han'ın (581-557) Çin İmparatoruna yazdığı "*Tanrı tarafından gönderilmiş Büyük Gök-Türkler İmparatorluğu'nun bilge kağanı...*" ve Tardu Han'ın 598 yılında Bizans İmparatoru Maurikianus'a gönderdiği "*Dünyada yedi iklimin efendisi ve yedi ırkın kağanı...*" ibaresi ile başlayan mektuplar örnek gösterilebilir. Okur, a.g.m., s. 289; Zeki Hafızoğulları, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Fikri Temelleri* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 36; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 15. Baskı, Ankara 2005, s. 113-115.

⁸ Kılıç, *age.*, s. 18.

⁹ Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 219.

etmeyi amaçlayan ve ülke artık düşmandan kurtarıldığına göre Padişah ile Ankara Hükümeti arasındaki ayrılığın da kaldırılması gerektiğini anlatan bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgraf, gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse Büyük Millet Meclisi'nin sert tepkisine yol açmıştır.¹⁰ Nihayetinde Sadrazam Tevfik Paşa'nın bu son hatası, yaklaşık üç yıldır tesis edilmeye çalışılan milli egemenliğin gerçekleşmesi için saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Nitekim 30 Ekim 1922 günü TBMM'nde yapılan oturumda, bir tarafta yasallığını yitirmiş ancak hak iddia eden bir hükümetin, bir tarafta da ulusal egemenliğin sembolü TBMM Hükümeti'nin bulunmasının gerek Türk ulusu gerekse yabancı devletler nezdinde yarattığı ikilemin tartışılmasına başlandı. Tevfik Paşa'nın telgrafıyla başlayan görüşmelerin bitimindeki hedef, saltanat yönetiminin yürürlükten kaldırılmasıydı.¹²

Mecliste, vekiller tarafından ardı ardına verilen önergelerin akabinde Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey tarafından Halifelik ile Saltanatın birbirinden ayrılması ve Saltanatın kaldırılmasına yönelik 81¹³ Mebusun imzasını taşıyan önergenin, Başkanlık Divanı'na verilmesiyle Saltanatın kaldırılması için hukuki süreç artık başlamış oldu. Gün boyu süren tartışmalardan sonra saltanatın sonunu getiren 6 maddelik önergenin¹⁴ okunmasının ardından, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, teklifin içeriğine katılmakla birlikte konu önemli olduğundan Lâyiha Encümeni'ne gitmesini ve Meclis'e daha sonra gelmesini istemişse de Mustafa Kemal, hiçbir tartışmaya meydan vermemek için teklifi hemen oylamaya sunmuştur. Ancak bu meclis içerisinde bir grupta

¹⁰ Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s.65;

¹¹ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Haz. Hulûsi Karacan, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 41.

¹² Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. III, Pera Turizm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1970, s.101.

¹³ İstikbâl Gazetesi'nin haberinde "Dr. Rıza Nur ve 78 Arkadaşı..." denilmesine rağmen önergenin altındaki imza sayısı 81'dir. Bkz. TBMM Z.C, Devre: 1, İçtima'i Senesi: 3, C. 24, Ankara 1960, s. 293.

¹⁴ 1) Osmanlı İmparatorluğu, otokrasi sistemi ile beraber çökmüştür.

2) Türkiye Devleti namıyla genç, dinamik, milli, halk hükümeti esasları üzerine kurulu TBMM Hükümeti teşekkül etmiştir.

3) Yeni Türkiye Hükümeti çöken Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup onun millî sınır dâhilinde yegâne varisidir.

4) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hükümlerlik hukuku milletin nefesine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık yok olmuş ve tarihe intikal etmiştir.

5) İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp, İstanbul ve civarı da TBMM'ne aittir. Binaenaleyh, oraların idare işleri de TBMM Hükümeti memurlarına verilmelidir.

6) Türkiye Hükümeti meşru hakkı olan hilafet makamını esir bulunduğu ecnebilere elinden kurtaracaktır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtimai Senesi 3, C. 24, s. 269-297.

mevcuttu ve oluşan bu gruplardan biri olan II. Grup üyelerinin¹⁵, Hilâfet makamının durumunun açıkça belirtilmediği gerekçesiyle oylamaya katılmamaları sonucu yeter sayısına ulaşamadığı için sonuç alınamamış ve önerenin karar yeter sayısı için 1 Kasım'da tekrar oylanmasına karar verilmiştir.¹⁶

1 Kasım 1922'de Dr. Rıza Nur, teklifin Hilâfet ile ilgili 6. maddesini tekrar kaleme almış ve Mustafa Kemal Paşa'nın, Hilafetin mahiyeti ve Saltanat ile Hilâfetin birbirinden ayrılabilceğini anlatan uzun konuşmasının ardından tekliflerin Şer'iyeye, Adliye ve Kanun-ı Esasi Encümenleri üyeleri arasından oluşturulan Müşterek Encümene¹⁷ gönderilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.¹⁸ Ancak mebusların hatırı sayılır bir kesiminin saltanat makamının devamından yana olan görüşleri ile İslamcılarının saltanat ve hilafetin ayrılmayacağı yönündeki tutumları, komisyonun bir neticeye varmasını zorlaştırmışsa da Mustafa Kemal Paşa'nın tasarının kanunlaşmasının önünü açan konuşmasının¹⁹ ardından komisyon teklifi meclise sunmuş ve yapılan açık

¹⁵ I. TBMM Hükümeti'ne karşı muhalefet görevini yapan bu grup, bir süre isimlessiz olarak çalıştıktan sonra "Biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz, biz de o cemiyet tarafından intibâb olunduk, bizim de isimimiz aynı fakat iki numaralı grubuz" diyerek kendilerine 'İkinci Grup' adını takmışlardır. Bu grubun görünüşte önyak olanları Selahattin ve Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci sırada ve kıskırtanların ise; Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu. Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olduğu belirtilen ikinci grubun daha sonra giderek üye sayısının azaldığı, hatta saltanatın kaldırılmasından sonra dağıldığı ileri sürülmüştür. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1997, s. 183; *Natuk*, C. II, s. 847.

¹⁶ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 145-146.

¹⁷ "... Müşterek Komisyon, odada saltanatın kaldırılmasına dair kanun maddesini görüşüyorlar ve içeriden gürültülü sesler geliyordu. Saatler geçiyor, akşam oluyor, gece basıyor görüşmenin bittiği yok. Meraktan çatlayacağız. Duramadım, ben de içeri girdim. Üç komisyonun azalarıyla oda tıka basa dolu. Birçok milletvekili ayakta istifleme duruyor. Kimi masaların üstünde dikilmiş, kimi de pencerelerin içinde oturmakta... Duvarın dibinden iki büküm ilerliyorum. Karşı köşede bulunan Kılıç Ali gülerek "nasıl girdin?" diyor. "Gazeteciyim, görülüp çıkarılınca kadar gördüklerim de kârdır" diyorum. "Öyleyse gel seni yamacımda saklayayım" diyor. Ortadaki genişçe masanın çevresinde görüşmeyi yapan üyeler sıralanmış. Çoğu sarıklı. Zaten başkanlığı bile Hoca Müfit Efendi yapıyor. Gazi, masadan biraz açıktaki oturmuş. İlk defa gördüğüm yeni Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, masanın yakınında... Görüşme çok gürültülü ve çok hararetlı. "Saltanatla Hilafet birbirinden ayrılır mı? Kitap ne diyor, şeriat ne diyor?... Birden Gazi sabrı tükenmiş şekilde ayağa kalktı ve "...Sizler, fiil halindeki bu gerçeğin yalnızca formülünü bulacaksınız yoksa bunu anlamayanların kafaları kesilir!" dedi. Bkz. İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 11-12.

¹⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.279-280.

¹⁹ Mustafa Kemal Paşa: "Efendiler egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye bilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Egemenlik ve saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osman oğulları zorla Türk ulusunun egemenlik ve saltanatını el koymuşlardır. Bu haksız durumu altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk ulusu bunlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğine ve saltanatını kendi eline eylemlilik olarak almış bulunmaktadır. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan ulusa saltanatını,

oylamada Meclis, oy birliği²⁰ ile alınan kararlar şahsi hâkimiyete dayalı Osmanlı Devleti'nin 16 Mart 1920 yılından itibaren tarihe karışmış olduğunu belirtip, saltanatın resmen ortadan kalktığını ilan etmiştir.²¹ Mustafa Kemal'in deyiimiyle “*Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi*” böylece kapanmış ve yine onun deyiimiyle “*Yeni Türkiye Devleti'nde saltanat, milletin*” olmuştur.²²

Yeni Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında meydana gelen bu önemli gelişme, Karadeniz Bölgesi'nin önde gelen gazetelerinden biri olan İstikbâl Gazetesi'nde²³ de geniş yankı bulmuş ve gelişmeleri okuyucularına;

“Büyük Millet Meclisi Padişahlığın Hal'ine, Padişahlığın Meclise İntikaline Dair Verilen Takrirleri Müzakere Eylemiş Oldu”, “Padişahın Hal' Edileceği Muhakkaktır, Hanedandan Bir Halife İntihab Olunacaktır”, “Büyük Millet Meclisi'nde Gece Yarınlarına Kadar Tarihi Celse”, “Tevfik Paşa'nın Meclise Bir Telgrafı, Büyük Millet Meclisi'nde Nahos Aks Amiller Uyandırmıştır”, “Padişah'ın ve İstanbul'da Hükümet İsmi Altındakilerin Tecziyesi Kararlaştı”, “Rıza Nur Rüfekasıyla Birlikte Verdikleri Takirde: Padişahlığın Meclise İntikâlini ve Hilafeti Kurtarmayı Teklif Ettiler” ve “Padişahlığın Hal'ine Muhakkak Nazarıyla Bakılıyor. Hanedandan Yalnız Bir Halife İntihab Edecek” şeklindeki başlıklarla duyurmuştur.²⁴

İstiklal Gazetesi, bu manşet haberlerinin devamında ise; olayı şöyle yorumlamıştı:

“...İstanbul'daki Hükümet karikatürünün Reisi Tevfik Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf keşide ederek davet edildiğimiz Lozan Sulh Konferansı'na

egemenliğini bırakacak mıyız, bırakamayacak mıyız sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa sanırım ki uygun olur. Yoksa yine gerçek yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kaşafalar kesilecektir...” Bkz. *Nutuk*, C. II, s. 921.

²⁰ Oy birliği ifadesi kullanılmasına rağmen bu kararın onaylanması sırasında ret oyu veren ve çekimser kalan milletvekilleri de mevcuttu. Ret oyu kullanan Mebuslar, İsmail Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahip), Necati Bey (Lazistan); çekimser kalan Mebuslar ise; Hamis Bey (Biga), Hüseyin Bey (Erzincan) ve Bekir Sami Bey (Malatya)'dir. Bkz. TBMM Z.C., Devre I, İçtima'i Senesi: 3, C. 24, Ankara 1960, s. 298.

²¹ Kılıç, *age.*, s. 33.

²² *Nutuk*, C. II, s. 921.

²³ Mütareke sonrası dönemde yayınlanan *Epubi* ve *Farosianadolis* gazeteleri merkezi Trabzon olan bir Rum Pontus Devletinin kurulması yönünde propaganda yapan yayınlar çıkarıyorlardı. Bölgede milli hakları savunmak, Rum ve Ermeni propagandalarına büyük ölçüde cevap verebilmek için Faik Ahmet Barutçu ve Mehmet Salih (Ongan) Bey, 10 Aralık 1918'de İstikbâl Gazetesi'ni çıkarmaya başlamışlardır. İlk dönemlerde Trabzon'daki Rumlara ait Mihallidi Matbaası'nda basılan gazete 1920 yılından itibaren Faik Ahmet Bey'in babasının Sakız Meydanındaki hanında, kendi matbaasında basılmaya başlamış, 17 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştır. Bkz. Hikmet Aksoy, *Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler) 1869-1998*, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Trabzon 1998, s. 28-34.

²⁴ İstikbâl, 1 Kasım 1922.

Bâb-ı Âli'nin de iştirakini talep etmiş ve Ankara'dan gidecek millet murahhaslarıyla kendi murahhaslarınının birleştirilmesini teklif etmiştir. Bu garip telgraf, Büyük Millet Meclisi'nde çok şiddetli aks amilleri uyandırmıştır. Bu telgraf üzerine Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde tarihi bir celse akd etmiş ve müzakereler pek hararetle surette gece yarısına kadar devam etmiştir. Bu celsede birçok hatipler irâd-ı nutk etmiş: 'Hala mı Bâb-ı Âli hala mı Padişah? Bu en büyük hyanet-i vataniyedir. Hainler cezalandırılmalı!' diye bağırmişlardır.

Bunun üzerine Meclis, Padişahın ve İstanbul'da hükümet ismi altındaki hainlerin tecziyesini kararlaştırmıştır. Badehu Sinop Mebusu ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey ve rüfekası tarafından verilen takrir kıraat olunmuştur. Takrir sahipleri bu takrirden Padişahlığın meclise intikalini, İstanbul'dakinin ma'dümiyyatını ve Hilafeti kurtarmaklığımızı teklif etmişlerdir. Takririn kıraatini müteakip birçok hatipler tekrar söz almışlardır. Vaktin gecikmesi hasebiyle içtima'ın ta'liki zaruri olduğundan Rıza Nur Bey ve rüfekasının teklifi yarınki celsede reye vaz' olunacaktır. Padişahın hal'ine muhakkak nazarıyla bakabilirsiniz. Hanedandan yalnız bir halife intihap olunacaktır."²⁵

İstikbâl Gazetesi, 3 Kasım 1922 tarihli sayısında ise; Saltanatın kaldırılmasını: "Meclis Padişahlığın Merfû'yetine, Halifenin Âli Osman'dan İntihabına Müteakiben Karar Verdi ve Bugünü Bayram Yaptı", "Büyük Millet Meclisi'nde Hararetle Müzakereler", "Tevfik Paşa'nın İki Telgrafı: Hararetle Hutbeler ve İttihat Olunan Kararlar" şeklinde okuyucularına duyurmuştu.

Gazete ilgili başlıklı haberlerin devamında mecliste hararetle tartışmalara sebep olan Tevfik Paşa'nın telgrafına ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı mebusların bu telgrafla ilgili yorumlarına yer vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Tevfik Paşa'nın telgrafı ile ilgili TBMM'de yaptığı konuşma gazetede şöyle yer almıştı:

"Bu ayın 20'sinde İstanbul'da bulunan bir zatın delaletiyle doğrudan doğruya şahsıma hitaben bir telgrafname aldım ve onun üzerine şahsım namına cevap verdim. Şimdi okunacak telgrafname ile alakası olduğundan ve daha doğrusu bunun işitilmesi cihetinden bunu aynen okuyorum. Tevfik Paşa oğlunu bendenize göndererek âtidedeki telgrafnameyi verdi. Meselenin gayet mahrem tutulması ricasıyla beraber vuku bulan tahkikata nazaran İngilizler, konferansta Anadolu ile İstanbul'un ayrı ayrı cephe arz etmesinden istifade ile Hilafet hamisi sıfatını iktisâb etmeye çalışacağından meseleye lâzım geldiği gibi ehemmiyet verilmesini arz etmemi tebliğ ettirdi. Okuyorum telgrafnameyi:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

"Allah'ın yardımı ile kazanılan zafer, bundan böyle Ankara ile İstanbul arasında ortaya çıkmış olan anlaşmazlık ve ikiliği kaldırmış ve milli birliğimizi temin etmiş olup, ancak Müttetik devletler ile aramızda barış henüz yapılmamış olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde yakında toplanacağı bilinen barış konferansına eskisi gibi her iki tarafın davet edileceği malum

²⁵ İstikbâl, 1 Kasım 1922.

bulduğundan dolayı, milli selametimizle alakalı mühim maddelerin evvelce aramızda müzakere ve tespiti hakkında hazırlıklarda bulunarak, söz konusu konferansta birleşmiş olarak millet hukukunun müdafaasına sarf-ı mesai edilmesi nezd-i âlilerinde dahi rehini tasvip olunacağına kanaatim tam olduğundan, ol babda taraf-ı senaverleri ile görüşüp anlaşmak üzere ahvale vakıf ve ehemmiyetinize sahip bir zatın buraya gayet gizlice talimatla ve mümkün sürat ile gönderilmesi temenni olunur efendim.

Sadrazam Tevfik”

Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya gönderdiği; Türkiye Devleti'nin her türlü teşebbüsünü daima göz önünde tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mukabil tedbirleri düşündüğünü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti beliren Türkiye Devleti'nin kuruluş tarihinden beri Türkiye mukadderatına el koyduğunu ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu ifade eden cümleleriyle başlayan telgrafı da İstikbal gazetesinde eksiksiz yer almıştır.²⁶

Yine Mustafa Kemal Paşa'nın meclis kürsüsünden okuduğu ve Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği telgraf da gazetede aşağıdaki şekilde yayınlanmıştır:

“Ankara’da Büyük Millet Meclis-i Riyaset-i Celilesi’ne

Gayet müstaceldir

Konferansa Babiâli de Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Bâb-ı Âli'nin icabet etmesi, devletin altı asrı müteceviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün âlem-i İslam'ın alâkadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini yıkılmaya mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisi'nin icabet etmemesi ise, cihanın özlediği ve beklediği barışı akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babiâli ne de Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babiâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve baskıya karşı Sevr Antlaşması'nın tasdik edilmemesinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkilat-ı azimenin göğüslenmesi ile idare işlerinin yürütülmesi ve işgalin tesirinin azaltılması hususunda elinden geleni yapan ve bu meyanda muvaffakiyatı vakianın husulüne olabildiğince hizmet eden heyetimiz, Hâkimiyet-i Milliye'yi tahkim ve tevsik suretiyle idare birliğini temin için müzakereye hazır olduğu halde mesai harbiyenin faydalı bir barış ile semerat-ı siyasiyesini toplamak zamanında millet mücahedesinden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlikte elde edilmesi mümkün olan menâfi'-i âliye-i vatandan en küçük bir parçayı bile kaybetmeyi asla caiz görmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez hatta düşman ayağını kesmek ve istila pislüğünü temizlemek yolunda seyfen mesai cansiperane ve hüdapesnidane bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh, anlaşmazlık sebebiyle devlet ve milletin başına maazallahu taala bir musibet-i uzma getirmek ve maddi yardım ve manevi desteklerine nail olduğumuz Âlem-i İslamı müteallim etmektense menafi-i âliye-i vatan uğrunda birliğin temini evvelce vacip ise bugün farz

²⁶ İstikbal, 3 Kasım 1922.

olmuştur. Şu halde hem İstikbâl-i memleket hem müdafaa-i hukuk-u vatan hakkında müzakerede bulunmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesi bilhassa temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretleri'nin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrazam Tevfik”

İstikbâl gazetesinin verdiği habere göre, bu telgrafların okunmasından sonra mecliste heyecanlı tartışmalar cereyan etti. Özellikle Antalya Mebusu Rasih Efendi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Diyarbakir Mebusu ve Nafia Vekili Fevzi Bey, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Efendiler İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi, Dâhiliye Vekili Fatih Bey, Hariciye Vekili İsmet, Edirne Mebusu Kâzım Karabekir ve Müdafaa-i Hukuk Reisi Ali Fuad Paşalar, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Rıza Nur, Mersin Mebusu Selahattin Bey, Erzurum Mebusu Nusret Efendi, Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey Tevfik Paşa'nın bu telgrafını sert sözlerle eleştirdiler.²⁷

Saltanatın kaldırılması ile ilgili mecliste cereyan eden bu görüşmeleri kamuoyuna duyurmaya devam eden İstikbâl gazetesi, saltanatın kaldırılması ve hilafet meselesi ile ilgili verilen kararı, 5 Kasım tarihli nüshasında şu başlıklarla duyurmuştu:

“Hilafet, Hanedan-ı Âli Osman'a Aittir. Halifelîğe, İlmen, Ahlâken, Eslah ve Erşadı Büyük Millet Meclisi Tarafından İntihab Olunur”, “Büyük Millet Meclisi'nde Saltanat ve Hilâfet Meselesi”, “Büyük Millet Meclisi İstanbul'daki Şekl-i Hükümeti Tarihe Müntakıl Add Etmiştir”, “Halifelîğe Hanedanın Erşâd ve Eslah Olanı Meclis Tarafından İntihab Edilir”, “Büyük Millet Meclisi işbu kararın kabul olduğu günü bayram ad etmeye karar vermiş ve yüz bir pare top endâhtıyla teyid olmuştur.”²⁸

Saltanatın kaldırılmasına dair kanun da yine aynı tarihli İstikbal gazetesinde tam metin olarak aşağıdaki şekilde yayımlanmıştır:

“1. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuk-u hâkimiyet ve hükümraniyesini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayr-i kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bil fiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh, Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki hükümet şekli 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakıl ad eylemiştir.

2. Hilâfet, Hanedan-ı Âli Osman'a aid olup, halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, Makam-ı Hilâfet'in istinatgâhidir.

²⁷ İstikbâl, 3 Kasım 1922.

²⁸ İstikbâl, 5 Kasım 1922.

İş bu kararın Büyük Millet Meclisi âliyesince oy birliği ile ve alkışlarla kabulünü müteakip İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi, kürsüye gelerek bu gecenin ve yarın 2 Teşrin-i Sâni, Sene 38'in bayram ad olunmasını teklif etmiştir. Meclis teklifi alkışlarla kabul etmiş ve dua ile celseye hitam verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu tarihi mukarreratı yüz bir pare top atışıyla ilân edilmiş ve halk, kıtaât-i askeriye fener alaylarıyla ve mızıkalarla tezahürata başlamıştır. Tezahürat devam ediyor, herkes büyük bir sevinç içerisinde yekdiğerini tebrik ile muktedir. Anadolu Ajansı, veladeti risalet penahiye müsâdif olan bu milli bayram münasebetiyle Büyük Türkiye Milleti'ne ve onun temsil-i yegânesi Türkiye Büyük Millet Meclisi âliyesine arz-ı tebrikât eyler." 1 Teşrin-i Sâni, Sene 38."

Milli egemenlik ve Saltanatın kaldırılması ile ilgili tartışmaya katılan İstikbâl gazetesi, bu haberlerin devamında Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve 80 mebusun meclise verdiği takriri şu şekilde neşretmiştir:

"...Birkaç asırdır Saray ve Bâb-ı Âli'nin cehalet ve sefahati yüzünden Devlet ve millet azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet hufre-i inkızaza atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahib-i hakikisi olan Türk Milleti, Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete geçmiş olan Saray ve Babiâli aleyhine mücadeleye atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun hükümet ve ordularını teşkil ederek harici düşmanın Saray ve Babiâli ile fiilen ve müsellahan ve malûm müşkülât-ı şedide ve mahrumiyet-i elime içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe vâsil olmuştur. Türk Milleti, Saray ve Babiâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahattan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icra ve kanun yapma kuvvetlerini onun yed-i kudretine vermiştir. Yedinci maddeyle harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyeyi milletin nefsinde cem eylemiştir. Binaenaleyh, o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişah merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayr-i ecnebi kuvvete, müzaheretini milliyeye malik olmayıp zalı zâil halindedir. Millet, şahsi hükümranlılık ve saray halkı ve etrafının sefahati esasi üzerine müessas bir saltanat yerine asıl millet kitlesinin, köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti idaresi tesis ve vaz'etmiştir. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlar ile teşrik-i mesai etmiş olanların el'an hukuk-u Hilâfet ve Saltanat ve hukuk-u Hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrak-ı hayret bulunuyoruz..."²⁹

Gazete bir sonraki sayısında ise; İstanbul Hükümeti'nin istifa ettiğini, İstanbul'daki memurların Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına görev yapmaya başladıklarını ve İstanbul'un genel anlamda endişe içerisinde olduğunu

²⁹ İstikbâl, 5 Kasım 1922.

yazmakta ve Saltanat ve Hilafet müzakerelerinde Mustafa Kemal Paşa ile bu konu hakkında konuşan diğer mebusların beyanatlarına yer vermeye devam etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1922 tarihli TBMM'deki konuşmasının, gazetede tam metin olarak yer aldığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, tarihî ve siyasî derinliği olan bu konuşmasına, İstanbul'da gayr-i meşru bir sıfatı şahsında muhafaza eden Tevfik Paşa'nın evvela hususî ve mahrem olarak ordularınızın Başkumandanına, müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile Büyük Millet Meclisi'ne müracaatta bulunduğunu, bu telgrafname ile İslam âleminin karıştırılmak istendiğini, bu zihniyetin bağımsızlığımızı imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı mukaddes davamızı müdafaada milli hükümetimizi zaafa uğratmaya yönelik olduğunu ifade ederek başlamış ve şöyle devam etmiştir:

“...Mana ve mantıktan uzak olan bu telgrafnamenin muhteviyatı, yüce Meclis'inizin mevcudiyeti ile tahakkuk eden bir şekli, bir hakikati tekrar mevzu' bahs etmemizi gerektirdi. İdare şeklimizde mevcut bulunan hakikat, Türkiye halkının mukadderatına bil fiil ve bizzat el koymuş olması, Hâkimiyet-i Milliyesini, Saltanat-ı Milliyesini üç seneden beri kendi elinde bulundurarak dava-ı mukaddesini müdafaada etmekte bulunmasıdır. Bu hakikatin tecellisi bir batılın yok olmasına oldu. Bu batıl gayr-i meşru, gayr-ı makûl olan şey, bir milletin hâkimiyet ve saltanat hukukunun bir şahıs uhdesinde temsil edilmesine müsaade edilmesiydi. Bu nokta üzerinde bütün milletin ve millet arzusuna tebaan milletvekillerinden meydana gelen Hey'et-i Celilenizin tabîi surette vermiş olduğu kararı birçok defalar, birçok arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen ben de bir arkadaşınız sıfatıyla bu kürsüden aynı şeyi tekrar edeceğim. Beni beş on dakika daha dinlemek lütfunda bulunmanızı rica ediyorum.

Arkadaşlar! Hakikati aydınlatmak için hep beraber Türk Tarihi ve İslâm Tarihi üzerinde kısa ve seri bir nazar geçirmeye muvafakat buyurur musunuz? Efendiler, bu dünya üzerinde yüz milyonu aşan nüfustan mürekkep bir Türk Milleti vardır. Ve bu milletin yeryüzündeki genişliği nispetinde tarihte de bir derinliği vardır. Efendiler, bu derinliği isterseniz iki mikyasa ölçelim. Birinci ölçü birimi, tarih öncesi devire ait mikyastır. Bu mikyasa göre Türk Milleti'nin atası olan Türk namındaki insan, ikinci Ebülbeşer Nuh Aleyhisselam'ın oğlu Yafes'in oğlu olan zattır. Tarih devrinin belge tedarikinde pek müsamahakâr olan ilk safhalarına biz de müsamaha edelim; fakat en bariz ve an kat'i ve en maddi tarihi delillere dayanarak beyan edebiliriz ki, Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyatına tecelligâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bu Türk Devleti ecdadımız olan Türk Milleti'nin teşkil eylediği bir devletti. Efendiler! Yine malûmdur ki; dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asyaî kısmı Arabistan Yarımadası'nda yoğun olarak arzı mevcudiyet eder. Peygamberliğe ve resullüğe mazhar olan Fahr-i Âlem Efendimiz, bu Arap kütlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş bir vücud-u mübarek idi. Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. İlahi

adaletlerin tecellilerine bakarak diyebiliriz ki insanlar iki sınıfta, iki devrede mütalâa olunabilir. İlk devir, beşeriyetin çocukluk ve gençlik devridir. İkinci devir, beşeriyetin erginlik ve olgunluk devridir. Beşeriyet birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle iştiğal edilmeyi istilzam eder. Allah, kullarının lâzım olan olgunluk noktasına varmasına kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla meşgul olmayı tanrılığın bir gereği saymıştır. Onlara Hazreti Âdem Aleyhisselam'dan itibaren kaydedilmiş ve edilmemiş ve sayısız denecek kadar çok Nebiler, Peygamberler ve Resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son dini ve medeni hakikatleri verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. Beşeriyetin idrak, aydınlanma ve olgunlaşma derecesi her kulun doğrudan doğruya ilahi ilhamlar ile temas kabiliyetine vasil olduğunu kabul buyurmuştur ve bu sebeptendir ki Cenab-ı Peygamber, Hatem-ül Enbiya olmuştur ve kitabı, en mükemmel kitaptır. Son Peygamberimiz olan Muhammed Mustafa Sallallahü Aleyhü Vessellem 1394 sene evvel Rumi Nisan içinde ve Rebi-ül Evvel ayının 12'nci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu, gün doğmadan...³⁰

Çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurani, sözü ruhani, doğruluk ve görüşte eşsiz, sözünde sadık ve halim ve mürüvvetçe saire faik olan Muhammed Mustafa, evvelâ bu özel ve seçkin vasıfları ile kabilesi içinde Muhamed-ül Emin oldu. Muhammed Mustafa, peygamber olmadan evvel kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırk üç yaşında risalet geldi. Fahr-i Âlem Efendimiz, nâ-mütenahi tehlikeler içinde, bitmez mihnetler ve meşakatler karşısında yirmi sene çalıştı ve din-i İslam'ı tesise ait peygamberlik vazifesini ifaya muvaffak olduktan sonra cennetin en yüce katına erişmiş oldu. Kendisinin doğru yolu göstermesine mazhar olan bütün müslimin ve bilhassa ashab-ı güzîn birçok gözyaşları döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu hale üzülmenin faydasız olduğunu derhal idrak eden erbab-ı fatanet, Peygamberin arkasından ağlamak değil ümmetin işlerini bir an evvel iyi yürütmeye mazhar edecek tedbir almak kanaatiyle toplandılar. Resül-i Ekrem'e halife olacak bir emir intihâbı mevzuu bahsedildi. Zat-ı Risaletpenahi Yârigari olan Hazreti Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Ve son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olması muvafık olacağını muhtelif tarzlarda işaret dahi buyurmuşlardı. Buna nazaran toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükmolunabilirdi. Hâlbuki bu intihap keyfiyeti o kadar basit olmadı. Bilakis mesele çok müzakerelere, çok münakaşalara ve çok esaslı ihtilaflara mâruz kaldı. Seçim işinde mühim olarak üç muhtelif görüş ortaya çıktı. Bu görüşlerden birisi, Makam-ı Hilâfete hak kazanabilmek, ümmet işlerini yönetebilmek için lazım olan kudret ve kifayetin kaide alınması idi. Buna nazaran Makam-ı Hilâfet en kuvvetli ve en nüfuzlu ve en reşid kavmin olacaktı.

³⁰ Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmaya: “Bugün o gündür. İnşallah bu bayırlı tesadüftür. Filhakika Arabi tarihîyle bu akşam yerm-i veladetin sene-i devriyesine tesadüf ediyor.” şeklinde devam etmiş, mebuslar bunu güzel bir tesadüf olarak nitelemişlerdir. Ancak bu kısım gazetenin haberinde yer almamıştır. Bkz. TBMM Z.C, Devre: 1, C. 24, İçtima’i Senesi: 3, Ankara 1960, s. 306.

Bu görüş, cumhuru sahabenindi. İkinci görüş, o güne kadar İslâm'ın başarısında hizmet eden kavmin hilâfete müstahak addedilmesi idi. Bu, ensarın görüşüydü. Üçüncü fikir ise, akrabalık kuvvetini lüzumlu saymak idi. Bu da Haşimilerin görüşüydü. Bu üç görüşten ittifak-ı ara ile birini tercih etmek ve seçim işini neticelendirmek mümkün olmadı. En nihayet bölünmenin ve fetretin derhal önüne geçmek lüzumuna kani olan Hazret-i Ömer'in tesiriyle Hazreti Ebubekir'e biat olundu. Görülüyor ki ilk halifenin seçiminde genel eğilimlerin tabii toplanmasından ziyade şahsi tesir, tesbiti şekletmiştir. Efendiler, bu muhalefet ve münakaşatın yersiz olduğunu zannetmeyelim. Hakikaten hilâfet işi, millet-i İslâmiyece en büyük bir maslahattır. Çünkü efendiler hilâfet-i nebeviye ehl-i İslâm arasında rabıta olan bir emarettir ve ehl-i İslâm'ın kelime-i vahide üzere toplanmalarını temin eden bir emarettir. Emaret ise; Cenab-ı Hakk'ın bir sır ve hikmetidir ki, teessüsü dâima şiddet ve kudret şartına bağlıdır. Ve ondan asıl maksat da fesadı def etmek ve şehrin asayişini korumak ve cihat işlerini tanzim ile kamu işlerini iyi tanzim ve tevsiyeden ibarettir. Bu dahi ancak şiddet ve kuvvete bağlıdır. Âdetullah bu veçhile cari olagelmıştır. Buna nazaran yukarıda izah ettiğim üç muhtelif görüşten birincinin ki kuvveti ve nüfusu olan kavmin, milletin hilâfet varisi olması noktasıydı. Diğer görüşlere tercih edilmesi ve galip olması tabidir ve Hazreti Ebubekir'in tesirle Makam-ı Hilâfet'i işgal etmesi isabet oldu. İşte bu suretle zaman-ı saadetten sonra hilâfet unvanıyla bir emaret-i İslamiye teşekkül etti. Fakat efendiler, Peygamberin vefatıyla derhal her tarafta irtidat başladı, irtica başladı, isyan başladı. Hazreti Ebubekir bunları bertaraf etti. Vaziyete hâkim oldu. Bir taraftan da İslam emirliğinin sınırlarını genişletmeye girişti. Ebubekir son dönemlerine yaklaşıncı kendi seçimindeki müşkülâtı hatırladı ve Hazreti Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçti ve millete takdim eyledi. Hazreti Ömer zamanı hilâfetinde memalik-i İslâmiye fevkalade denecek derecede süratle genişledi. Servet çoğaldı. Hâlbuki bir milletin içinde servet ve bolluk hâsıl olması, insanlar arasında dünyevi garazların ortaya çıkmasına ve bunun da ihtilal ve fitnenin baş göstermesine sebep olması bu dünyanın ahvali gereğidir. İşte bu nokta Hazreti Ömer'in zihnini kurcalıyordu. Bir de Hazreti Ömer hatırlıyordu ki Resul-ü Ekrem sırdaşı olan havas-ı esbabına şunu demişti:

— “Ümmetim düşmanlarına galebe edecek, Mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek. Kisira ve Kayser'in hazinelerini taksim eleyecektir ve fakat ondan sonra aralarında fitne ve ihtilâl ve nefsanîyetler meydana gelerek önceki hükümdarların mesleğine gideceklerdir. Hazreti Ömer, bir gün Hüzeyfe İbn-i Eman Radiyallahüanh Hazretlerine deniz gibi dalgalanacak fitneyi sorduğu zaman aldığı cevapta:

— “Senin için ondan beis yok. Senin zamanında onun arasında kapalı bir kapı vardır.” dedi.

Hazreti Ömer sordu:

— “Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?”

Hüzeyfe:

— “Kırılacak” dedi.

Hazreti Ömer:

___ “Öyle ise artık kapanmaz” dedi ve izharı tesadüf etti. Hakikaten kapı kırılmak mukadderdi. Çünkü İslam memleketleri genişlemişti, iş çoğalmıştı. Bu şekl-i emaret ve bu tarz-ı idare ile her yerde adaleti kâmile icrası müşkil olmuştu. Hazreti Ömer bunu idrak ediyor ve sıkılıyor ve Allah’a yalvararak diyordu ki:

___ “Ya Rab, Ruhumu al.”

Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu:

___ “Nasıl ağlayayım ki Fırat kenarında bir oğlak zâyi olsa korkarım ki Ömer’den sorulur” diye cevap verdi. Evet, Hazreti Ömer Radiyallahüanh artık hilâfet unvanı altındaki emirlik tarzının bir devlet idaresine kâfi olmadığını, bir zatın kendi faziletinde, kendi kudretinde ve hatta kendi heybetinde olsa dahi bir devletin idaresine kâfi olmadığını bütün kapsamlı manasıyla idrak eylemişti. Hatta bu endişe ile idi ki Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman bir hanedandan bir kurban yetişir dedi. Abdürrahman bin Avfı çağırdı:

___ “Ben seni veliahd eylemek istiyorum” dedi. O da :

___ “Bana kabul et diye rey ve nasihat eyler misin?” dedikte Ömer:

___ “Edemem” dedi. Abdürrahman:

___ “Vallah ben de ebediyen bu işe giremem” dedi. En nihayet Ömer, en makul noktaya temas etti. Emaret, devlet ve millet işini meşverete havale etti. Ömer’den sonra ashab-ı şûra ve bütün halk mescidi ağzına kadar doldurdu ve orada bazı şayan-ı dikkat vaziyetlerle yine idare-i ümmeti, seçtikleri bir halifeye tevdi ettiler. Hazreti Osman, halife oldu. Fakat kırılmaya mahkûm olan kapı artık kırılmıştı. İslam memleketlerinin her tarafında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, aciz ve naziz bir vaziyete düştü. O kadar ki, Şam Valisi Muaviye onun hayatını muhafaza etmek için kendi himayesine davet etti. Buna muvafakat edemeyen Hazreti Osman’a valiliği tarafından kendini koruması için asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiçbirisine meydan kalmadı. Her tarafta isyan eden muhtelif mntıklar, halkı Medine’de evinin içinde Hazreti Osman’ı kuşatmaya aldı. Ve muhterem zevcesinin yanında şehit etti. Birçok gürültü ve kanlı olaydan sonra Hazreti Ali, Makam-ı Hilâfete getirildi. Tekrar edelim ki kapı kırılmıştı. Aynı ırktan olmakla beraber Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve Hicaz diyarı da bambaşka bir şeydi. Hicaz’da bir halife, Suriye’de kuvvete istinat eden bir vali ile Sıffin’de karşı karşıya gelmeye mecbur oldu. Muaviye, Hazreti Ali’nin hilâfetini tanımıyor ve bilâkis onu hunu Osman ile itham eyliyordu. Vazifesi âlem-i İslâm’da Kur’an hükümlerinin tatbikatından ibaret olan Halife, mızraklarına Kur’an sayfaları geçirilmiş Emeviye ordusunun karşısında muharebeyi kesmeye mecbur oldu. Zaruri olarak iki taraf hakemlerinin vereceği hükme tabi olmaya söz verdi. Muaviyenin murahhası Amr bin As ile Hazreti Ali’nin murahhası Ebu Musa El’eşari tahkimnameyi tanzim için karşı karşıya geldikleri zaman, Hazreti Ali hazır bulunuyordu. “Emir’ül Mü’minin Ali ile Muaviye arasında tahkimnamedir” diye yazılan cümleye derhal Muaviye’nin murahhası itiraz etti ve dedi ki:

___ “O Emir’ül Mü’minin kelimesini oradan kaldır. Sen yalnız emrinde bulunanların emiri olabilirsin. Şam ahalisinin emiri değilsin.”

Hazreti Ali, isminin başındaki sıfatının kaldırılmasına muvafakat etti. Bundan sonra iki taraf murahhasının yekdiğerine karşı kullandığı adi hile,

cümlece malûmdur. Bunda muvaffak olan Amr İbn-ül As Muaviye'ye hilâfetini müjdeledi. Diğer taraftan Hazreti Ali de hakemeynin hükmüne sadık kalacağına söz verdiği halde biraz tereddüdü müteakip icra-ı hilafete devam etti. Görülüyor ki, Resulallah'ın vefatından yirmi beş sene kadar kısa bir zaman sonra İslam âlemi içinde İslam'ın en büyük zevatından ikisi karşı karşıya hilâfet iddiasıyla arkalarından sürükledikleri aynı din ve aynı ırktaki insanları kanlar içinde bırakmakta beis görmediler. En nihayet hilesinde muvaffak olanı, saf ve nezih olanını mağlup ve çoluk çocuğunu mahv ve perişan eyledi. Ve bu suretle hilâfet unvanı altındaki İslam emirliği yine hilafet unvanı altında İslam saltanatına dönüştürdü. Emevi saltanatı büyük istilalar yapmakla beraber baştan nihayete kadar kanlı ve elim vekayı ile ancak doksan seneyi doldurabilmiş ve Hicret'in 132'nci senesinde Arap milleti Emevi sultanlarını başlarından atmış ve yerine başka namda bir devlet tesis eylemiştir. Bu devlete Abbasi Devleti ve devletin başında bulunan insanlara da Halife derlerdi. Merkez-i faaliyeti Irak'ta bulunan Abbasi Hilâfeti'nin mevcudiyetine rağmen Endülüste dahi Halife-i Resulallah ve Emir-ül Mü'minin unvanlarıyla asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar mevcuttu. Beyanatıma mukaddeme olarak izah etmişim ki, bundan bin beş yüz sene evvel, yani Hicret-i Nebevi'den iki buçuk asır evvel, Orta Asya'da muazzam bir Türkiye Devleti mevcuttu. İslâm öncesi mevcut olan bu devletlerin sahibi Türkler, bundan bin sene evvel İslam'ı kabul ettiler. Evvelâ Şark'a doğru memleketlerini genişleterek Çin hududuna kadar nüfuz icra eylediler. Abbasi halifeleri zamanında da bu civanmert Türkler, asalet ve şecaatle nam salmış olan Türkler, asker olarak Suriye'ye, Irak'a kadar geldiler. Abbasi halifelerinin taht-ı idaresinde bulunan bu yerlerde nüfuz kazandılar. En yüksek idare ve emr-i kumanda makamına yükseldiler. Dördüncü asr-ı hicride idi ki Selçuk Hükümeti namı altında muazzam bir Türk devleti teşekkül etti. Bu devletin namı altında faaliyet icra eden Türkler, bir taraftan Kafkasya'ya diğer taraftan güneye, İran ve Irak'a ve Suriye'ye Anadolu'ya nüfuz eyledi. Bağdat'ta oturan Abbasi halifeleri bu muazzam Türk devletinin nüfuz dairesine girmişti. Filhakika bu Türk Devleti beşinci asır ortalarında Maveraünnehir ve Harezmi, Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memleketleri zabt ile hududunu Kaşgar'dan ve Seyhun mecrasından Akdeniz'e ve Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Ummana kadar genişletti ve Bağdat'ta bulunan Abbasi halifelerini irade ve idaresi altına aldı. Bağdat'ta aynı merkezde Melikşah namında Türk hâkimiyetini temsil eden bir zat ile halife namını taşıyan Muktedibillah yan yana oturdu ve akraba oldular. Bu vaziyeti ve bu manzarayı biraz tahlil etmek isterim:

Türk Hakanı ki, muazzam bir Türk devletinin hâkimiyet ve saltanatını temsil ediyor, temasında bir hilafet makamının ayrıca muhafaza edilmesinde bir beis görmüyor. Eğer böyle bir mahzur görseydi zaten idaresi altına aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve salâhiyeti kendi makamında toplamış bulundurmamak mümkündü. Hazreti Selim'in takriben beş asır sonra Mısır'da yaptığını eğer isteseydi Melikşah daha o zaman Bağdat'ta yapmış olurdu. Müşârün-ileyhin belki yalnız düşündüğü bir şey var idiyse o da Türkiye Selçuk Devleti'ne daha sadık ve hilafet makamına daha layık diğer birinin halife Muktedibillâh'a halef olmasını temin idi. Filhakika Muktedibillâh'ın veliahdı

olan oğlunu azil ve onun yerine kendi torununu ikame için halifeyi taziyik etti. Melikşah ölmeseydi bu böyle olacaktı.

Şimdi efendiler, hilâfet makamı mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı millîye makamı ki, Türkiye Büyük Millet Meclisidir, elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında aciz ve naçiz bir makam sahibi olmaktan daha âli bir tarzda bulunur, çünkü bugünkü Türkiye Devleti'ni temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün kuvvetleriyle o hilâfet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak taahhüt ve yükleniyor. Tarihi düşünceler silsilesi üzerinde birkaç adım daha beraber atalım. Bu adımlarımız bizi bugünkü idare şeklimizin ne kadar tabii, ne kadar zaruri ve Türkiye için ve bütün İslâm âlemi için ne kadar faydalı ve isabetli olduğu neticesine ulaştıracaktır. Efendiler, Orta Asya'da devlet üstünde devlet teşkil etmiş olan Türkler, daha batıda İran Selçukluları ve Anadolu'da da Rum Selçukluları namı altında pek muazzam ve pek medeni devlet teşkil etmişlerdir. Konya'da hükümet merkezlerini tesis etmiş olan Rum Selçukluları malûm-u âlileri olduğu üzere 699 (1308) senesine kadar mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlar. Arz olunan İslâm-Türk devletleri faaliyet icra ederken Cengiz Han namındaki cihangir, Karakorum'dan çıkarak 559 (1227) senesinde hudutlarını Çin Denizi'ne, Bahr-i Baltık'a, Bahr-i Siyah'a kadar tevsî eyliyor. Cengiz'in torunu Hülâgü idi ki 656 (1258) hicri senesinde Bağdat'ı zapt ederek Abbasi halifesi Mu'tasım'ı idam ediyor ve bu suretle dünya yüzünde fiilen hilâfete hatime veriliyor. İrtihâl-i fahr-i âlemden sonra Resûl'ün birinci halifesi Ebubekir, ne dünyayı istemiş ne de dünya ona teveccüh eylemişti. İkinci halife Hazreti Ömer, toplum hayatındaki dalgalanmaların durdurulamaz olduğu kanaatini hayatında yakinen idrak ederek ruhu ıstırap içinde vefat etti. Hazreti Osman'a gelince, mukadder olan hücumlar içinde kanını Kitabullah'a akıtarak terk-i dünya eyledi. Hazreti Ali, hilafeti uhdesinde tutmamak ve Ehl-i Beyt'i Resulün hukukunu muhafaza edememek bahtsızlığına uğradı. Emeviler, doksan seneden fazla hilâfeti muhafaza edemediler. En nihayet hilafet nüfuzunu Bağdat surlarına çekmeye mecbur olan Abbasi halifelerinin sonuncusu Mu'tasım'ı çoluk çocuğuyla ve sekiz yüz bin kişi Bağdat ahaliyle beraber Hülâgü'ya kurban verdiler. Abbasi halifelerinin zaafını görmekle Halife-i Resullallah ve Emir-ül Mü'minin unvanlarını almış olan ve hilâfet nüfuzları El-Hamra Sarayı'nın kapısından çıkmamaya mahkûm kalan Endülüs'teki halifelerin de hicri beşinci asır başlarındaki feci akıbeti malûmdur. Bağdat'ta Hülâgü'nün ihdas eylediği mühim vakıa neticesinde yerküre üzerinde Halife ve Makam-ı Hilâfet yok olmuş bir hale getiriliyor. Bundan üç sene sonra yani 659 (1261) hicri tarihinde idi ki, Abbasi halifeleri neslinden El- Müstansır Billâh isminde bir zât Hülâgü'den kurtulup Mısır Hükümeti'ne iltica etti ve bu zât Mısır Meliki tarafından Halife tanındı. Bundan sonra on yedi zat halife unvanını haiz olarak ve fakat hiçbir salahiyeti, hiçbir tesir ve nüfuzu olmayarak doğrudan doğruya Mısır Hükümeti'nin himayesinde yekdiğerinin yerini alarak hayat sürmüştür.

Selçuki Devleti'nin idaresinde genel bölümde hâsıl olması üzerine Türkler, 699 (1300) hicri tarihinde Selçuk devleti yerine Osmanlı Devleti'ni canlandırarak tesis eylediler. Bu devletin ulularında Yavuz Hazretleri 924 (1517) hicri tarihinde Mısır'ı zapt eylediği zaman orada idam eylediği Mısır

hükümdarlarından başka, unvanı halife olan bir zat buldu. Halife sıfatının böyle bir şahs-ı aciz tarafından kullanılması İslâm âlemi için leke olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye Devleti'nin kuvvetlerine dayanarak canlandırmak ve yüceltmek üzere aldı.

Efendiler, Osmanlı Devleti ki 669'da (1300) teessüs etmişti. Hilâfeti aldığı 924 (1517) tarihinden ancak elli sene sonrasına kadar tarih-i cihanda yükselme devri denilen devamlı ve büyük muvaffakiyetler ile dolu olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra... Ondan sonra efendiler, gerileme, gerileme başlıyor.

Efendiler, gerileme devrinin her safhası Türkiye Devleti'nin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor, Türk milletinin maddi ve manevi kuvvetlerini biraz daha fazla taksir ediyor, devletin istikbâlini biraz daha darbiliyor, arazi, servet, nüfus ve millet haysiyeti azami bir süratle mahv ve harap oluyor. Nihayet Âlî Osman'ın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahidettin'in devr-i saltanatında Türk Milleti en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor. Binlerce seneden beri istiklâl mefhumunun asil timsali olan Türk milleti bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor. Fakat bu tekme vurduktan için bir hain, şuursuz, idraksiz bir hâin lâzımdı. Nasıl ki kanunen idamı lazım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı, insani yüceliklerden soyutlanmış bir mahlûk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle adı bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O kim olabilirdi? Türkiye Devleti'nin istiklâline son veren, Türk halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidadında kim olabilirdi?

Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin, bu hareketi yalnız kendinin lâıyk olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmadı. Vahdettin, bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği idarenin şeklinin yıkılışını zaruri kıldı. Fakat efendiler, millet hiçbir vakit bu hıyanetkârane hareketin kurbanı olmaya razı olamazdı. Çünkü Millet, teamül icabı olarak başında bulunanın mahiyet-i hareketini kolayca idrak edecek anlayış ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan asırlardan beri uğradığı felaketlerin sebeplerini bir anda hülâsa edebilecek hassasiyet ve uyanıklıkta idi. Millet, şahısların saltanat hırsı, tahakküm hırsı, istila hırsından başlayarak menfaat ve rahat temini ve sefahat ve rezaleti genişletme, bolca israflar gibi hasis maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin elim neticelerini derhal hülâsa edebilecek anlayış ve olgunlukta idi. Artık milletin en makûl ve en meşrû ve en insani salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk Milleti, bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında yaratılmış olduğu kabiliyet ve kudretle mevki aldı. Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından seçilmiş vekillerden meydana gelen bir Meclis-i Âli temsil etti. İşte o Meclis, Melis-i Âlinizdir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu hâkimiyet makamının hükümetine, Türkiye

Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz.³¹

Kendine hilâfet sıfatını izafe eden bu şahsi mevkiî yıkılınca hilâfet makamı ne olacaktır, suali akla gelir. Efendiler, Abbasi halifeleri devrinde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da hilâfet makamının asırlarca müddet saltanat makamıyla yan yana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamıyla hilâfet makamının yan yana bulunabilmesi en tabii hallerdendir. Şu farkla ki, Bağdat'ta ve Mısır'da saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Hilâfet makamı dahi Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi kudretsiz ve mülteci bir aciz şahıs değil, dayanağı Türkiye Devleti olan yüce bir şahıs oturacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asri bir medeni devlet halinde her gün daha sağlam olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, şahısların hıyanet-i tehlikesine kendisini mâruz bulundurmuyacak ve diğer taraftan da hilâfet makamı de bütün İslâm âleminin ruh ve vicdanının ve imanının irtibat noktası, İslâm kalplerin ferahlığının başlangıcı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

Efendiler, Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti mefhumlarının millet memleketimiz için ne kadar kuvvet ve feyz ve kurtuluş ve saadet vaat ettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik fiili tecrübeler ve bunun mesut semereleri kâfi fikir ve kanaat verebilir inancındayım. Bundan sonra hilâfet makamının dahi Türkiye Devleti için ve bütün İslâm âlemi için ne kadar feyz dolu olacağını da istikbâl bütün vuzuhu ile gösterecektir. Bu maruzat ve izahatıma nihayet vermek için yüksek heyetinize şunu arz edeyim ki, bütün arkadaşlarımın mevzu'u bahs olan meselenin esasında tamamen birleşmiş ve müttefik olduğunu, büyük bir vicdani kanaat ve fikrî muhakeme ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal, milletimizin cidden teşekkürünü mucip bir haldir. Yüksek heyetinizin sonsuz takdirleri ve tebrikleri gerektiren bir hakkıdır. Deminden tafsilatlı bir önerge okunmuştu. Şimdi okunan bir iki takrir daha var. Her üçünün muhteviyatı arz ettiğim gibi esas noktalarda birdir. Binaenaleyh, yapılacak şey, bu üçünün daha açık ve daha güzel bir tarzda tespit etmek ve yüksek heyetinizin kat'i oyuna kavuşturarak bir an evvel ilân etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere mani olmaktır."³²

Gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatına devamlı Meclis'te devam eden müzakeratları neşre şöyle devam etmiştir:

Paşa Hazretlerinin şiddetle alkışlanan bu nutuklarından takrirler tetkik olunarak mezcedilmek üzere Kanun-u Esasi, Adliye ve Şer'îye encümenlerine havale edilerek ilk celseye hitam verildi.

Meclis kararı üzerine Kanun-u Esasi-i Şer'îye ve Adliye derhal müştereken içtima ederek takrirler hakkında müzakerelerde bulunmuş ve üç saat devam eden müzakereden sonra ittifak ara ile ittihaz olunan karar, Heyet-i Umumiye'ye

³¹ İstikbâl, 6 Kasım 1922.

³² İstikbâl, 7 Kasım 1922.

arz edilmiştir. Heyet-i Umumiye'nin ikinci celsesi Reis-i Sâni Adnan Beyfendinin refakatinde in'ikat ederek müşterek encümenin kabul ettiği mazbatasını kıraat olunmuştur.

Hukuk-u Hilâfet ve Saltanat hakkında Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve rüfekasıyla Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve rüfekasının ita eyledikleri tekâlif buna müteallik takatür ile Şer'îye, Adliye ve Kanun-u Esasi Encümenlerine havale ve tevdi' buyurulmuş olmakla müşterek encümenimizin 1.11.38 (1922) tarihli içtima'ında mumaileyh Rıza Nur Bey'in teklifinin istinad eylediği esbab-ı mucibenin tashihan ve Hüseyin Avni Bey'in teklifinin dahi tadilen buna zeyl olunarak iki madde halinde zeylen neşr ve ilân olunmak üzere Heyet-i Umumiye'ye arzına müttefikan karar verildi.

Müşterek encümenin mazbatasını ve Heyet-i Umumiye'nin kabulüne arz eylediği mevad ve mukarrerat, dün gece aynen neşr edilmiştir.

Kıraat olunduktan sonra Kemal Paşa Hazretleri söz alarak tespit olunan nikat-ı esasiye üzerine kanaatlerin toplandığı ve memleket ve millet'in istiklâlini ebediyen koruyacak olan bu esasların Meclis-i Âliyece müttefikan kabul edileceği ümidinde olduğunu beyan etti. "Reye! Reye!" sesleri arasında Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Türk Milletinin hâkimiyet uğruna binlerce insanı kurban vererek üç yıl boyunca savaştığı ve gerekirse aynı fedakârlığın tekrar yapılacağını, Türk Milleti'nin öteden beri iradesizce sürüklenen bir koyun sürüsü olmadığını, saray sefahati ile makamlarından ayrılmak istemeyenlerin tüm engellemelerine rağmen Türk Milleti'ni kimsenin hizmetçi edemeyeceği yönündeki şiddetle alkışlanan nutkunu müteakip müzakere kâfi görülmüş ve Encümen, müttefikken ihraz ettiği yasama ve mevad-ı itikad ile sürekli alkışlar arasında kabul edilmiştir. Celseye, saat 6.40 geçe hitam verilmiştir. Bu karar üzerine şehrimiz dün gece ve bugün hakiki bir bayram manzarası arz ediyor. Gece fener alayları ve gündüzün de ahali her tarafta toplanarak icra-ı şad etmektedir.³³

İstikbâl gazetesi, 8 Kasım tarihli nüshasında Galip Bey (Kırşehir), Mazhar Müfid Bey (Erzurum) ve Rıza Nur Bey (Sinop)'in meclisteki konuşmalarını neşretmiştir.

Galip Bey, milli his ve insaniyetten uzak olan Tevfik Paşa'nın göndermiş olduğu telgraflara şaşırmadığını belirtmiştir. İstanbul Hükümeti'nin Paris Konferansı'nda takınmış olduğu tutumun bugün neden değişikliğe uğradığını "*o sırada hasta bulunuyorlardı ve ölmeden önce hakkı yerine teslim etmesi gerekiyordu, ancak daha sonra anladı ki ölmeyecek, hakkı teslim etmedi*" sözleriyle özetleyen Galip Bey, konuşmasını milletin gerçek temsilcisinin TBMM olduğunu bitirmiştir.³⁴

Rıza Nur Bey ise; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'de iki hükümetin varlığını kabul sebebinin menfaatleri gereği olduğunu ve bu noktada Türk Milletine düşen vazifenin tüm dünyaya hâkimiyetin gerçek sahibini göstermesi gerektiğini

³³ İstikbâl, 7 Kasım 1922.

³⁴ İstikbâl, 8 Kasım 1922.

belirten bir konuşma yapmış ve konuşmanın ardından hazırladığı takriri riyaset makamına sunmuştur.³⁵

Mazhar Müfit Bey de, Bâb-ı Âli'yi divaneler yeri olarak niteleyip oradan gelmiş bulunan telgrafların hiçbir kıymeti olmadığını belirtmiş, devamında Gazi Mustafa Kemal ve kendileri vatani kurtarmak için uğraşırken İstanbul Hükümeti'nin onları vatan haini olarak ilan edip sahte fetvalarla idamlarını emrettiği zamanı hatırlatan bir konuşma yapmıştır. Tevfik Paşa'nın Londra Konferansında "Söz TBMM'nindir" diyerek takındığı tutumun 1 yıl sonra Lozan Konferansı sürecindeki değişimine vurgu yapan Mazhar Müfit Bey, hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu ve TBMM tarafından gerçekleştiğini belirtmiştir. Konuşmasını İstanbul Hükümeti'nin açık bir ihanet içerisinde olduğunu kendilerine bildirilmesini teklif ederek sonlandırmıştır.³⁶

9 Kasım tarihli nüshasında Mazhar Müfit Bey'in konuşmasının devamını neşreden gazete, Rasih Efendi ve Hüseyin Avni Beylerin konuşmalarına da yer vermiştir.

Rasih Efendi, Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafta kullanmış olduğu "Ankara Büyük Millet Meclisi" ifadesi ile "BMM'nin İstanbul Hükümeti ile birlikte hareket etmeyerek sulhu kesintiye uğrattığı" ve yine "TBMM'nin Osmanlı Devleti'nin 600 yıldan beri İslâm âlemi ile olan tarihini yıktığı" suçlamaları üzerine açıklama yapmıştır. Ankara Hükümeti ifadesini kullanan İstanbul Hükümeti'nin, Müttefik Devletler ile aynı düşünce yapısına sahip olduğunu ifade eden Rasih Efendi, Tevfik Paşa'nın TBMM'nin sulhu kesintiye uğratması hakkındaki suçlamalarını ise; bir propaganda olarak nitelemiş, konferansa ancak Türk Milletinin hakkını savunacak bir meclisin yani TBMM'nin katılacağını söylemiştir. Rasih Efendi, İslâm âlemi ile olan tarihi bağların yıkıldığı suçlamalarına ise; Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları'nın Hilafetle ilgili maddeleriyle cevap vermiş, İstanbul Hükümeti'nin kazanılan zafere ortak olmaya çalıştığını ancak Türk Milletinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu ifade ile nutkunu bitirmiştir.³⁷

İstikbâl Gazetesi 10 Kasım tarihli nüshasında Rasih Efendi'nin nutkunun devamına müteakiben Hüseyin Avni Bey'in konuşmasını neşretmiştir.

Hüseyin Avni Bey, Türk Milleti'nin bugün gelmiş olduğu durumun müsebbibinin düşmanlarımız değil alınan yanlış kararlar olduğunu ifade ile bu felaketlerden örnek alan milletin bir inkılaba doğru yol aldığını ve türlü eziyetlerle kazanılan İstikbâli hiçbir kuvvet ve hiçbir kimsenin geri alamayacağını söylemiştir. Tevfik Paşa'nın göndermiş olduğu telgrafta yer alan İslâm âlemi ile olan muhabbetin TBMM Hükümetince yıkıldığı suçlamasına cevaben Hüseyin

³⁵ İstikbâl, 8 Kasım 1922.

³⁶ İstikbâl, 8 Kasım 1922.

³⁷ İstikbâl, 9 Kasım 1922.

Avni Bey, Babıâli tarafından Sevr Muahedesi'ni imzalarken hiçe sayılan İslâm âleminin, bugün İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını söylemiştir.³⁸

İstikbâl Gazetesi, 12 Kasım tarihli nüshasında “İngilizler Vahdetin’i İstifa Ettirmiyorlarmış”, “Herif Yıldız’da İngiliz Muhafızlarının Himayesinde Selamlık Yapmış”, “Herifi Saltanat ve Hilâfetten İstifa Ettirmiyorlarmış”, “Herif Dün İngiliz Muhafızlarının Himayesinde Yıldız’da Selamlık Yaptı”, “İngilizler İstanbul’da Karışıklık Yapmak İstiyorlar” “Dünkü Gün İstanbul Afakında Uçurdıkları Tayyarelerle Bir Nümayiş Yapmışlardır”, “Saltanat-ı Milliye’nin Avrupa’da Uyandırmış Olduğu Tesirat” başlıkları ile saltanatın kaldırılmasının İstanbul ve Avrupa’daki akislerine yer vermiştir. Gazete, İngilizlerin Vahdetin’i saltanat ve hilâfetten istifa ettirmeyerek millet ve memlekete karşı silah olmak üzere himaye ettiklerini ve de İstanbul’da karışıklık çıkarmaya çalıştıklarını yazmıştır.³⁹

Gazete, saltanatın kaldırılması Avrupa’da uyandırmış olduğu akislere örnek olarak,

“Fransız gazetelerinin büyük kısmı, padişahın sukutunu Şark meselesini işgal edebilecek bir mahiyette görmemektedirler ve Türkiye’de şekli idarenin tebdiline ait haberler İngiliz matbuatında muhtelif neşriyata zemin olmaktadır. Gazeteler umumiyetle yeni Türkiye’de demokrat usulünün ibraz galebe edeceği fikrindedirler. Türkiye, eski batıl siyasi itikadını sarsmıştır. Onun ricali askeri muvaffakiyetlerden geldi. Şimdi siyaseti tecrübe sahibi olduklarını göstermelidirler”⁴⁰ şeklinde haberleri de yayınlamıştır.

Sonuç

Saltanatın kaldırılmasıyla beraber 600 yıllık Osmanlı Saltanatı sona ermiş ve milli egemenliğin gerçekleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Padişahın kişiliğinde toplanmış olan sultanlık (dünya işleri yönetimi) ile halifelik (din işleri yönetimi) birbirinden ayrılmış, dünya işlerinin yönetimine ait bütün yetkiler millet adına Büyük Millet Meclisi’ne verilerek Padişah’ın sultanlığı kaldırılmış, sadece din işlerine ait görev ve yetkileri kalmıştır. Padişah’ın sultanlık yetkileri kalmayınca, bu yetkiye dayanarak kurduğu hükümetin de varlık sebebi ortadan kalkmış, 4 Kasım 1922’de İstanbul Hükümeti’nin istifası ile birlikte Ankara’daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, artık fiilen yeni devletin tek temsilcisi olmuştur.⁴¹

Türk inkılabının bu önemli gelişmesi ulusal ve yerel basında geniş yer bulmuş, saltanatın kaldırılmasına dair TBMM’de yapılan görüşmeler an be an gazetelere yansımıştır. Bu bağlamda Karadeniz Bölgesi’nin önde gelen

³⁸ İstikbâl, 10 Kasım 1922.

³⁹ İstikbâl, 12 Kasım 1922.

⁴⁰ İstikbâl, 12 Kasım 1922.

⁴¹ Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadelede Tarihi IV (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 400-401.

gazetelerinden biri olan ve merkezi Trabzon'da bulunan İstikbâl Gazetesi'nde yer alan haberler ve yapılan yorumlardan da anlaşılacağı üzere saltanatın kaldırılması tüm yurttan sevinçle karşılanmış, asırlar sonra milli egemenliğini kazanan halk, sokaklarda sevinç gösterileri yapmış ve bu kutlu gün milli bayram olarak ilan edilmiştir.

Kaynaklar

- Atatürk'ün Bütün Eserleri* (2004), C. 14 (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları* (2005), Der. Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- AKSOY Hikmet (1998) *Trabzon Basımı (Gazeteler-Gazeteciler) 1869-1998*, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Trabzon.
- AKBULUT Dursun Ali (2009) *Saltanatın Kaldırılması ve Yakıları, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 359-367.
- BELEN Fahri (1973) *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- DEMİREL Ahmet (1995) *Birinci Meclis'te Mubalefet "İkinci Grup"*, İstanbul.
- DENİZLİ Hikmet (1996) *Sivas Kongresi Deleğeleri ve Heyet-i Temsilîye Üyeleri*, Ankara.
- DOĞANAY Rahmi (2001) *Millî Mücadele'de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Cezmi (2010) *Siyasi Alanda Yapılan İnkılaplar, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 15-42.
- Gazi Mustafa Kemal (1989) *Nutuk*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gazi Mustafa Kemal (1989) *Nutuk*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GOLOĞLU Mahmut (2006) *Millî Mücadele Tarihi III, Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GOLOĞLU Mahmut (2010) *Millî Mücadelede Tarihi IV (1921-1922)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÜNEŞ İhsan (1997) *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- HAFIZOĞULLARI Zeki (2001) *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Fikri Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- HÜLAGÜ Metin (2008) *Yurtsuz İmparator Vabdeddim*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İstikbâl Gazetesi (1922) 1 Kasım, 2 Kasım, 5 Kasım, 6 Kasım, 7 Kasım, 8 Kasım, 9 Kasım, 10 Kasım, 12 Kasım.
- KARAL Akgün Seçil (2006) *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul.
- KARACAN Ali Naci (2011) *Lozan*, Haz. Hulûsi Karacan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kılıç Ali (1998) *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ Selami (1998) *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılabının Temelleri*, Kaynak Yayınları, Erzurum.
- KİNROSS Lord (2007) *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

- KÜÇÜKKAYA İsmail (2008) *Cumhuriyetimize Dair*, Aşına Kitaplar, İstanbul.
- OKUR Mehmet (2000) Milli Egemenlik ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, *Atatürk Dergisi*, C. III, S. I, Erzurum, s. 289-304.
- SATAN Ali (2008) *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- SELEK Sebahattin (1982) *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C.II, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- SEVÜK İsmail Habib (2008) *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SONYEL Salâhi R. (1989) *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR Bilal (2012) *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TURAN Osman (2005) *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- TURAN Şerafettin (1992) *Türk Devrim Tarihi*, C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtimai Senesi: 3, C. 24, Ankara 1960.
- YALMAN Ahmet Emin (1970) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. III, Pera Turizm Yayınları, İstanbul.

Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)

Arkan H. MUHAMMAD

Ankara Üniversitesi

MUHAMMAD, Arkan H., *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918–2005)*, CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 79-117.

Saddam ile Kürtler arasında 11 Mart 1970'te Özerklik Anlaşması imzalanmıştır. Bu özerkliğin temeli I. Dünya Savaşı sonrasında atılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece ülkeler bu iki kutbun etrafında yer almışlardır. Kürtler buldukları devletlerin jeopolitik, ideolojik ve etnik konumları itibarıyla süper güçler tarafından merkezi yönetimlere karşı sıklıkla kullanılmışlardır. Bu süreçte Kürt siyasi hareketi de şekillenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Iraklı Kürtler, merkezi yönetimle güçlü oldukları dönemlerde siyasi taleplerini özerklikle sınırlandırmış, yani bu dönemlerde federalizmden bahsedilmemiştir. Ancak I. Körfez Harekâtı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, dünya Amerikan hegemonyası altına girmiş ve Iraklı Kürtler bu süreçten karlı çıkmışlardır. Nitekim yetmişli yıllarda Saddam ile özerklik anlaşmasıyla sınırı çizilen özerk bölge bu tarihten sonra federal yapıya kavuşmuştur. Saddam sonrasında da, 2003 yılı itibarıyla "Kürdistan Bölgesel Yönetimi" adı altında defacto federal devlet statüsü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Iraklı Kürtler, ABD, Türkiye, İran, Sovyetler Birliği, Saddam, Özerklik, De facto Özerklik, Federalizm, De facto Federalizm.

MUHAMMAD, Arkan H., *The Iraqi Kurds: From Autonomy to De Facto Federalism (1918-2005)*, CTAD, Year 9, Issue 18, (Fall 2013), p. 79-117.

The Autonomy Agreement, whose foundation reaches back to the First World War, was signed on 11 March 1970 between Saddam and the Kurds. Historically, Kurds have

been used as an instrument against central governments with respect to their location and its strategic, political and economic importance. Regional and Great Powers such as France, UK, US, Russia, Turkey, Iran and Syria have frequently interfered in the region and took role in shaping the political and geographical developments. Within this chaos, the Kurdish political movement began to take shape throughout the 20th century and the first decade of the 21st century. The extent of Iraqi Kurds' autonomy demands was mostly depended on the power and stability of the Bagdad government: federalist demands were hidden when the central government held power. However, after the first Gulf Operation, with the dissolution of the Soviet Union, the American hegemony over the world was strengthened. Therefore, the Iraqi Kurds greatly profited from this process. In fact, following the US military intervention in the region, the autonomy agreement signed in the seventies with Saddam gained a federal structure. As of 2003, after Saddam administration, "Kurdistan Regional Government" with a federal status has been organized and recognized.

Keywords: Iraqi Kurds, The U.S., Turkey, Iran, The Soviet Union, Saddam, Autonomy, De facto Autonomy, Federalism, De facto Federalism.

Giriş

I. Dünya savaşı sonrasında Ortadoğu bölgesinde izlenen politikaların şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş olan İngiltere, egemenliğini sürdürmek için etnik temelli politikalar üretmiş ve bu çerçevede bir Kürt politikası geliştirmiştir. Bu politika, bölgede hem Türk kökenli halkların bir arada yaşayabilmesini engellenmeyi, hem de Kürtleri bir enstrüman olarak kullanarak Irak, İran ve Türkiye gibi ülkelerde denetlenmesi kolay de facto yapılar inşa etmeyi hedeflemiştir. Ancak, Türkiye ile Musul sorununun İngiltere'nin istediği biçimde sonuçlanması durumu değiştirmiştir. 1920 ortalarında Suriye'de Fransızlara karşı yürüttüğü egemenlik mücadelesini kaybeden ve İngilizler tarafından Irak Krallığına getirilen Faysal bin Hüseyin yeni politikada önemli bir aktör oldu. İngilizler, Kürtleri, İngiltere mandaterliği altındaki Irak'ta bir iç-denge unsuru olarak kullanılmak üzere yeni bir politika geliştirildi. Ancak, II. Dünya savaşı sırasında Almanya'nın bölgeye sızma çabasından kaynaklanan gelişmeler Kürt milliyetçileri ile İngiltere arasında 1941 yılından 1945 yılına kadar devam edecek olan bir yakınlaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1940 yılına gelindiğinde Irak'ta iki muhalif grubun yükselişi söz konusu idi. Bu iki gruptan birisi Irak Komünist Partisi, diğeri ise; Irak Milliyetçi Hareketi'dir. İngiltere için kabul edilemez bir değişim olarak, Orta Doğu'da iki savaş arası dönemde yükselen Arap milliyetçiliğinin Irak kanadını temsil eden milliyetçi Iraklı subaylar bir askeri darbe yaparak, koyu bir İngiliz karşıtı olan Raşit Ali Geylani'yi başbakanlığa getirdiler. Yeni Bağdat rejimi, İngiltere'nin

düşmanı olan Almanya ve İtalya ile yakınlaşarak, bir takım diplomatik ilişkiler kurmuş ve neticesinde İngiliz – Irak ilişkilerinde büyük bir krizin yaşandığı bir safhaya girilmiştir. Bunu ihanet olarak niteleyen İngilizlerin cevabı sert olmuştur. İngiltere Irak'a sert biçimde müdahale ederek, etkin bir hava harekâtının ardından, direnen Irak ordusunu yenilgiye uğratarak devrik Başbakan Nuri Sait'i tekrar koltuğuna oturtmuştur. Bu sırada Irak hükümeti ile IPC (Iraq Petroleum Company) arasında petrol imtiyazları üzerinde yeni pazarlıkların yaşandığı bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Bağdat hükümeti İngiliz destekli Kürt ayaklanmasıyla sarsılmıştır. Dolayısıyla değişen dengeler artık oyunu bitirme zamanını getirmiştir. Irak hükümeti ile İngiltere arasındaki petrol krizinin aşılmasının ardından eli güçlenen Irak hükümetinin Kürt isteklerini karşılamaması ve görüşmelerin askıyla alınmasıyla birlikte, 1945 yılında Kürt ayaklanması şiddetlenmiştir. Ancak elde edilmiş olan statüyü korumaya kararlı görünen İngiltere, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin desteğiyle bu ayaklanmayı sert bir şekilde bastırılmış ve bunun üzerine ayaklanmaya öncülük eden Barzani İran'a kaçmak zorunda kalmıştır.¹ Bu gelişmeden sonra Kürtler İngiltere'den uzaklaşıp yüzünü Sovyetlere dönmüştür. Bu dönemde Sovyetler Birliği Kürtler üzerinde etkinlik kazanmış, komünizmin yayılması amacıyla İran'ın batısında bir özerk Kürt bölgesinin inşası yoluna gitmiştir. Soğuk Savaş döneminde Iraklı Kürtler Sovyetler Birliği'nin safında yer almakla birlikte diğer ülkelerle de ilişkilerini kesmemişlerdir.² Aşağıda anlatılacak olan gelişmelerin sonucunda İran'da bir özerk bölge elde etme imkânını kaybeden Iraklı Kürtler, 1970 yılında bu sefer Irak'ın kuzeyinde De facto özerk bölge hakkı elde etmişlerdir. Yani bu bölge yasal bir statüye kavuşmuş ve varlığını da 1991 yılına kadar devam ettirmiştir.³ Bu tarihten sonra Irak'ın kuzeyindeki yapılanma 36. Paralel adı altında ABD başta olmak üzere, İngiltere ve Fransa tarafından korunmuştur. Bu koruma görevini ise Türkiye topraklarına konuşlanan çekiç güç üstlenmiştir. Böylece Irak'ın kuzeyinde Saddam yönetimindeki Irak hükümeti tarafından Kürtlere dönük her türlü müdahale engellenmiştir. Bu gelişmenin sonucunda Kürt Federal bölgesinin oluşmasına yönelik siyasal altyapının da hazırlanmış olduğu söylenebilir.⁴ Neticede 2003 sonrasında “*Kürdistan Bölgesel Yönetim*” adı altında fiili olarak federal bir yapılanma haline getirilmiştir. Bu durum 2005 yılında kabul edilen Daimi Irak Anayasası'nda yasal statüye kavuşarak daha da perçinlenmiştir. Başka bir deyişle Kürtler bu tarihten sonra anayasa zırhına

¹ İsmail Dursun, *İsrail/ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahtı*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006, s. 124-126.

² Serhat Erkmen, “1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 70-73.

³ Yevgeniy Primakov, *Kapalı Kutu Rusya, Çev. Nuri Eyüpoğlu, Der. Ayşe Edirne, y.y., Matas Yayınları*, 2002, s. 44.

⁴ Dursun, *age.*, s. 214-215.

bürünerek statülerini belirlemeye başlamışlardır. Bu gelişmeler aşağıda dört başlık altında tahlil edilecektir.

Özerk Bölge'nin Oluşması (1918 – 1970)

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler Kürtleri yanlarına çekebilmek için bağımsızlık da dâhil olmak üzere, birçok sözler vermişlerdir. Bu nedenle Iraklı Kürtler İngilizlerin Irak politikasını başlangıçta memnuniyetle karşılamışlardır. 1918 baharında Irak'ın kuzeyindeki Süleymaniye şehrinde yapılan bir toplantıda bölgenin önde gelen Kürt aşiretleri, İngilizlere kendi bölgelerini yönetmelerini önerme kararı almışlardır.⁵ Başka bir deyişle söylemek gerekirse, işgalin ilk yıllarında İngiliz karar vericileri arasında Irak'ın kuzeyinin geleceği konusunda bir fikir birliği yoktur. Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmasına destek mi verileceği yoksa Irak devletine entegre mi edileceği sorusu ciddi bir tartışma yaratmıştır.⁶ Ancak 1921'in sonlarından itibaren İngilizler, Irak'ın kuzeyinde bir veya birden fazla ayrı özerk Kürt bölgesi kurup bunu aşağıdaki Arap devletine ekleme politikasını benimsemişlerdir.⁷ Bağdat'ta kuracağı Sünni bir Arap yönetimi görüntüsü altında Irak'ı dolaylı olarak yönetmeyi planlayan İngiltere için Kürtlerin dengeleyici rolü oldukça önem kazanmıştır. Bu nedenle İngiltere, Irak'ın kuruluş aşamasında Sünni ve Şii Araplar arasında bir denge kurabilmek için Kürtleri Sünni Arapların tarafında tutarak denklemin içine sokmak istemiştir.⁸ Bu politikayı göz önüne alan İngiltere, bölgeyi Irak'a gevşek bir şekilde bağlama kararı almıştır.⁹ Bunun için de bölgede birlikte çalışabilecekleri bir lider aramaya girişmişlerdir. Bu lider arayışının sonucu olarak İngiltere, bölgenin önde gelen aşiretlerinden birisinin lideri olan Mahmut Berzenci'yle ortaklık kurmuştur. Bu sırada İngilizler Kürtlere özerklik teklifinde bulunmuşlardır.¹⁰ Bu konu İngiliz subayı Binbaşı Soane'in raporunda yer almaktadır.¹¹ Ancak Berzenci İngiltere'nin kendisine biçtiği rolden daha büyük

⁵ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918–1958*, Doz Yayınları, İstanbul, 1992, s. 20–21.

⁶ Saad Eskander, "Southern Kurdistan Under Britain's Mesopotamian Mandate: From Separation to Incorporation, 1920-23", *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 2, April 2001, pp. 153-155.

⁷ Cecil J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research In Northeastern Iraq 1919–1925*, London, 1957, p. 38.

⁸ Robert Olson, *The Kurdish Question and Turkish Iranian Relations From World War I to 1998*, Mazda Publishers, California, 1998, p. 7.

⁹ Edmund Ghareeb, *The Kurdish Question In Iraq*, Syracuse University Press, Syracuse, 1981, p. 29.

¹⁰ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 55.

¹¹ Gertrude Bell, *Mezopotamya'da 1915–1920 Sivil Yönetimi*, Çev. Vadi İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004, s. 126-127.

düşünmüş ve kendini Kürt topraklarının Kral Faysal'ı olarak görmeye başlamıştır. Berzenci'nin bağımsızlık arayışı başka bazı Kürt aşiretleri tarafından da desteklenmiştir.¹²

Şeyh Mahmut Berzenci (Önde Ortada)

İngiltere, Sevres'den sonra Kürtlere yönelik politikasını değiştirmeye, Kürt nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgeleri Irak'a katma politikası izlemeye başlamasına rağmen, bu politika Berzenci'ye pek inandırıcı gelmemiştir. Musul konusunda anlaşmazlık içinde bulunan Ankara hükümeti ve İngiltere, mevcut durumdan rahatsız olan Kürtleri kullanmaya başlamıştır. 18 Ekim 1921'de İngiliz Hava Kuvvetleri Rania ve Revanduz'daki Türk garnizonları üzerinde başarı sağlamış ve bunun üzerine Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1922'de sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Barış görüşmeleri başlamadan Musul konusunda konumlarını güçlendirmek isteyen Ankara ve Londra diplomatik yolları bir kenara bırakarak, sınırda karşılıklı askeri saldırılar başlatmışlardır. Mustafa Kemal'in emriyle İngilizleri taciz etmek için Revanduz'a gönderilen Özdemir Bey (asıl adı Ali Şefik el Mısıfî) askeri hazırlıklarını tamamlayarak İngiliz güçleriyle mücadeleye başlamıştır. Eylül'de güçleri zayıflayan İngiltere Bağdat'ta bulunan Şeyh Mahmut Berzenci ile bir anlaşma yapmıştır. Buna göre, Türkleri yöreden çıkaracak olan Berzenci yönetimi ele alacaktır. Ancak 30 Eylül'de Süleymaniye'ye gelen Berzenci krallığını ilan ettiği gibi, Türkler ile temasa geçmiştir.¹³ Bu temas Süleymaniye şehrine geldikten bir ay sonra gerçekleşmiştir. Berzenci'nin Ahmet Taki başkanlığında gönderdiği

¹² David McDowall, *A Modern History of The Kurds*, I.B. Taurus, London, 2004, p. 155-180.

¹³ Atay Akdeveliöglü, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Edî. Baskın Oran, 10. Baskı, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 203.

heyet Özdemiş Bey ile Revanduz'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin temelinde Berzenci'nin Süleymaniye şehrinde kuracağı bağımsız bir yönetim karşılığında Kemalistlerin desteği istenmiştir. Özdemiş Bey de bunu kabul etmiştir. Ancak bunun bir taktik olduğunu anlayan Berzenci, Türklere maddi ve manevi taahhütten vazgeçmiştir. Bu gelişme üzerine İngilizler ile Irak Yönetimi, 12 Aralık 1922 tarihinde, ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride hem İngilizler hem de Irak yönetimi Irak sınırları içinde bir Kürt yönetimin kurulmasına itiraz etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Kürtler ile Özdemiş Bey arasındaki ilişkilere son verilmiştir. Nitekim Özdemiş Bey'in vaatleri Berzenci'ye pek inandırıcı gelmemiştir. Böylece Berzenci Türklere vereceği maddi ve manevi destek sözünden vazgeçmiştir. Türkler ile Berzenci'nin arasını açmayı başaran İngilizler, bu tarihten sonra da Özdemiş Bey'e karşı askeri taarruza geçmiştir. Ankara'dan istenilen destek gelmeyince, Özdemiş Bey askerleri ile birlikte İran topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra İngilizler Şimzini ile işbirliğine giderek Süleymaniye yakınındaki Ranya bölgesinde Türklere karşı hava destekli bir taarruza geçmişlerdir. Türkler ise, Revanduz'da olduğu gibi Ranya bölgesini de tahliye etmişlerdir.¹⁴ Bu şartlar altında Berzenci Süleymaniye şehrinde bir ayaklanma başlatmıştır. Dolayısıyla Kürt ve Türkmen aşiretleri İngilizlere karşı ayaklanan Şey Mahmud Berzenci'nin çevresinde toplanmış, ona var gücüyle destek vermişlerdir. Buna biraz geç olsa da Barzan ve Zibar aşiretleri de katılmışlardır. Bir süre kaçak olarak yaşayan Ahmet, Şeyh II. Abdüsselam'ın yakın dostu olan Molla Mahmud'un talebesi ve meşhur bir Nakşibendî Şeyhi olan bu zatın halifesi olmuştur. Bu nedenle Mahmud'a destek olmuştur. Irak yönetiminin ayaklanmayla baş edemeyeceğini anlayan İngilizler harekete geçerek ayaklanmayı bastırıp ayaklanma lideri olan Berzenci'yi Hindistan'a sürmüştür.¹⁵

Soran bölgesinden sonra İngiliz güçleri Behdinan bölgesine yönelmişlerdir. Ahmet Barzani ve Zibar aşiret liderleri, Barzan bölgesini terk ederek dağlara kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu operasyon bir süre Barzani aşiretini sindirmiş, inzivaya çekilmesine neden olmuştur. Irak Devleti bağımsızlığını kazanmadan bir yıl önce, Irak'ı yöneten İngilizlerle Kürtler arasında çatışma başlamıştır. İngiliz Sir A. Wilson'a göre İngilizlere bağlı Irak yönetimi Kürtlere, otoritesini kuvvet zoruyla kabul ettirmeye çalışmış ve İngiliz yönetimi de bölgedeki bütün askeri gücü, özellikle uçakları ile bu operasyona destek vermiştir. Bir aşiret kavgası gerekçe gösterilerek Temmuz 1931'de çatışmalar başlamış, Irak hükümet güçlerinin Barzaniler karşısındaki başarısızlığı, İngiltere'nin takviyesi ile

¹⁴ Abdurahman İdris el Beyati, "el Biritaniyun İsted'u Melik Kurdistan İla Bağdat", (İngilizler Kürdistan Kral'ın Bağdat'a çağırıldılar), *Az Zaman*, 16 Eylül 2008.

¹⁵ "Hukümet Kurdistan İkteşefne 4 Milyarat Bermil Nafit", (Kürdistan Hükümeti 4 Milyar Varil Petrol Bulduk), *Az Zaman*, 18 Nisan 2009.

başarıya dönüştürülmüştür. Ayaklanma bölgeleri, Kasım 1931'den Nisan 1932'ye kadar aralıklı, Nisan 1931'den Haziran 1932'ye değin bombardıman altına alınmışlardır. Sonunda 21 Haziran 1932 tarihinde, Şeyh Ahmet Barzani, 400 kadar adamıyla birlikte sınırı geçip Türk yetkililerine sığınmışlardır. Çok ilginçtir ki, İngiliz kaynakları Kasım 1931'de “*Kendimi İngiliz uçaklarına teslim etmektense açık düşmanlarım olan Türklere teslim olmayı yüz kere yeğ tutarım*” dediğini bildirmektedir. Şeyh Ahmet ve adamlarını; aşiretin diğer mensupları izlemiştir. Üç komutan ve toplam 1.700 kişilik mülteci grubu, Binbaşı Şükrü Kanatlı yönetimindeki Türk ordusu tarafından çok iyi karşılanmıştır. İki yıl önce Oramar'da Türk ordusunu arkadan vuranlar, bu sefer misafirperverlik ve “teslim olana” dokunmama geleneği ile karşılanmıştır. Nitekim bunu yıllar sonra Molla Mustafa Barzani de itiraf etmiştir:

“Biz Türkiye’de asılmayı bekliyorduk. O tarihlerde İngilizlerle Türkler ve Iraklılar iyi ilişkiler kurmuşlardı. İngilizlerin talebi üzerine Türkler bizi asabilirdi. Ancak biz Türkiye’ye seve seve ölüme gelmiştik. Fakat Türkiye’de beklediğimiz akabet bizi karşılamadı. Nitekim orda iyi muamele gördük. Bizî şehirden şehre alıp götürdüler. Daimi bir yerde oturtmadılar. Büyük ağabeyim Şeyh Ahmed’i Erzurum’a gönderdiler. Bizî birbirimizden ayırıyorlardı. Herhangi bir harekette bulunmamızdan endişe olunuyordu. Bunu sezüyorduk. Bizî iyi muamele ettiler”¹⁶

Bu şartlar altında İngiltere, Irak’ın bağımsızlığını tanıyabilmiştir. Irak, 1932 tarihinde, İngiltere’nin mandaterliğinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiştir. Irak Bağımsızlık Anlaşması 30 Ekim 1932 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁷ Bu sırada Irak devleti, İngilizlerin direktifiyle Milletler Cemiyeti’ne sunduğu belgede Kürtlere bazı kültürel haklar tanımıştır. Irak’ta istikrarın nispeten sağlanmasıyla birlikte, Şeyh Ahmet, Kardeşleri Muhammed Sadık, Molla Mustafa ve adamlarının Barzan’a geri dönmesine izin vermiş, ancak Irak hükümeti onlara karşı Türkiye’den operasyon talebinde bulunmuştur. Türkiye de böyle bir operasyon yapmamıştır. Fakat daha sonra Barzani ailesi, 1934’te yeni Irak yönetimine teslim olmuştur. Irak yönetimi de bunların bir kısmını tutuklamıştır. 13 Mayıs 1934 tarihinde, Irak yönetimi genel bir aflu Barzani aşiretinden tutuklananları serbest bırakmıştır. Ancak Şeyh Ahmet, Kardeşleri Muhammed Sadık ve Molla Mustafa, Bağdat’ın güneyinde yer alan Babil’e sürülmüşlerdir. Molla Mustafa Barzani Babil’den Kaçarak Halil Hoşevi’ye katılmış ve yönettiği milis güçleriyle de Revanduzu ele geçirmiştir. 1936’da Barzaniler, yakalanan Molla Mustafa ile birlikte, Süleymaniye şehrine sürülmüşlerdir. Bu tarihten sonra aşiretin yönetiminde ipler Şeyh Ahmet’ten Molla Mustafa Barzani’ye geçmiştir. Böylece Molla Mustafa, Kürt hareketinde Mahmut Berzenci’den sonra yeni bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Molla Mustafa tıpkı Şeyh Mahmut gibi dini motiflerden yararlanmakla ve ailesinin dini nüfuzunu kullanmakla

¹⁶ Ahmet Uçar, “Hahamların Torunları”, *Tarih Düşünce*, Sayı: 12, Aralık 2002, s. 28.

¹⁷ Sayim Türkmen, *ABD Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 117–118.

birlikte Kürtlerin bağımsızlık kavgasını başlatmıştır.¹⁸ Kürt hareketi II. Dünya Savaşı başladığında yine tırmanışa geçmiştir. Dış destek olgusundan tarih boyunca hiçbir zaman bağımsız olamayan Kürt hareketinin bu yeni yükselişindeki zamanlama elbette ki tesadüfi değildir. Zira 1941 yılına gelindiğinde, Irak'ta iki muhalif grubun yükselişi söz konusu olmuştur. Bu iki gruptan birisi Irak Komünist Partisi, diğeri ise, Irak milliyetçi hareketidir. Neticede Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğinin Irak kanadını temsil eden milliyetçi Irak subaylarının yaptığı darbe sonucu, İngiliz karşıtı olan Reşit Âli Gaylani başkanlığa getirilmiştir. Bunun üzerine İngiltere Irak'a müdahale etmiş ve etkin bir hava saldırısından sonra da direnen Irak ordusunu püskürtmüştür. Bu dönemde İngilizlerin desteğiyle Kürtler rejime karşı ayaklanma planları yapmışlarsa da, Gaylani rejiminin kısa sürmesi bunu gereksiz kılmıştır. Dolayısıyla 1941 yılında Kürt milliyetçileriyle İngilizler arasında başlayan yakınlaşma, 1943 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra kopma noktasına gelmiştir. 1943 yılında Molla Mustafa sürgünde bulunduğu Süleymaniye'den kaçıp kuzeydeki Barzan bölgesine yerleşmiş ve burada Kürt hareketini başlatmıştır. Başlangıçta Irak kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Ağır bir baskı altına alınan Nuri Sait hükümeti, Barzani'nin isteklerine olumlu yanıt vermek zorunda kalmış ve neticede bu görüşmeler Nuri Sait hükümeti devrilip yerine Adnan Paçacı hükümetinin geçmesine dek devam etmiştir. Ancak Irak hükümeti ile İngiltere arasındaki krizin aşılmasıyla birlikte, Nuri Sait tekrar Irak'ın başbakanı olmuştur. Bu sırada Irak yönetiminin Barzani tarafından öne sürülen özerklik talebini kabul etmemesi üzerine, Kürtler tekrar ayaklanmışlardır.¹⁹

1946 yılında başlayan ayaklanmanın, İngiliz Hava Kuvvetleri'nce bastırılması sonucunda, Molla Mustafa Barzani 10 bin adamıyla birlikte İran topraklarına sığınmıştır. Bu tarihlerde İran, Müttefikleri olan Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmiş durumda idi. Savaş sonunda İngiliz kuvvetleri İran'ı terk ederken, Sovyetlerin İran'dan çıkması başta İngiltere olmak üzere, müttefik kuvvetleri kuşkulandırmış ve bu nedenle Amerikan Başkanı Harry Truman, Sovyetler Birliği'ne sert mesajlar göndermiştir. Molla Mustafa Barzani burada Irak Kürdistan Demokratik Partisi'ni (KDP) kurmuştur. Amaç, Sünni dindar Kürtler tarafından tasvip edilmeyen Komünist Partisi (IKP) çatısı altında faaliyet gösteren Kürtleri bu partiye kazandırmaktı. Nitekim öyle de oldu. Bu gelişmeyle birlikte, İran'daki bu karışık ortamda Sovyetler Birliği'nin desteğiyle

¹⁸ Vedat Durmaz Uçar, *Orta Doğu'da Sığınan Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17-18.

¹⁹ Dursun, *age.*, s. 124.

Kadı Muhammed önderliğinde "*Mahabad Özerk Kürt Cumhuriyeti*" ilan edilmiştir. Molla Mustafa Barzani de Özerk Cumhuriyet'in savunma bakanı olmuştur.²⁰

Amerika Birleşik Devletlerinin baskısıyla Moskova, Mahabad'a olan desteğini çekmiş ve Rus askerleri İran'ı terk etmiştir. İran'ın tekrar Şah'ın kontrolüne girmesiyle Kadı Muhammed ile birlikte bazı Kürt liderler idam edilmiştir. 27 Mayıs 1947 tarihinde Molla Mustafa 500 Peşmergeyle birlikte, Sovyetler Birliği'ndeki Nahçıvan bölgesine yerleşmiştir.²¹ Bu süreçte Barzani'nin Sovyetlere sığınmasıyla Kürdistan Demokratik Partisi içindeki sol gruplar güçlenmiş, bu da parti içinde sağ – sol çekişmelerine sebep olmuştur. Nitekim bir müddet sonra, İbrahim Ahmed'in genel sekreterliğe gelmesiyle, sağ temsil eden aşiret liderlerinin parti ile olan ilişkileri kesilmiş ve sol eğilim daha da güçlenmiştir. Marksist – Leninist bir dünya görüşüne sahip olan İbrahim Ahmed, İngiltere ikinci vatanıdır dediği için birçok Kürt tarafından İngiliz ajanı olarak itham edilmiştir. İbrahim Ahmed'in liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP), 1957 yılında Irak Komünist Partisi'nin (IKP) Kürdistan seksiyonunun partiden ayrılarak Kürdistan Demokratik Partisi'ne (KDP) katılmasıyla isim değiştirmiş ve Birleşik Kürdistan Demokratik Partisi olmuştur. Bu gelişmelerin hemen ardından 1958 yılında General Abdülkerim Kasım askeri bir darbeyle Kraliyet rejimine son vererek iktidarı ele geçirmiştir. Yeni rejim kısa bir süre sonra da, 1926 Irak Anayasası'nı iptal ederek, yerine bir "*Geçici Anayasa*" ilan etmiştir. Geçici Anayasa'nın 3. Maddesinde, Irak Kürtleri'nin varlığını kabul etmesine rağmen, Türkmenleri göz ardı etti. Bunun yanı sıra,²² yine geçici anayasada, "*Arapça ve Kürtçe Irak'ta resmî dildir*" hükmü yer almıştır. Böylece, âdemi merkeziyet veya özerklik sistemini savunan Kürtlerin bir kısmı, Irak Geçici Anayasası'nın 3. ve 9. maddelerini esas alarak, Irak Cumhuriyetinin Araplar ve Kürtler tarafından kurulduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle Kürtlerin hedefi Irak çatısı altında bir özerk ya da ademi merkeziyete dayalı bir yönetime sahip olmak idi. Nitekim bu tez hem Barzani hem de büyük bir Kürt camiası tarafından desteklenmiştir. Bu düşünceleri hayata geçirmek isteyen Molla Mustafa Barzani, Kasım'ın çıkardığı aftan yararlanarak Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönmüştür. Irak'a dönen Molla Mustafa Barzani partinin yeniden başkanlığına getirilmiş, parti ise 1960 yılında yeniden isim değiştirerek bugünkü şekli olan KDP'ye dönüşmüştür. Kasım'a dönük içeride Arap milliyetçi tabanın tepkisi yükselişe geçmiştir. Kasım bunları dengelemek için, Aralık 1960 tarihinde partilerin siyasi yaşama katılmasını sağlayan bir yasa çıkarmıştır. Bu arada Irak Komünist Partisi (IKP) ile Kürdistan Demokratik

²⁰ Hakkı Öznur, *Cabaşların Savaşı Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Altınküre Yayınları, Ankara, 2003, s. 62–63.

²¹ Türkmen, *age.*, s. 119.

²² Hasan Özmen, *el Turkuman Fil Iraq ve Hukuk el İnsan*, (Irak Türkmenleri ve insan hakları), 2. Baskı, Kozan Yayınları, Ankara, 2004, s. 149.

Partisi (KDP) legal partiler olarak siyasi sürece katılmışlardır. Kasım, Arapları Kürtler ile dengelemek istemiştir. Kasım ile Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) arasındaki bahar havası uzun sürmemiştir. Kasım Kürtlerin özerklik talebine karşı çıkınca, Molla Mustafa hemen Sovyetler Birliğine giderek General Kasım'ın kendilerine vaad ettiği özerklik hakkının verilmesini istemiştir. Ancak Sovyetlerden olumlu yanıt alamamıştır.²³

Bu gelişmeyle birlikte Kürtler İngiltere ile Amerika'ya yakınlaşmaya başlamışlardır. Nitekim 23 Şubat 1960 tarihinde İngiltere'nin Bağdat Büyükelçisi ile Barzani arasında Türkiye'nin de sert tepkisini çeken ilk görüşme gerçekleşmiştir. Bunla yetinmeyen Kürtler Amerikan desteğini aradığı yeni bir sürece girmiştir. Ancak bu tarihte beklenen destek İsrail'den gelmiştir. Bunun yanı sıra Amerika da Kürtlerden İran üzerinden desteğini esirgememiştir. Daha sonra Kürtler Kasım'a karşı ayaklanmışlardır.²⁴ Bu ayaklanma Kasım tarafından bastırılrsa da, sorun 1963'e dek devam etmiştir. 1958 darbesinden sonra Irak'ta gücünü artırmaya başlayan Baas'ın 8 Şubat 1963 tarihinde General Kasım'a karşı yapılan darbenin içerisinde yer alması ile beraber bu ülkede denetimi ele geçirmesi söz konusu olmuştur. Nasırcı General Abdüsselam Arif mareşal rütbesiyle Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı'na getirilirken, başbakanlığa darbe liderlerinden Ahmet Hasan el Bekir getirilmiştir. İşte bu dönemde Baasçılar ile Molla Mustafa Barzani arasında müzakereler tekrar başlamıştır.²⁵ Arif, Komünizmle savaşım ve Irak'ın bağımsızlığını koruma yönündeki açıklamalarının ardından 11 Şubat 1963'te yeni yönetimi tanımıştır. Önce darbeye destek veren Molla Mustafa Barzani'ye özerklik tanınması gündeme gelmiştir. Arap sosyalizmi düşüncesinin Liderlerinden Nasır ve Bin Bella Kürtlere özerklik verilmesini destekleyen açıklamalar yaptılar. Irak, 6 Mart 1963'te Kürtlere özerklik tanınmasının söz konusu olmadığını açıklarken, 9 Mart 1963'te de "*ademi merkezîyet esası içinde Kürtlerin milli haklarını tanıdığı*" resmen açıklamıştır. Özerklik dışişleri, ulusal savunma ve maliye dışında yönetimin diğer alanlarını kapsamaktaydı. Baas yönetimi özerkliği kabul etmiştir. Ancak, uygulamada sorun çıkmıştır. 10 Haziran 1963'te Devrim Komuta Konseyi, Irak'ın kuzeyindeki durum hakkında bir bildiri yayınladı. Barzani'ye 24 saat içinde silah bırakmazsa operasyon başlatılacağı duyuruldu. Molla Mustafa'nın silah bırakmaması üzerine operasyon başlatıldı. ²⁶ Baas ağırlıklı yönetim nedeniyle Irak'ta konumu oldukça zayıflayan Sovyetler Birliği, yaptığı resmi

²³ Charles Tripp, *A History of Iraq*, Published by Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 220-224.

²⁴ Dursun, *age.*, s. 137.

²⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 288.

²⁶ Eral Tellal, *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyetler Birliği Vakfı Yayınlar, Ankara, 2000, s. 173-174.

açıklamada “*Irak Devletinin Kürtlere karşı sürdürdüğü mevcut politikanın Orta Doğu barışını tehlikeye sokması halinde, Sovyetler Birliği’nin buna ilgisiz kalmayacağı*” ilan etmiştir.²⁷ Bu bağlamda, Temmuz 1963’te İran başta olmak üzere, Türkiye ve Suriye’ye bir nota yollayarak Kürt katliamının durdurulmasını istemiştir.²⁸ Bu süreçte Kürt hareketi Batıya açılma çabalarına rağmen, İngiltere ve Amerika’nın bu konuda netleşmeyen politikaları yüzünden, halen Sovyetler Birliği’ne daha yakın olan konumunu muhafaza etmiştir. Irak’taki Sovyet ağırlığı yeniden hissettirilmiş, 18 Kasım 1963’te aciz kalan Arif, Molla Mustafa Barzani ile gizli bir işbirliği içinde gerçekleştirdiği bir darbeyle tüm Baasçılarla beraber, Baasçı Başbakan Ahmet Hasan el Bekri’yi de görevden uzaklaştırmış ve 1964 yılında sermayenin Irak’tan kaçışına neden olan büyük bir millileştirme politikasıyla beraber sosyalist bir devlet politikasını Irak’ta hâkim kılmıştır. Bu da İngiltere’ye ve Amerika’ya yakın duran Irak’ın yeniden Sovyetlerle ve Nasır’la yakınlaşmasına neden olmuştur.

Doğal olarak Arif ile Barzani arasında gerçekleşen ateşkesle, iki yıl süren bir sessizlik dönemi yaşanmıştır. Fakat bu sessizlik dönemi ayrılıkçı Kürt hareketi içinde hizipleşmelerin yaşandığı bir dönem olmuş, KDP içinde sözde sol kanadı temsil eden Talabani ve İbrahim Ahmet, Barzani’yi “feodallikle ve ABD ve İran Şahı ile işbirliği yapmakla” suçlayarak partiden kopmuşlardır. Fakat ilginçtir ki, Molla Mustafa Barzani’yi İran Şahı’yla işbirliği yapmakla suçlayan bu sol söylem sahibi Talabani partiden ihraç edilince yine İran’a sığınmıştır. 1966 yılının Nisan ayına gelindiğinde, sol eğilimi güçlenen Arif bir helikopter kazasında ölmüştür.

Bu gelişme üzerine, Irak’ın liderliğine kardeşi Abdurrahman Arif getirilmiştir. Başbakanlık koltuğuna da koyu bir İngiliz taraftarı olan Abdurrahman Bezzaz getirilmiştir. Bu da İngilizlerinin Irak’taki konumunu daha da güçlendirmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra Barzani’ye karşı kapsamlı bir askeri operasyon gerçekleştirilmiştir. Bu askeri operasyon sırasında Talabani kendine bağlı güçlerle Bağdat’ın yanında yer almış, fakat hükümet ayaklanmayı bastırmakta zorluk çekince, 15 Haziran 1966’da yeni bir ateşkes yapmak zorunda kalmıştır.

“*Kürtçenin resmi dil olması, eğitim, sağlık ve belediye hizmetlerine yönelik bölgesel bir meclis kurulması, bölgede çalışacak kamu görevlilerinin Kürt olması ve Kürtlerin nüfusları oranında diplomatik ve askeri hizmetlerde temsil edilmeleri*” gibi oldukça geniş imtiyazlar içeren Bezzaz’ın bu anlaşması Kürtler için tarihi ve büyük bir siyasi kazanım olmuştur. Fakat iç kamuoyunda zayıflayan Bezzaz yönetiminin bir süre sonra istifa etmesi bu anlaşmanın askıya alınmasına neden olmuştur. Bu olayla birlikte Baas tekrar iktidarı ele geçirmiştir.²⁹

²⁷ Dursun, *age.*, s. 141-142.

²⁸ Tellal, *age.*, s. 175.

²⁹ Dursun, *age.*, s. 142-144.

De Facto Özerk Bölge (1970 – 1991)

Baasçılar 17 Temmuz 1968 tarihinde, kansız bir darbeyle tekrar iktidara gelmeyi başarmışlardır.³⁰ Baasçılar mevcut durum karşısında, her şeyden önce dış müdahaleyi önlemek ve Kürtlerin tehdit mahiyetindeki isteklerine karşı koyabilmek için, iç politikalarını düzenlemek zorundaydılar. Bu amaçlar doğrultusunda, Yevgeniy Primakov'un çözüm formülü üzerinde mutabakat sağlamışlardır.³¹ Böylece Baas Partisi'nin ikinci adamı olan Saddam Hüseyin ile Molla Mustafa Barzani arasında, Navpırdan'da küçük bir okulda, 11 Mart 1970 Anlaşması imzalanmıştır. 11 Mart 1970 Anlaşması, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle sağlandığı için, bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri tarafından sağlanan yardım kesilmiştir.³² Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) bölgesel ve uluslararası dengelerde elindeki en önemli iki koz olarak görülen 1970 Anlaşması ve 1974 Özerklik Yasası, Bağdat'ta monarşinin yıkıldığı 1958 yılından bu tarafa Kürtlere en çok hak tanıyan belgeler olarak tanınmaktadır. Bir diğer deyişle 1970 Anlaşması, Kürdistan Demokratik Partisi'nin Bağdat'la 1961, 1963, 1964, 1966 ve 1970 yıllarındaki müzakere ve fikir alışverişinden sonra ulaştığı bir noktadır.

1970 Anlaşması ana hatlarıyla kültürel, idari ve siyasi hakların geliştirilmesi, örgütlenmeye konan sınırların kaldırılması ve toprak reformu vaadi içermektedir.

15 Maddelik 1970 Anlaşması'nın maddeleri şöyle sıralanabilir:

1. Kürtçe dili, Kürt bölgelerinde resmi dil olup, Kürt okullarında eğitim dili Kürtçedir.

2. Hükümet, Kürtlere karşı bakanlık, kamu hizmetleri, askeri ve diğer görevlerde ayrımcılık yapılmayacağını taahhüt etmektedir.

3. Hükümet, Televizyonda Kürtlerin meseleleri hakkında özel programlar hazırlamayı planlamakta olup, Kürt bölgelerinde daha fazla sayıda ve daha iyi okullar açacaktır.

4. Kürt bölgeleri, polis ve güvenlik görevlileri dâhil olmak üzere, Kürt yetkililer tarafından idare edilecektir.

5. Kürtler kendi öğrenci, gençlik, kadın ve öğretmen örgütlerini kurabilirler.

³⁰ İbrahim Halil Ahmed, Cafer Abbas Humidi, *Tarih el Irak el Muasır*, (Çağdaş Irak Tarihi), Dar el Kutup Yayınları, Musul, 1989, s.242; Muhammed Hassan, David Pesticau, (2005), *İşgal Altındaki Ülke Irak*, Papirüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 88.

³¹ Primakov, *age.*, s. 43-44.

³² Ersal Yavi, *Kürdistan Ütopyası 1. Dosya*, Yazıcı Yayınları, İzmir, 2006, s. 404; Jothan Randel, *Durub Kurdistan Kema Selektebu*, (Kürdistan yollarından izlenimlerim), Arapçaya Çev. Fadi Hammud, Darul Anhar Yayınları, Bayrut, 1999, s. 198.

6. Ayaklanma sırasında hükümetteki memuriyetlerini bırakan Kürtler, yeniden işe alınacaktır.

7. Kürt bölgelerinin geçmişte çektikleri zorlukların tazmin edilmesi ve savaşta ölen Kürtlerin ailelerinin ücretsiz barınmalarının sağlanmasının yanında, ekonomik kaynaklar adil olarak dağıtılacaktır.

8. Kürt ve Arap köylüler evlerine döneceklerdir.

9. Toprak reformu Kürt bölgelerinde hızlandırılacaktır.

10. Kürt dili ve milleti tanınacaktır.

11. Kürtler yayın istasyonlarını ve ağır silahlarını hükümete devredeceklerdir.

12. Devlet başkan yardımcılarında biri Kürt olacaktır.

13. Kürt eyaletleri, anlaşma doğrultusunda idare edilecektir.

14. Devlet, Kürt çoğunluğunun bulunduğu yerleri belirlemek üzere nüfus sayımı yapacaktır.

15. Kürtler mecliste orantılı olarak temsil edileceklerdir.³³ (EK: 1)

Anlaşmada yer alan maddeler Baas Partisi içinde yoğun tartışmalara neden olmuştur. Irak yönetimi ayrıca, Kerkük'ün özerk Kürt bölgesine dâhil olup olmayacağını belirleyeceği referandum meselesi üzerinde Kürtler ile anlaşmıştır. Bu durum üzerine Sovyetler Birliği yöneticileri, Irak Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir'e gönderdikleri telgrafta; "*Biz bu anlaşmanın yerine getirilmesinin Irak Cumhuriyeti'nin iki kardeş halkı Araplarla Kürtler arasındaki dostluğun ve ulusal birliğin pekiştirilmesine yardımcı olacağı inancındayız*" ifadesi yer almaktadır. Baas rejimi 1 Haziran 1972'de Baas partisi Irak petrolünü millileştirdikten sonra,³⁴ Sovyetler Birliğiyle on beş yıllık bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır.³⁵ Bu da Baas rejiminin elini daha da güçlendirmiştir. 11 Mart 1974'e gelindiğinde Özerklik Yasası Devrim Komuta Konseyi tarafından açıklanmıştır.³⁶ Böylece Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el Bekir ve Yardımcısı Saddam Hüseyin dört yıl önce Kürtlere verdikleri sözü yerine getirmiş oldular. Aslında Özerklik Yasası Baas'ın bir önceki yasasından daha da ileri olmasına rağmen, Kürtler tarafından kabul görmemiştir. Baas ile Kürtlerin arasında anlaşmazlığın temelinde 1., 13., 17., 18. ve 19. maddeler vardı. Başka bir deyişle, Kürtler, Kerkük şehrinin Özerk Bölge sınırlarına dâhil edilmesini istemişlerdir. Ancak bu talep Baas rejimi nezdinde kabul görmemiştir. Çünkü Baas Kerkük'ü

³³ Muhammed İhsan, *Kurdistan ve Dewamet el Harp*, (Kurdistan ve), Dar al-Hikma Publishing and Distribution, London, 2000, s. 253-270.

³⁴ Türkmen, *age.*, s. 257.

³⁵ Randel, *age.*, s. 199; Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi-II*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 279.

³⁶ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Çev. Fikret Başkaya, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 352.

bir Türkmen şehri olarak görüyordu. İşte Kerkük meselesi yüzünden Kürtler müzakereleri askıya almışlardır. Bunun üzerinde hükümetteki Kürt bakanlar ve Kürt valilerin tamamı istifa ederek Bağdat'tan ayrılmışlardır. Bu gelişme üzerine Bağdat, Kürtlerin Ulusal Cephe'ye dönmeleri için on beş günlük süre tanıdığını belirten bir ultiatom verdi. Bağdat Kürtlere verdiği ultiatomu uymadıkları gerekçesiyle, beş Kürt Bakan'ın yerine beş ayrı bakan atamıştır. Bu bakanların başında Kürtler tarafından hain olarak nitelendirilen Bağdat güdümlü Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) Başkanı Haşim Akravi gelmektedir. Bu bakanlarla birlikte Kürt kökenli Taha Maaruf devlet başkanı yardımcılığına getirilmiştir. Böylece 11 Mart Anlaşması askıya alınmıştır. Bu gelişme üzerine Irak ordusu ani bir taarruza geçerek Kürtlerin hâkimiyeti altında olan toprakları geri almıştır. Kürtler Şah'ın küçük çaplı desteğiyle ayakta kalabilmişlerdir. Sovyetler Birliği, Bağdat ile ilişkilerinin iyi olduğu için Kürt milislerine mesafeli yaklaşmıştır. Ancak İran Sovyetler Birliği'nin aksine Kürtlere desteğini esirgememiştir. Çünkü bu dönemde Bağdat ile Tahran arasında Şattül Arap krizi doruk noktalara ulaşmıştır. Bu faktörün farkına varan Irak yönetimi, İran ile masaya oturarak bu sorunun çözmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Irak, İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları Amerika Birleşik Devletleri'nin bilgisi dâhilinde İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda İran – Irak sınırını yeniden tayin eden bir anlaşma metni üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Buna göre; İran ve Irak sınırınının 25–30 km. derinliğinde yer alan Kürt yerleşim merkezlerini tahliye edip ahalisinin de şehirlerde iskân edilmesi üzerinde anlaşılmıştır. Bununla da yetinmeyen Irak yönetimi, İran Şahı'nın Kürtlere sağladığı desteği kesmesi durumunda, İran'ın Ervendrud üzerindeki hâkimiyetini tanıyacağını taahhüt etmiştir.³⁷ Bu toplantıdan altı ay sonra, Cezayir'in başkentinde, Saddam ile İran Şah'ı arasında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. 6 Mart 1975 tarihinde, Şattül Arab sorununu çözümleyen Cezayir Anlaşması Kürtlere yönelik İran desteğinin tamamen kesilmesine yol açmıştır.³⁸ Böylece Kürtler hem askeri hem de siyasi açıdan büyük bir yenilgiye maruz kalmışlardır. Bu da Kürt siyasi hareketi için bir dönüm noktası olmuştur. Talabani sertlik yanlısı çevresi ile birlikte, Kürdistan Demokratik Partisi'nden ayrılmış³⁹ ve 1976 yılında da Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin kurulduğunu ilan etmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla

³⁷ Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 163.

³⁸ Milton J. Esman, Itamar Rabinovich, *Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 334; Hişyar Özalp, "Tarihi Perspektifile Güney Kürdistan'ın Hukuki Statüsü", *Serbesti*, Sayı 22, Güz 2005.

³⁹ İrfan Kaya Ülger, "Düşman Kardeşler: KDP ve KYB", *Avrasya Dosyası*, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar 1996, s. 212.

⁴⁰ Kreyenbroek Sprel, *Kürtler Güncel Bir Araştırma*, 2. Baskı, Çev. Yavuz Alogan, Cep Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32.

Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) üç farklı gruptan oluşmaktadır: 1) Marksist – Leninist, çoğunluğu Kürt öğrencilerden oluşmaktadır 2) Kürdistan Sosyalist Hareketi grubu 3) Celal Talabani'nin kişisel taraftarları. 1978 yılında iki parti arasında kanlı bir çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmada Kürdistan Yurtseverler Birliği yenilerek parçalanmıştır. Kürdistan Yurtseverler Birliği'nde (KYB) bir grup olan Kürdistan Sosyalist Hareketi, daha önce Kürdistan Demokratik Partisi'nden (KDP) ayrılan ve Kürdistan Birleşik Sosyalist Partisi'ni kuran Mahmut Osman ile birleşerek, "Irak Kürdistan Sosyalist Partisi'ni kurmuşlardır.⁴¹

Aslında Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasındaki anlaşmazlığın temelinde siyasi çekişme vardır. Bu ayrışmanın tekabül ettiği sosyo-kültürel ayrışmaya da vurgu yapmak gerekmektedir. Bugün Irak Kürtçesinin iki farklı lehçesi konuşulmaktadır: Sorani ve Behdinan (Kurmançî). Sorani Lehçesi daha çok Süleymaniye'yi de için alan Zap Suyu'nun doğu kesiminde konuşulurken, Behdinan Lehçesi ise Duhok'u içine alan Zap Suyu'nun batı kesimlerinde konuşulmaktadır. Bu iki lehçe aynı zamanda siyasi bir kırılma noktasına tekabül etmektedir. Celal Talabani'nin partisi Kürdistan Yurtseverler Birliği'nde (KYB) Soranca konuşulan bölgelerde etkinken, Barzani'nin partisi Kürdistan Demokratik Partisi ise Behdinan Lehçesi konuşulan bölgelerde hâkimdir. Aşiret sistemi daha çok Behdinan Lehçesi konuşulan bölgede güçlüyken, Sorani bölgeleri bir asır boyunca Kürtçe kitapların, dergilerin ve gazetelerin basıldığı ve milliyetçi söylemlerin üretildiği bir merkez konumunda olmuştur. Bunun sonucu olarak bu bölgeler kültürel ve ekonomik olarak Behdinan bölgesinden daha ileridedir. Bu durum grupların birbirine algılamalarına da yansımaktadır. Soranca konuşanlar diğerlerini feodal ve dini konularda fanatik olarak algılamakta, Behdinanca konuşanlar Soranca konuşanları güvenilmez ve kibirli görmektedirler.⁴² Bu iki grup İslam dinine mensup olmakla birlikte aralarında inanç farkı vardır. Bahdinan Kürtleri arasında Nakşibendî tarikatı yaygındır. Soran Kürtleri arasında ise Kadiri Tarikatı yaygındır.⁴³

Kısaca özetlemek gerekirse, Baas, Irak'ın kuzeyine hâkim olduktan sonra, 1991 yılına kadar bölgeyi, kurduğu Kürdistan Demokratik Partisiyle birlikte "özerk bölge" adı altında idare etmiştir. Bu tarihten sonra da bölge iki Kürt grubun himayesine girmiştir.

⁴¹ Yaşar Yazıcıoğlu, *Kuşatılan Tüürkiye*, Algi Yayınları, Ankara, 2004, s. 165.

⁴² Kemal İnat, "Irak: ABD ve Saddam Hüseyin "İşbirliği" ile Gelen Yıkım", *Dünya Çatışmaları*, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Edi.), 1. Cilt, Nobel Yayınları, İstanbul, 2010, s. 235.

⁴³ Hasan Özmen, "Kuzey Irak'ta Kürt İhtilaflarının Nedenleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 1, İlkbahar 1996, s. 56.

Federal Bölge (1991 – 2003)

Kuveyt'in işgali ile beraber Güvenlik Konseyi derhal harekete geçirilmiştir. Buradan, Irak'ın “*Kuveyt'ten çekilmesine*” ve “*ambargo uygulanmasına*” dair üst üste, 660 ve 661 (1990) sayılı kararlar alınmıştır. Sürdürülmekte olan diplomatik çalışmaların ve arabulucu faaliyetlerin sonuçsuz kalması üzerine BM Güvenlik Konseyi, 30 Kasım'da aldığı 678 (1990) sayılı kararla, Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını talep eden daha önceki 660 (1990) sayılı karar gereğinin yerine getirilmesini sağlamak üzere “*her imkâna başvurulması*”nı, yani kuvvet kullanılmasını kabul etmiş, Irak'a 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'i boşaltmasını tebliğ etmiştir. 12 Ocak 1991'de Amerikan Kongresi, Başkana kuvvet kullanma yetkisi vermiş ve 17 Ocakta Irak'a karşı devam eden şiddetli bir hava ve 24 Şubat'ta da kara saldırısı başlamıştır.⁴⁴ Askeri ve ekonomik açıdan önemli kayıplara uğrayan Irak, 27 Şubat 1991 tarihinde Kuveyt'ten çekileceğini ilan etmiş ve ertesi gün de ABD Başkanı George Bush'un açıklamasıyla II. Körfez Harekâtı son bulmuştur.⁴⁵

Savaşın sona ermesiyle birlikte, Şiiiler Saddam'a karşı ayaklanarak Irak'ın güneyini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine örgütlü Kürt grupları da kısa bir süre sonra Dohuk, Erbil ve Süleymaniye şehirlerini ele geçirmişlerdir. Baas'ın Şii kentleri almaya başladığı 20 Mart 1991'de, Kürtler Kerkük şehrindeki Baas Partisine ve askeri tesislere saldırmışlardır. Ertesi gün Kerkük Kürt grupların denetimine geçmiştir. 28 Mart'a gelindiğinde ise gelişmeler Kürtlerin aleyhine işlemeye başlamıştır. Irak birlikleri, helikopterlerin desteğiyle Kerkük'e karşı bir saldırıya geçmişlerdir. Bu saldırıdan kısa bir süre içinde kanlı çatışmaların yaşandığı Kerkük tekrar Saddam'ın kontrolüne geçmiştir. 31 Mart'ta Dohuk'un Baas'ın eline geçmesini takip eden günlerde Kürt grupları Süleymaniye, Erbil ve Zaho'dan ayrılarak tekrar dağlara geçmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte on binlerce Kürt, İran ve Türkiye sınırına göç etmişlerdir.

Türkiye'nin bu bölgede uluslararası önlem alınmasına yönelik ısrarı üzerine, BM Güvenlik Konseyi tarafından Nisan 1991'de alınan 688 sayılı kararla, ağır coğrafi şartlarda ölümlerle burun buruna yaşayan Iraklı mültecilere insani yardım için uluslararası ortam hazırlanmıştır. Bu karar doğrultusunda, TBMM'de 17 Ocak 1991 tarihinde, 126 sayılı karar alınmıştır. Böylece Türkiye'nin yardım ve katkısıyla Irak'ın kuzeyinde bir güvenlik şemsiyesi ve insani yardım köprüsü oluşturulmuştur. Bu arada 688. ve 126. kararlara dayanarak Çekiç Güç kurulmuştur. Bununla birlikte, Amerika tarafından 36. enlemin kuzeyinde Irak

⁴⁴ Tuncer Topur, *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006, s. 226–227.

⁴⁵ Serhat Erkmen, “I. Körfez Savaşı Sonrası İran - Irak İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, s. 205.

topraklarındaki Kürtleri koruma amacıyla, Irak kuvvetlerine karşı "Uçuşa Yasak Bölge" kuruldu.⁴⁶

36. paralelin kuzeyinin, Irak'ın askeri faaliyetlerine yasaklanmasının ardından Saddam, 14 Nisan 1991'de Baas'ın resmi yayın organı olan *Al Es-Sevre*'de Kürtler ile ilgili bir yazı yayımlandı. Kürtlerin Irak'ın yerli halklarından olduğunu belirten yazıda Saddam, Barzani'yi dış güçlerin oyununa gelmemesi için uyarıyordu. Ancak yazıda önemli olan asıl vurgu, Saddam'ın, Irak'ın "*Monarşi'den beri, Arap ve Kürt halklarından oluşmuş bir devlet*" olduğunu belirtmesiydi. Saddam bu kez Kürt gruplarını yanına çekmek istemiştir. Nitekim bu açıklamadan sonra Nisanın ortasında itibaren Kürdistan Cephesi'ne bağlı örgütler ile Saddam arasında özerklik görüşmeleri başlamıştır. Saddam Kürt cephesiyle 1970 Özerklik Anlaşması'na dayanarak bir otonomi konusunda prensipte anlaşıldığı Talabani tarafından açıklanmıştır.⁴⁷ Kürtlerle Bağdat, özerklik kanununun gelişmiş bir formülü üzerinde mutabakat sağlamışlardır. Söz konusu kanun basılmış, okunmuş ve bütün maddeleri satır satır ve harf harf tartışılmıştır. Nitekim Kürtler bu formülü kabul etmişlerdir. Bununla birlikte partilerinin ülkenin her yerinde siyasi faaliyet göstermesine izin verilmiştir. Ardından "*çok partili sistem*"e geçmek için de bir yıl zarfında kalıcı bir Irak Anayasası hazırlanması planlanmıştır. Bundan başka Kürtlerin Devrim Komuta Konseyi bünyesinde yer almalarına da izin verilmiştir. Ayrıca Peşmergelerin "*Şimur Mubafizleri*" statüsüne getirilmesi anlaşma maddeleri arasında yer almıştır. Bu sırada Talabani başkanlığında bir heyet Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmiştir. O dönemde Dışişleri Bakan Yardımcısı Edwar Georgian'dır. Georgian, Talabani'ye "*siz deli misiniz? Saddam'la anlaşma yapacaksınız?*" demiştir. Böylece Saddam'la Kürtler arasındaki müzakereler askıya alınmıştır. Amerikan yetkilerinin telkinlerini bir kenara bırakacak olursak, Taraflar arasında en önemli anlaşmazlık konusu Kerkük meselesi olmuştur. Yani Kürtlerin asıl amacı Kerkük'ün özerk bölge içine dâhil edilmesidir. Bu gelişmelerden hemen sonra Irak'ın kuzeyinde orduya, emniyet mensuplarına ve devlet memurlarına karşı saldırılara hız verildi. Bu gelişme üzerine Bağdat, ani bir kararla Irak ordusunu ve sivil yönetimlerini 36. Paralelin batısına çekerek, bölgeyi Kürtlere terk etmiştir.⁴⁸ Yani Saddam 1970 Özerk Anlaşması'nda belirlenen sınırların haricine çekilmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Levent Kalyon, *Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine Kırmızı Kim?*, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 258.

⁴⁷ Veysel Ayhan, Ferhat Pirinççi, *Saddam Hüseyin & Tarih Yeniden Yazılırken*, Ankara, Platin Yayınları, 2008, s. 181-182.

⁴⁸ Türkmen kazası Kifri bu dönemde Bağdat'ın kontrolünde idi. Ancak Kürtlerin baskısı sonucunda bu kent Kürtlere bırakılmıştır. Bu nedenle kentteki Türkmenler ya evlerini Kürtlere kiralarak ya da satarak Karatepe, Diyala, Bağdat, Tuzhurmatu ve Kerkük gibi yerlere yerleşmişlerdir. Dolayısıyla bu kazanın Diyala şehrinin idari sınırları içerisinde yer almasına

Bağdat yönetimi 23 Ekim 1991’de bölgedeki bütün memurlarını çekerken, bölgeye yönelik bir ekonomik ambargo başlatmıştır. Bunun sonucunda Irak’ın kuzeyinde tam bir siyasi ve idari kaos yaşanmıştır. Müttefiklerin izledikleri politikanın ve bölgenin Irak idari bütünlüğünden koparılmasının bir sonucu olan bu kaostan çıkmak için önerilen çözüm, yapılacak genel seçimler sonucunda, bölgede yerel bir siyasi otorite tesis ederek, siyasi ve idari düzenlenmeleri yapmak şeklinde gerçekleşmiştir. Washington’un teklifi üzerine Ankara’ya gelen Kürdistan Cephe temsilcileri, Irak’ın kuzeyinde 1970 özerklik anlaşmasına göre yerel yönetimleri oluşturmak için, seçim yapmak istediklerini bildirmişlerdir ve Ankara’nın olurlarını almışlardır. Bunun neticesinde Ocak 1992’de 4 Nisan’da bölgede genel seçimlerin yapılacağı açıklanmış ise de, teknik nedenlerden dolayı seçimler önce 30 Nisan’a sonra 17 Mayıs’a sonra da 19 Mayıs’a ertelenmiştir. Dolayısıyla 19 Mayıs’ta yapılan seçimlere, Kürdistan Cephesine bağlı partiler ile Kürdistan İslami Hareketi adlı Cephe dışı bir örgüt ve bir grup Hıristiyan bağımsız bir liste ile katılmışlardır. Diğer taraftan Irak Milli Türkmen Partisi Genel Başkanı Muzaffar Arslan seçimlerin Irak’ın toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağını söyleyerek partisinin seçimlere katılmayacağını açıklamıştır.

Seçimlere 18 yaşını geçmiş, Kürdistan vatandaşı olarak nitelendirilen 1.1 milyon seçmen katılmıştır. Her 300.000 seçmene bir milletvekili düşmüş, yani kurulacak meclis 105 üyeden oluşmuştur. 17 Mayıs’ta yapılan seçimlerde KDP oyların %45’ini KYB ise %44’ünü almıştır. Sosyalist parti oyların %3’ünü, Komünistler %2’sini alarak meclise girmek için gerekli olan %7’nin altında kalmışlardır. Kürdistan İslami Hareketi ise %5’lik bir oya ulaşmıştır. Yapılan görüşmelerden sonra KDP ve KYB’nin %50’şer milletvekili çıkarmaları, Hıristiyan azınlığa ise 5 milletvekili verilmesi kararı alınmıştır. Bahdinan bölgesinde Barzani, Soran bölgesinde ise Talabani üstünlük kazanmıştır. Seçimlerden sonra kurulan parlamentonun başkanlığına KDP’li, yardımcılığına ise KYB’li getirilmiştir. Meclis ilk toplantısını 4 Haziran 1992 yılında Erbil’de Saddam Hüseyin’in yaptırdığı bölgesel parlamentoda yaptı ve bütün üyeler “Kürdistan halkını ve topraklarını koruyacakları”na dair yemin ederek göreve başladılar.⁵⁰

4 Temmuz’da ise KYB’den Dr. Fuat Masum’un başkanlığında ilk bakanlar kurulu oluşturuldu. Kabinede KDP ve KYB, Emekçiler Partisi, Demokratik

rağmen, hâlâ haksız bir şekilde Kürtlerin işgali altındır. Ne yazık ki, bu mesele bugüne dek hiçbir platformda dile getirilmemiştir.

⁴⁹ Hamide Nana, *Tariq Aziz Recul ve Qaddıyye*, (Tarık Aziz adam ve sorun), el Muessesa el Arabiyye Yayınları, Amman, 1998, 159–161.

⁵⁰ *Kürdistan Bölgesel Yönetimi*’nin Resmi sitesi, <http://www.krg.org/p/p.aspx?l=14&s=030000&r=366&p=261>

Asuri Hareketi ve Komünist Partisinden 1'er temsilci vardı.⁵¹ Bölgesel hükümet teşkil edilmiş, yerel parlamentonun 5 Ekim 1992 tarihinde aldığı kararla federe devlet statüsü onaylanmış ve bu yapının Erbil, Süleymaniye, Dohuk ve Kerkük'ü içerdği açıklanmıştır.⁵² Böylece fiilen bir devletin temeli atılmıştır. Nitekim Fuat Masum "*Geldiğimiz nokta ne özerklik ne de bağımsızlıktır. İkisinin ortasında bir yerdeyiz nereye doğru gideceğimizi zaman gösterecek*" demektedir.⁵³

Dolayısıyla Kürtler, federasyon fikri telaffuz edilir edilmez dostun da düşmanın da şimşeklerini üzerine çekmiştir. Bağdat, federasyon fikrini ayrımcılık olarak algılamakta, komşu ülkeler bunu, ülkelerine pandora'nın kutusu misali yansımaları olacağı kanaatini taşımıştır. Federasyon düşüncesi öylesine tedirgin ediciydi ki; Suriye, Türkiye ve İran zaman zaman üçlü toplantılar yapmışlardır. İhtiyatlı hareket etme lüzumunun farkında olan Kürtler ise niyetlerinin Irak devletinin bir parçası olmak mı yoksa self-determinasyon hakkı elde etmek mi olacağı konusunda net olmayan beyanlarda bulunmuşlardır.⁵⁴ Bu arada ortakların rolleri de değişmiştir.

1970'li ve 1980'li yıllarda Suriye ve İran, Irak'a karşı Kürtleri desteklemişler, Irak'ın kuzeyindeki yapının ayakta kalmasını istemişlerdir. Türkiye de bu dönemde Iraklı Kürtleri desteklemiştir. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyi ile ilgili izlenen politikalarda Kürt devleti taktik tehdit, PKK ise stratejik tehdit olarak algılanmıştır.⁵⁵ Türkiye, Kürtleri dış dünyaya bağlayan tek can damarı; ancak bu rol sayesinde Irak Kürtlerini herkesten daha iyi dizginleyip, baskı altına almayı düşünmüştür. Öte yandan Irak'ın kuzeyinde üslenen Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin üzerine Irak Kürtlerini salmayı ihmal etmemiştir.⁵⁶ Bu çerçevede her iki grubun Ankara'da temsilcilik açmalarına izin verilmiştir.⁵⁷ Aslında bu temsilcilikler sayesinde Iraklı Kürtler dış dünya ile irtibata geçmişlerdir.⁵⁸ Irak'ın kuzeyinde kurulan Kürt yönetimin üzerinden daha bir buçuk sene geçmemiştir ki ciddi sorunlar baş göstermiştir. Irak'ın kuzeyi fiilen iki bölünmüştür. Talabani ve Barzani kontrol ettikleri bölgelerde kendi yönetimlerini kurmuşlardır.⁵⁹

⁵¹ Ümit Özdağ, (1999), *Türkiye Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*, ASAM Yayınları, Ankara, s. 80-81.

⁵² Sait Yılmaz, (2011), *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, s. 142.

⁵³ Özdağ, *age.*, s. 80-81.

⁵⁴ Ofra Bengio, (1996), "Irak'ın Toprak Bütünlüğü", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 2, Sayı 3, Sonbahar, s. 70.

⁵⁵ Kalyon, *age.*, s. 261.

⁵⁶ Bengio, *agm.*, s. 67.

⁵⁷ "Kerkük'te Gözdağı", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 2006.

⁵⁸ Bengio, *agm.*, s. 68.

⁵⁹ Özmen, *agm.*, s. 59.

Soran bölgesi coğrafi konumu itibarıyla İran'ın jeopolitik ilgi alanıdır. Behdinan bölgesi ise, Türkiye'nin jeopolitik ilgi alanıdır. Dolayısıyla Türkiye ve İran bu bölgeler üzerindeki mücadelelerini bu iki grup üzerinden yürütmeye çalışmışlardır. 1993 yılında Irak'ın kuzeyinde bir Başkanlık Konseyi kurulmuştur. Bu konsey her iki Kürt grubu tarafından desteklenmiştir. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İran Kürdistan Demokratik Partisi (İKDP) İran ordusuna dönük faaliyetlerini artırmıştır. Mart 1993'te İran'ın Kürt bölgesinin İran – Irak sınırı boyunca giriştiği ve Eylül'e kadar devam ettirdiği saldırılar birkaç bin Kürdü bir kez daha bölgesinden uzaklaştırmıştır. İran resmi açıklamasında, saldırıların Irak Kürt bölgesinde faaliyet gösteren İran Kürdistan Demokratik partisine bir tepki olduğunu bildirmiştir. Gerek İran Kürdistan Demokratik Partisi gerekse Celal Talabani'nin partisi Kürdistan Yurtseverler Birliği partisi bu iddiaları kabul etmemişlerdir. İran buna rağmen saldırılarını sürdürmüştür. Aslında Batı destekli olarak Irak'ın kuzeyinde güçlenen yeni yapılanma İran'ı çok rahatsız etmiştir. Bu nedenle İran bölgedeki istikrarsızlığı yaygınlaştırmak için, bölgede konuşlanan İran muhalif gruplarını gerekçe göstererek yapılanmayı bombardıman altına almıştır. Diğer taraftan güdümündeki Kürdistan İslami Hareketi'ni Talabani'nin partisi Kürdistan Yurtseverler Birliği partisi ile bir nüfuz mücadelesine sevk etmiştir. Bu nüfuz mücadelesi sonucunda bir Kürt – Kürt kavgası bölgeyi baştanbaşa sarmıştır.

İran, Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni İslami Hareket üzerinden kısa süre altına almakla da iktifa etmemiş, aynı zamanda bu partiye ekonomik yaptırımlar da uygulamıştır. Bilindiği üzere, Kürtler iki gümrük kapısından elde ettikleri parayla ayakta kalabilişlerdir. Bunların en önemlisi Habur (*İbrahim Halil*) kapısıdır. Habur, mazot ticareti başta olmak üzere Irak'a yapılan ticaretin şah damarıdır. Bu gümrük kapısı Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) kontrolündeydi. İkinci kapı ise İran kapısıdır. Burası da Irak'a yapılan ticaretin bir diğer kaynağıdır. Ancak İran'ın izlediği politika yüzünden Talabani'nin hâkimiyeti altında olan Soran bölgesinde yaşam durma noktasına gelmiştir. Bu baskı altında Talabani, kuzeydeki Habur Sınır Kapısı'na yönelmek zorunda kalmıştır. Habur Kapısı'ndan gelen gelirlerin yönetim maliyesine sağlıklı bir şekilde kaydedilmemesi ve transferlerin düzenli yapılmaması iki partiyi çatışma noktasına getirmiştir.⁶⁰ Hepsinden de önemlisi Kürdistan Demokratik Partisi'nin ilkin arabuluculuk rolüne soyunup gümrük paylaşımında da Kürdistan Yurtseverler Birliği ile anlaşmazlık yaşayınca, İslami hareketle işbirliği içine girip Kürdistan Yurt Severler Birliği'nin karşısında yer almıştır. 1994'te iki grup arasında Kaladize'de çıkan çatışmalar kısa bir süre içinde Erbil ve Süleymaniye gibi şehirlere de sıçramıştır.⁶¹ Türkiye 30 Mayıs 1994'te Silopi'de

⁶⁰ Özmen, agm., s. 59.

⁶¹ Sami Kohen, "Kuzey Irak'ta Dikkat", *Milliyet*, 14 Mayıs 1994.

Talabani ile Barzani'yi bir araya getirmiş ve iki grubun barışa yanaşmaması sonucu çatışmalar devam etmiştir. Aslında Türkiye Irak'ın kuzeyindeki bu iki grup arasında ayrılıkların devamından yararlanarak güçlü bir Kürt varlığının gerçekleşmesini engellemeye çalışmıştır.⁶² Türkiye'nin girişimleri sonuçsuz kalınca, Temmuz 1994'te Fransa eski Cumhurbaşkanı Mitterand'ın devreye girmesiyle birlikte bir anlaşma taslağı hazırlanmıştır. Ancak Türkiye başta olmak üzere bazı bölge ülkelerinin şiddetli tepkileri karşısında anlaşma imzalanmamıştır.⁶³ Bu gelişmeler üzerine Dublin süreci başlamıştır. Bu süreç Amerika Birleşik Devletleri'nin her iki Kürt grubunu bir araya getirerek, Irak'ın kuzeyinde Saddam Hüseyin'e karşı tekrar birleştirmek için çalıştığı bir süreçtir. İrlanda'nın başkenti Dublin yakınlarındaki Oroggheda şehrinde yapılan görüşmelere, Amerika Birleşik Devletleri, Kürdistan Yurtseverler Birliği, Kürdistan Demokratik Partisi, Irak Ulusal Kongresi ve gözlemci statüsü ile Türkiye katılmıştır. Türkiye, Dublin sürecinden rahatsız olmuştur. Ancak sürecin dışında kaldığı takdirde alınacak kararlardan zarar göreceği endişesiyle sürece katılmak zorunda kalmıştır.⁶⁴ Amerika'nın başlattığı bu süreçten de olumlu bir sonuç alınmamıştır.⁶⁵ Mayıs 1995'te Şaklava'da şiddetlenen çatışmalardan sonra Kürdistan Yurtseverler Birliği güçleri Erbil şehrini ele geçirmiştir. Ekim 1995'de, 12 Eylül 1995'te Dogheda'da yapılan ve Dublin süreci'nin ikinci adımını oluşturan sonuçsuz görüşmelerden sonra, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Kuzey Körfez Daire Başkanı Robert Deutsch, Ankara ve Irak'ın kuzeyinde temaslarda bulunarak Dublin sürecini tamamlamak istemiştir. Nihayet 9 Aralık 1995'de her iki Kürt grubundan nihai cevaplarını istemiştir. Kürdistan Demokratik Partisi bu isteğe barış için, Kürdistan Yurtseverler Birliği güçlerinin Erbil şehrinin boşaltılmasının ön şart olduğu cevabını vermiştir. Ancak karşı taraf henüz cevabını vermemiştir. Dublin sürecinden rahatsız olan İran ve Suriye, Amerikan yetkililerinin bölgeye dönük girişimlerini engellemek için Şam'da bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantının amacı Dublin sürecini başarısız kılmaktır. İran ve Suriye yetkililerin girişimleri sonucunda, her iki Kürt grubun temsilcilerini İran'ın başkenti Tahran'da bir araya getirilmişti. 11 Ekim'de de bir bildiri yayınlayarak, bazı noktalarda anlaşabildiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁶ Böylece İran'da faaliyet gösteren Şii grupların milisleri Irak'ın kuzeyine konuşlandırıldı. Dolayısıyla İran, İslami Kürdistan Hareketi üzerinden Irak'ın kuzeyine yönelik politikasını geliştirmeye çalışırken, bu sefer Kürdistan Yurtseverler Birliği ile de ilişkilerini

⁶² "Kürt Liderler Silopi'de", *Hürriyet*, 14 Haziran 1994.

⁶³ Özmen, agm., s. 60.

⁶⁴ Ümit Özdağ, "PKK ve Kuzey Irak", *Anayasa Dosyası*, Cilt: 3, Sayı: 1, İlkbahar 1996, s. 98.

⁶⁵ Özmen, *age.*, s. 60.

⁶⁶ Özdağ, agm., s. 100.

güçlendirmeye başladı.⁶⁷ Talabani grubu Erbil'i almasıyla birlikte, coğrafi konumunu genişletmiştir. Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerin hem Türkiye hem de Bağdat'ı rahatsız ettiği bilinmektedir. Bu noktadan sonra bu iki ülke kozlarını Kürdistan Demokratik Partisi'nden yana kullanmaya başlamışlardır. 31 Ağustos 1996 tarihinde Saddam destekli Kürdistan Demokratik Partisi güçleri Erbil başta olmak üzere Süleymaniye'yi de ele geçirmişlerdir. Böylece Soran ve Behdınan bölgesinin tamamı Kürdistan Demokratik Partisi'nin kontrolüne girmiştir.⁶⁸

Irak'ın kuzeyinde iki grup arasındaki sorunların çözülmesi için, 1996 yılında 4 turdan oluşan Ankara toplantıları yapılmıştır. Ankara toplantılarına Kürt partileri başta olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Türkiye ve Türkmenler de katılmışlardır. Bu toplantıda Kürt partileri arasındaki ihtilafli konular büyük ölçüde giderilmiş ve bir ateşkes anlaşması üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu ateşkesi Türkmen akıncılarından oluşturulan 350 kişilik bir barış izleme gücü sağlamaya çalışmıştır. Bu arada gücün eğitimi ve silah donanımı Türkiye tarafından temin edilmiştir. Bu gelişme sonucunda Talabani Süleymaniye merkezli idaresiyle yetinmiştir. Ankara sürecinden sonra bölge çatışma yaralarını nispeten sarmaya başlamıştır. İki grup arasında anlaşmazlığın temelinde ekonomik faktör olduğunu anlayan Amerika, bu tarihten sonra da konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımıştır. Nitekim Petrol Karşılığı Gıda Anlaşması yürürlüğe girmesiyle beraber, bölgeye %13 pay tahsis edilmiştir.⁶⁹ Böylece Kürtler arasında anlaşmazlıklar büyük ölçüde ortadan kalkmış oldu. Bu gelişme üzerine bölgenin adı uluslararası belgelerde geçerek meşruiyet kazanmıştır. 1998 yılına gelindiğinde de Amerika Birleşik Devletleri'nin başlattığı Washington sürecinde, Kürt partileri arasında bir mutabakat sağlanmıştır. Bu mutabakat sayesinde Kürt partileri Saddam sonrasında birçok kazanım elde etmişlerdir. Bütün bundan anlaşılıyor ki; Kürt bölgesi, 1991 – 2003 tarihine dek Amerika Birleşik Devletleri tarafından iki yönteme başvurarak korunmuştur. Bunlardan ilki Çekiç Güç, diğeri ise BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararıdır. Çekiç Güç, BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararıyla TBMM'nin 126 sayılı kararlarına dayanarak kurulmuştur. Bununla birlikte, Amerika tarafından 36. enlemin kuzeyinde Irak topraklarında Kürtleri koruma amacıyla, Irak kuvvetlerine karşı "*Uçuşa Yasak Bölge*" oluşturuldu. Ertesi yıl (1992) ek olarak 32. paralelin güneyinde de uçuşa yasak bölge oluşturuldu. Ancak bu gücün daha sonra PKK'ya göz yumması Türkiye kamuoyunda

⁶⁷ Özdağ, *age.*, s. 101.

⁶⁸ Kıvanç Galip Över, "Irak'ta Bütünleşmeye Doğru", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, s. 153.

⁶⁹ Bülent Aras, "Türkiye ve Irak Krizi", *Irak Savaşı Sonrası Orta Doğu*, Bülent Aras, (Der.), Tasam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 167.

tepkilere neden olmuştur. Bu gelişme üzerine, ABD yetkilileri ile Türk yetkilileri arasında görüşmelere hız verilmiştir. Bu arada da Gücün merkezi Zaho'dan Silopi'ye getirilmiştir. Bir süre sonra da bölgede Huzur Harekâtı adı verilen operasyon başlatılmıştır. Temel amacı insani yardım olan bu harekât, 1 Ocak 1997'den itibaren "*Kuşeyden Keşif Harekâtı*" adını almış ve her seferinde görev süresi altı ay uzatılmak suretiyle yaklaşık 12 yıl sürmüştür.⁷⁰ BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararına gelince, BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991'de aldığı 687 sayılı kararı tarihinin en büyük ve en uzun karardır. Bu karar ABD'nin Mart 2003 Irak Savaşı'na ve Saddam rejimin yıkılmasına dayanak oluşturan karardır. Bir başka ifade ile "*Kararların Anasıdır*". 687 sayılı karar gereği Irak'taki kitle imha silahlarının, kimyasal, biyolojik ve nükleer madde ve materyallerin, menzili 150 km'yi aşan füzelerin bir komisyon tarafından incelenmesi ve Irak hükümetine Atom Enerjisi Kurumu'na bu silahları ve yerlerini gösterme zorunluluğu getirilmiştir.⁷¹

De facto Federal Bölge (2003 – 2005)

I. Körfez Harekâtı'ndan sonra Irak, Koalisyon güçleri tarafından işgal edilmiştir. Bu sırada Irak, Koalisyon Geçici Otoritesi (*Coalition Provisional Authority*) tarafından idare edilmiştir. Bu yönetimin en önemli icraatlarından biri, ülkenin yönetiminde kendisine yardımcı olmak üzere, 13 Temmuz 2003'te Irak Yönetim Konseyi (*Iraqi Governing Council – IGC*) adında bir kurul oluşturulması olmuştur.⁷² 15 Kasım 2003 tarihinde Irak'ın Sivil Yöneticisi Bremer, Irak Yönetim Konseyi üyeleriyle "*İktidarın Devri*" adı altında bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada yer alan en önemli maddelerden biri de bir geçici anayasanın hazırlanması olmuştur.⁷³ Nitekim bu anlaşma sonrası ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, hazırlanması düşünülen geçici anayasasının en geç 15 Aralık 2003 tarihinde tamamlanması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁴ İşte bu sırada federalizm tartışmaları hız kazanmıştır. Türkiye, etnik esaslı değil coğrafi

⁷⁰ Kalyon, *age.*, s. 259.

⁷¹ Haydar Çakmak, *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Platin Yayınları, Ankara, 2004, s. 126.

⁷² Kemal İnat, "Irak: ABD ve Saddam Hüseyin "işbirliği" ile Gelen Yıkım", *Dünya Çatışmaları*, Edİ. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Cilt: 1, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 39 – 40.

⁷³ Anthony H. Cordesman, "Tahlil el İntihabat Fil Irak" (Irak Seçimlerinin Analizi), *el Mustekbal el Arabs*, Yıl 26, Sayı 301, Mart 2004, s. 25; International Crisis Group, *What Can The U.S. Do in Iraq?*, Middle East Report, No. 34, December 22, 2004, p. 7.

⁷⁴ Abdul Hüseyin Şaban, "el Destur ve Nidam el Hukum", (Anayasa ve Siyasi Sistem), *İbtihal el Irak ve Tadaiyetih Arabiyen Aklimiyen ve Develiyen*, (Irak İşgalinin Arap, Bölgesel ve Uluslar arası Yansımaları, Merkez Dirasat el Vhda el Arabiyye, Beyrut 2004, s. 510. (499 – 544).

esası bir federasyonun Irak için daha uygun olduğunu dile getirmiştir.⁷⁵ Ancak Kürtler coğrafi ve idari esaslı federasyona karşı çıktıkları için, Irak Yönetim Konseyi'nde yer alan muhalif partileri arasında etnik esaslı bir federasyon üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bunun nedeni, konseyde yer alan muhalif parti lider ve temsilcilerinin daha önce Viyana ve Salahattin toplantılarında Kürtlere resmi taahhütlerde bulunmalarıdır.⁷⁶ Her ne kadar bu federal modelin Kürt parti liderleri tarafından biçildiği iddia edilse de, daha sonra Brendan O'leary, John McGarry gibi Batı'nın önde gelen Kürdologları tarafından tezgâhlandığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla uzun bir süre tartışılan bu federasyon önerisinin etnik temelli, çok uluslu bir federasyonu öngörmesinden de öteye, Kanada usulü melez birçok uluslu bir federasyon ön plana çıkarması adı geçen şahsiyetlerin meseleye bakış açılarının ortaya konması açısından önemlidir. Zira McGarry'ye göre, daha dar görüşlü olan Kürtlerin istediği iki veya üç birimli bir federasyon modeli, ortaya çıkaracağı Kürtler aleyhindeki güç dengesizliğiyle istikbalde Kürtleri zor durumda bırakacaktır. Dolayısıyla onlar, Kürtleri tek bir çatı altında toplayan, buna mukabil Arapları daha küçük birimlere bölen bir federatif yapılanmada ısrarlı olmuşlardır. Bunun sonucunda istenilen model Amerika'da hazırlanan Geçici İdari Yasa'ya (*Transitional Administrative Law-TAL*) eklenmiştir.⁷⁷

Yasanın 61/C Maddesi "*Kalıcı anayasanın kabulünü üç eyaletin toplam nüfusunun üçte ikisinin reddetmesi*" şartına bağlamaktadır. Böylece Kürtler istediklerini almışlar ve etnik temelli bir federasyonla gayet geniş yetkilere sahip bir özerklik hakkını elde etmişlerdir. Bu suretle Kürtler daimi anayasayı veto etmek gibi orantısız bir güce sahip olmuşlardır.⁷⁸ İlginç olan Geçici İdare Yasası'nda Kürtlerin lehine geçen maddelerin tamamı 2005 tarihinde kabul edilen Irak Anayasası'nda da yer almıştır. 2005 Irak Anayasası'nın 124. maddesinde; "*Federal anayasaya tezat teşkil etmeyecek şekilde otorite, görev alanları ve bunların uygulanmasını belirleyen bölgesel bir anayasa hazırlanır*" denilmek suretiyle bölgesel bir anayasanın hazırlanmasını istemiştir. Bu çerçevede Kürtler 2002 yılında 78 maddeden oluşan hazırladıkları taslağa 82 madde ekleyerek yeni bir taslak hazırlamışlardır.⁷⁹ Bu da doğrudan Kürtlere iç hukuk zemininde bir meşruiyet kazandırmıştır. Bu açıdan Irak'ın kuzeyini yöneten Kürdistan Demokratik Partisi ile Kürdistan

⁷⁵ "el Ceyiş el Turki Yuhaddir Min Mustakbel Demeviyi İda Ukima el Federaliye" (Türk Askeri Irak'ta Federasyonun Hayata Geçmesiyle Birlikte Kanlı Çatışmaların Meydana Geleceğinden Endişelenmektedir", *el Şark el Avsat*, 17 Ocak 2004.

⁷⁶ Şaban, agm., s. 505 – 506.

⁷⁷ İnat, agm., s. 42.

⁷⁸ Dursun, *age.*, s. 210-212.

⁷⁹ Serhat Erkmen, "Kuzey Irak'ta Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler", *Günde Analiz ORSAM*, No: 4, Ağustos 2009, s. 2.

Yurtseverler Birliği Partisi, aralarındaki ihtilafı konuları bir kenara koyarak bölgenin yeniden dizayn edilmesine yönelmişlerdir. Her şeyden önce 1991 yılından beri Erbil ve Süleymaniye merkezli iki idarenin birleştirilmesi için çaba sarf etmeye başlamışlardır. Ocak 2006 tarihinde iki yerel yönetim arasında anlaşma sağlandıktan sonra "*Kürdistan Bölgesel Yönetimi*" adı altında ortak bir idare kurulmuş⁸⁰ ve idarenin merkezi de Erbil seçilmiştir.⁸¹ Bu ortak idarenin kurulmasında Kürdistan Yurtseverler Birliği ile Kürdistan Demokratik Partisi arasında bir pazarlık söz konusu olmuştur. Bu pazarlık sonucunda Talabani ikinci kez Irak cumhurbaşkanlığına, Barzani ise; Kürdistan Bölgesel Yönetimi başkanlığına aday gösterilmiştir.⁸² Tam da bu sırada 20 Şubat 2007 tarihinde Kürdistan Bölgesel Yönetimi iki yeni konseyin (*Kürdistan Komuta Konseyi ve Kürdistan Siyasi Partiler Yüksek Konseyi*) oluşturulduğunu açıkladı.⁸³ Başka önemli bir adımla da Şubat 2009'da aldığı bir kararla "*Irak Kürdistan Ulusal Meclisi*" ibaresini "*Irak-Kürdistan Meclisi*" ibaresiyle değiştirilmiştir.⁸⁴ Bu arada 2006 yılında hazırlanan anayasa taslağı 24 Haziran 2009 yılında Irak Kürdistan Meclisi tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵

Özetleyecek olursak, atılan bu somut adımlarla birlikte Kürt yapısı gerek Irak'ta gerekse bölgede bir de facto federal yapıyı elde edebilmiştir. (EK: 2)

Sonuç

Irak sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin devletleşme yolunda attıkları adımların temeli 1918 yılına dayanmaktadır. Bu temel 2005 yılında tamamlanma aşamasına gelmiştir. Dolayısıyla çalışmamıza farklı bir açıdan yaklaşmak gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır; Kürt yapılanması (1918–2005) yılları arasında dört aşamalı bir program sonucunda bugünkü statüye kavuşabilmiştir. Birinci aşamada İngilizler ile Kürtler arasında her ne kadar inişli çıkışlı bir ilişki yaşansa da, İngilizlerin Kürtlere aşıladığı ve sınırlarını çizdiği

⁸⁰ Internationa Crisis Grup, *Iraq and The Kurds: The Brewing Battle Over Kirkuk*, Middle East Report No. 56, July18, 2006, p. 10.

⁸¹ "el Akrad Yettefikun Ala Tevhid el İdareteyin Erbil ve Suleymaniye", (Kürtler Erbil İle Süleymaniye Yerel İdarelerinin Birleştirilmesi Üzerinde Anlaştılar) *el Halic*, 8 Ocak 2006.

⁸² "el Akrad Yettefikun Ala Tevhid el İdareteyin Erbil ve Suleymaniye", (Kürtler Erbil İle Süleymaniye Yerel İdarelerinin Birleştirilmesi Üzerinde Anlaştılar), *el Şark el Avsat*, 8 Ocak 2006.

⁸³ "İstühdât Mecliseyin Reiseyyin Fi Kurdistan", (Kürdistan'da iki yeni konsey kuruldu), *el Hayat*, 21 Şubat 2007.

⁸⁴ "el İntihabat el Teşriiye Fil Eklim Kurdistan", (Kürdistan Bölgesinde Parlamento Seçimleri), *el Hayat*, 14 Nisan 2009.

⁸⁵ "Berleman Kurdistan el Irak Yakır Dusturen Tavassuien", (Kürdistan Parlamentosu Yayılmacı Bir Anayasa Kabul Etti), *el Halic*, 25 Haziran 2009.

özerk bölge vaatleriyle başlamıştır. İkinci aşamada Sovyetler Birliği desteğiyle İngilizler tarafından Kürtlere vaat edilen özerk bölge De facto bir yapıya kavuşmuştur. Üçüncü Aşamada Amerika aktör olarak devreye girmiş ve 36. paralel çizgisiyle Saddam yönetimini 1970 yılında Kürtler ile imzaladığı özerklik anlaşmasının belirlediği sınırlar dışına çıkmasını sağlamış, müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle de Kürt yapılanmasının özerklikten federalizme dönüşmesini sağlamıştır. Dördüncü aşama 2003 yılından sonra yaşanmıştır. Bu tarihte Irak ABD tarafından işgal edildiğinde ABD'nin Iraklı Kürtlere ilgisi daha da artmıştır. 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'den geçmemesiyle beraber ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler kırıma noktasına gelmiştir. Bu nedenle Amerika uzun yıllardan beri en yakın müttefiki olan Türkiye'ye yüz çevirerek Iraklı Kürtlere yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın sonucunda Amerika'da hazırlanan 2005 Irak Anayasası'nda Kürt federal yapısı defacto bir federal yapıya dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Iraklı Kürtlerin devletleşme sürecinde attıkları bu adımlar ışığında, ister istemez oyunun bundan sonraki perdesinin, Suriye, Türkiye ve İran gibi Kürt unsuru barındıran ülkelerde oynanacağı kanısındayız.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

- AHMED İbrahim Halil, HUMİDİ, Cafer Abbas (1989) *Tarih el Irak el Muasır*, (Çağdaş Irak Tarihi), Dar el Kutup Yayınları, Musul.
- ARAS Bülent (Der.) (2004) "Türkiye ve Irak Krizi", *Irak Savaşı Sonrası Orta Doğu*, Bülent Aras, Tasam Yayınları, İstanbul.
- ARI Tayyar (2004) *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ATAY Akdevelioğlu, KÜRKCÜOğLU, Ömer (2004) "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar 1919–1980*, Baskın Oran (Edi.), 10. Baskı, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 194–212.
- ATTAR Ali Rıza Şeyh (2004) *Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul.
- AYHAN Veysel, PİRİNÇÇİ, Ferhat (2008) *Saddam Hüseyin & Tarih Yeniden Yazılırken*, Platin Yayınları, Ankara.
- BARZANİ Mesud (2005) *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi-II*, Doz Yayınları, İstanbul.
- BELL Gertrude (2004) *Mezopotamya'da 1915–1920 Sivil Yönetimi*, çev. Vadi İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul.
- BENGİO Ofra (1996) "Irak'ın Toprak Bütünlüğü", *Avrasya Dosyası*, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar, s. 61–80.

- CORDESMAN Anthony H. (2004) “Tahlil el İntihabat Fil Irak” (Irak Seçimlerinin Analizi), *el Mustekbal el Arabs*, Yıl 26, Sayı 301, Mart, s. 25–29.
- ÇAKMAK Haydar (2004) *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Platin Yayınları, Ankara.
- ÇEVİK Halis (2005) *Uluslararası politikada Orta Doğu*, NKM Yayınları, İstanbul.
- DURŞUN İsmail (2006) *İsrail/ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahtı*, IQ Yayınları, İstanbul.
- EDMONDS Cecil J. (1957) *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research In Northeastern Iraq 1919–1925*, London.
- EL BEYATİ Abdurahman İdris (2008) “el Biritaniyun İsted'u Melik Kurdistan İla Bağdat”, (İngilizler Kürdistan Kral'ın Bağdat'a çağırıldılar), *Az Zaman*, 16 Eylül.
- ERKMEN Serhat (2000) “I. Körfez Savaşı Sonrası İran - Irak İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar, s. 198–218.
- ERKMEN Serhat (2008) “1945–1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 67–96.
- ERKMEN Serhat (2009) “Kuzey Irak'ta Yeni Anayasa Taslağı Üzerine Değerlendirmeler”, *Günde Analiz ORSAM*, No: 4, Ağustos.
- ESKANDER Saad (2001) “Southern Kurdistan Under Britain's Mesopotamian Mandate: From Separation to Incorporation, 1920-23”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 2, April, pp. 153-180.
- ESMAN Milton J., RABİNOVİCH, Itamar (2004) *Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- GHAREEB Edmund (1981) *The Kurdish Question In Iraq*, Syracuse University Press, Syracuse.
- HASSAN Muhammed, PESTIEAU, David (2005) *İşgal Altındaki Ülke Irak*, Papirüs Yayınları, İstanbul.
- International Crisis Group (2004) *What Can The U.S. Do in Iraq?*, Middle East Report, No. 34, December 22.
- International Crisis Group (2006) *Iraq and The Kurds: The Brewing Battle Over Kirkuk*, Middle East Report No. 56, July 18.
- İNAT Kemal (2010) “Irak: ABD ve Saddam Hüseyin “İşbirliği” ile Gelen Yılım”, *Dünya Çatışmaları*, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Edi.), 1. Cilt, , Nobel Yayınları, İstanbul, s. 9–98.
- JWAİDEH Wadie (1999) *Kürt Milliyetçiliğinin Taribi, Kökenleri ve Gelişimi*, İsmail Çekem, Alper Duman, (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- KALYON Levent (2010) *Türkiye'nin Savunma Politikaları Üzerine Kırmızı Kim?*, Nobel Yayınları, Ankara.
- KOHEN Sami (1994) “Kuzey Irak'ta Dikkat”, *Milliyet*, 14 Mayıs.
- KONGAR, Emre (2012) *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*, 5. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KUTSCHERA, Chris (2001) *Kürt Ulusal Hareketi*, çev. Fikret Başkaya, Avesta Yayınları, İstanbul.

- MCDOWALL David (2004) *A Modern History of The Kurds*, I.B. Taurus, London.
- MESUT Ahmat (1992) *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul.
- NANA Hamide (1998) *Tariq Aziz Recul ve Qaddhye*, (Tariq Aziz adam ve sorun), el Muessesa el Arabiyye Yayınları, Amman.
- OLSON Robert (1998) *The Kurdish Question and Turkish Iranian Relations From World War I to 1998*, Mazda Publishers, California.
- ÖVER Kıvanç Galip (2000) “Irak'ta Bütünleşmeye Doğru”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar, s. 146–160.
- ÖZALP Hişyar (2005) “Tarihi Perspektifiyle Güney Kürdistan'ın Hukuki Statüsü”, *Serbesti*, Sayı 22, Güz.
- ÖZDAĞ Ümit (1999) *Türkiye Kuzey Irak ve PKK, Bir Gayri Nizami Savaşın Anatomisi*, ASAM Yayınları, Ankara.
- ÖZDAĞ Ümit (1996) “PKK ve Kuzey Irak”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 1, s. 81–104.
- ÖZMEN Hasan, (1996) “Kuzey Irak'ta Kürt İhtilaflarının Nedenleri”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 55–60.
- ÖZMEN Hasan (2004) *el Turkuman Fil Iraq ve Hukuk el İnsan*, (Irak Türkmenleri ve insan hakları), 2. Baskı, Koza Yayınları, Ankara.
- ÖZNUR Hakkı (2003) *Cabaşların Savaşı Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Altinküre Yayınları, Ankara.
- PRİMAKOV Yevgeniy (2002) *Kapalı Kutu Rusya*, Nuri Eyüpoğlu (Çev.), Ayşe Edirne (Der.), Mataş Yayınları, Yayın yeri yok.
- RANDEL Jothan (1999) *Durub Kurdistan Kema Selektehu*, (Kürdistan yollarından izlenimlerim), Arapçaya Çev. Fadi Hammud, Darul Anhar Yayınları, Bayrut.
- SARIGÖL Adem (2012) “Arap Baharı'nın Son Darbesi Suriye'de Muhtemel Bir Kürt Oluşumun Türkiye'ye ve Orta Doğu'ya Etkileri”, *Arap Baharı ve Suriye*, Barış Adıbelli (Edi.), IQ Yayınları, İstanbul, s. 197–272.
- SPREL Kreyenbroek (2003) *Kürtler Güncel Bir Araştırma*, 2. Baskı, Yavuz Alogan (Çev.), Cep Yayınları, İstanbul.
- ŞABAN Abdul Hüseyin (2004) “el Destur ve Nidam el Hukum”, (Anayasa ve Siyasi Sistem), *İhtilal el Irak ve Tadaiyetibi Arabiyen Aklimiyen ve Develiyen*, (Irak İşgalinin Arap, Bölgesel ve Uluslar arası Yansımaları, Merkez Dirasat el Vihda el Arabiyye, Beyrut, s. 499 – 544
- TELLAL Eral (2000) *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953 – 1964*, Mülkiyetler Birliği Vakfı Yayınlar, Ankara.
- TOKTAR Ebru (2006) “Kürtler Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın Kontrolünü Ele Geçirebilir”, *Tempo Dergisi*, Sayı: 52/995 28, Aralık, 18–22.
- TOPUR Tuncer (2006) *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, IQ Yayınları, İstanbul.
- TRIPP Charles (2006) *A History of Iraq*, Published by Cambridge University Press, Cambridge.
- TÜRKMEN Sayim (2007) *ABD Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara.
- UÇAR Ahmet (2002) “Hahamların Torunları”, *Tarih Düşünce*, Sayı: 12, Aralık, s. 16-24.

- UÇAR Vedat Durmaz (2002) *Orta Doğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*, IQ Yayınları, İstanbul.
- ÜLGER İrfan Kaya (1996) “Düşman Kardeşler: KDP ve KYB”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 2, Sayı 3, Sonbahar, s. 207, 216.
- YAVI Ersal (2006) *Kürdistan Ütopyası 1. Dosya*, Yazıcı Yayınları, İzmir.
- YAZICIOĞLU Yaşar (2004) *Kuşatılan Türkiye*, Alrı Yayınları, Ankara.
- YILMAZ Sait (2011) *Irak Dosyası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Gazeteler

- Az Zaman* (18 Nisan 2009) “Hukümet Kürdistan İkteşefne 4 Milyarat Bermil Nafıt”, (Kürdistan Hükümeti 4 Milyar Varil Petrol Bulduk).
- Cumhuriyet* (10 Ekim 2006) “Kerkük'te Gözdağı”.
- el Halic*, (8 Ocak 2006) “el Akrad Yettefikun Ala Tevhid el İdareteyin Erbil ve Suleymaniye”, (Kürtler Erbil İle Süleymaniye Yerel İdarelerinin Birleştirmesi Üzerinde Anlaştılar).
- el Halic*, (25 Haziran 2009) “Berleman Kürdistan el Irak Yakır Dusturen Tavassuien”, (Kürdistan Parlamentosu Yayılmacı Bir Anayasa Kabul Etti).
- el Hayat* (21 Şubat 2007) “İstihdat Mecliseyin Reiseyyin Fi Kürdistan”, (Kürdistan'da iki yeni konsey kuruldu).
- el Hayat*, (14 Nisan 2009) “el İntihabat el Teşriye Fil Eklim Kürdistan”, (Kürdistan Bölgesinde Parlamento Seçimleri).
- el Şark el Avsat* (8 Ocak 2006) “el Akrad Yettefikun Ala Tevhid el İdareteyin Erbil ve Suleymaniye”, (Kürtler Erbil İle Süleymaniye Yerel İdarelerinin Birleştirmesi Üzerinde Anlaştılar).
- Hürriyet* (14 Haziran 1994) “Kürt Liderler Silopi'de”.

(Ek: 1)

11 Mart 1970 Anlaşmasının Orijinal Metni

اتفاقية 11 آذار (مارس) 1970

الصراع التاريخي المرير بين الاستعمار والصهيونية وطماعها الشريرة في الوطن العربي من جانب، وبين مصالح تحرير الأمة العربية وكفاحها من أجل أهدافها التقدمية الانسانية من جانب اخر.

ورغم تركة العضلات الكثيرة المعقدة التي جابهتها الثورة منذ ميلادها ظلت ماضية بحزم و ايمان في سبيل تحرير العراق من مخلفات الاستعمار و العمالة و الطغيان السياسي و الاجتماعي، و في العمل على توفير جميع الشروط الضرورية لبناء عراق جديد تتحقق فيه بصورة جدية المساواة الفعلية في الحقوق و الواجبات و تكافؤ الفرص بين المواطنين.. و تنفتح فيه الأفق أمام جماهير الشعب كافة خلال التزام وطني جماعي مخلص لوحدة تربة الوطن و وحدة شعبه و أهدافه الأساسية الكبرى - الوحدة القومية و الحرية و الاشتراكية.

و لقد كان حل المسألة الكردية في العراق في مقدمة المشكلات الوطنية التي واجهتها الثورة، و لا سيما ان عدم قدرة العهود السابقة في تفهمها.. بل و عدم توفر الرغبة الصادقة في معالجتها و وضع الحلول الصحيحة لها لدى تلك العهود.. قد أديا مع ما رافقتها و أحاط بهما من استغلال الاستعمار و أوائمه و عملائه الى

اتفاقية 11 آذار (مارس) 1970

لقد كان المبرر الأول لثورة السابع عشر من تموز (يوليو) انها جاءت تعبيراً عن سخط الجماهير العربية كافة على الأسباب و المسببين لهزيمة حزيران (يونيو)، و عن اجماع الرأي الشعبي في العراق على اداة الحكم الرجعي الفردي السابق بسبب مساهمته بدوره الانهزامي في هذه المحنة القومية، و ذلك لعزلته التامة عن الشعب و عجزه المطلق عن حل المشاكل الوطنية التي كانت تتخسر في الكيان الوطني، و التي كان حلها المقدمة الضرورية التي لا بد منها لكل عزم صادق على تعبئة الطاقات البشرية و المادية في العراق جميعها، و وضعها بدون أي شاغل في موضعها الطبيعي و بالدرجة الأولى في الخطوط للمعركة المصرية للامة العربية.

لذلك وضعت الثورة نصب عينها منذ أيامها الأولى واجب تحقيق الوحدة الوطنية للشعب العراقي، دون أي تفریق بسبب الجنس أو اللغة أو الدين أو المنشأ الاجتماعي، و توفير جميع الشروط الضرورية السياسية و الاجتماعية و الاقتصادية التي تتطلبها مقومات هذه الوحدة، لكي يستطيع العراق ان يتجه بكل طاقاته و امكاناته الى المعركة القومية المصرية التي تمثل في نظر الثورة ذروة

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

مزيد من التعقيد حتى غدت وكأنها معضلة شبه مستعصية، و
 بخاصة بعد أن حل العنف منذ سنوات في مجالتها محل الحوار
 الديمقراطي الأخوي والموضوعي، التي تستوجب طبيعة المشكلة
 الوطنية، و ما تنطوي عليه من حقوق مشروعة عادلة لجزء من
 الشعب العراقي. انظمة 1969 و 1968
 لقد عملت الثورة منذ أيامها الأولى على معالجة هذه المشكلة
 الوطنية بروح مشبعة بالمسؤولية، و بأقصى حدود الالتزام بالمبادي،
 الديمقراطية الثورية. انظمة 1969 و 1968
 ان الثورة التي تستقي من العين النظري لحزب البعث العربي
 الاشتراكي تؤمن بأن الحقوق القومية هي حقوق ديمقراطية في
 جوهرها، و من مواضعها احياء التراث الثقافي و اللغة و التقاليد ،
 و ممارسة الإدارة الحرة، و ان توطيد هذه الحقوق بين القوميات
 المختلفة، لا سيما في الوطن الواحد، يتطلب ايجاد السبل
 الهادفة الى تنظيم العلاقات بين هذه القوميات بصورة تساعد على
 نهوضها جميعا. انظمة 1969 و 1968
 و ان جميع المشاريع و الخطط الهتدفقة الى اضعاف الروابط بينها،
 و زرع بذور التفرقة لا تخدم المصالح المشتركة لابنائها. كما أن
 تنظيم و تعزيز الروابط الوطنية و الانسانية فيبسا بينها وجعلها في

255

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

خدمة التقدم، هي التي توفر أسباب وحدة الحياة الوطنية في جو
 مفعم بالتأخي القومي و السلام. انظمة 1969 و 1968
 و كان من وحي هذه المباديء أن بادر المؤتمر القطري السابع
 لحزب البعث العربي الاشتراكي، الذي انعقد في أواخر عام
 1968 و مطلع عام 1969 و ان تحديد موقف الحزب
 الايديولوجي و النظري من هذه المشكلة الوطنية، و الى رسم طريق
 الحل أمام الثورة و السلطة الثورية، و ذلك في المقررات التي
 صدرت في أعقاب ذلك المؤتمر التي تقول: انظمة 1969 و 1968
 أكد المؤتمر على أن مسألة المطامح القومية للأكراد في العراق .. تقع
 في مقدمة المسائل التي تواجه حركة الثورة العربية. و قد مضت
 عدة سنوات دون الوصول الى حل سليم لهذه المسألة، مما ألحق
 بالمواطنين العرب و الأكراد نتيجة التعسف في حلها نكبات و
 مآسي مروعة. و كانت قوى الاستعمار و الرجعية و فصائل العملاء
 و الانتهازية تستغلها دوما، و تستثمر الاخفاق في حلها للتدخل
 في شؤون العراق و الضغط عليه و التامر على حقوق العرب و
 الأكراد معا، و الحاق أذخ الأضرار بالمواقع و المكتسبات القومية و
 التقدمية و الديمقراطية التي وصلوا اليها خلال عهود طويلة من
 التضحية و النضال المشترك. كما أكد المؤتمر على أن حزبنا الذي

256

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

العربية الكردية في العراق هو .. أن الحركة القومية الكردية كالحركة القومية العربية .. ديمقراطي وموجهة ضد تلك القوى الرجعية ذاتها موضوعا .. يشهدا في العراق الى الحركة التحررية العربية، و وحدة الكفاح ضد الامبريالية والقوى الرجعية الأخرى الحليفة والتابعة لها.

كما تربطها مع كفاح الشعب العربي تقاليد الأخوة التاريخية، و وحدة المصالح الاقتصادية والتطور المتناسق بين القوميتين العربية والكردية.

و أي خلل بهذا التناسق ، سوف يؤدي بالضرورة الى الحاق الأذى بالكفاح المشترك، و النهضة الوطنية التقدمية بوجه عام.

لقد أدرك الاستعمار أن وحدة الكفاح العربي الكردي .. تعزز حركة التحرر العربية الكردية و تمكنها من احراز مواقع هامة في وجه المشاريع العدوانية الامبريالية الصهيونية الاسرائيلية في المنطقة .. لا سيما بالنسبة للمعركة القومية المصرية الراهنة الدائرة في فلسطين و البلدان العربية المحيطة بها .. لذلك استتمت الأجهزة الاستعمارية و العميلة لايجاد أكثر من سبب لفصم عرى التلاحم و التآخي بين الجماهير العربية و الكردية بقصد اضعاف جبهة النضال الوطني الثوري في العراق.

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

ينطلق في نضاله و سياسته من عقيدته القومية الانسانية الاشتراكية الديمقراطية.. كان يحترم دائما المطامح القومية للجماهير الكردية بمحتواها الوطني التقدمي، و يعتبرها حقوقا انسانية مشروعة، و يقدر العلاقة المتينة بين تحقيقها و بين قوة و سلامة مسيرة الجماهير الشعبية في العراق باتجاه تصفية مخلفات الاستعمار ، و التفرغ الكامل للمعركة القومية المصرية الراهنة في فلسطين، و مواصلة الكفاح التاريخي من أجل تحقيق الوحدة العربية و الحرية و الاشتراكية.

لذا فان الثورة التي تلتزم بداهة بمبادئ الحزب و قراراته قد أقرت للمواطنين الأكراد بحق التمتع بحقوقهم القومية ، و تطوير خصائصهم القومية في اطار وحدة الشعب و الوطن و النظام الدستوري.

و في الوقت الذي تخوض فيه الامة العربية كفاحا واسعا ضد الامبريالية و الصهيونية و الرجعية المحلية.. يضعها في الخطوط الأولى من كفاح شعوب الشرق الأوسط .. حيث ان نضال الشعب العراقي الوثيق الارتباط منع كفاح الأمة العربية في سبيل الديمقراطية و مقارعة القوى الرجعية في المنطقة .. العالمية منها و المحلية ، فان الثورة تعتبر أن الأساس الأول للوحدة الوطنية

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

فلقد تم الاعتراف بالوجود الشرعي للقومية الكردية وفقا لقرارات المؤتمر القطري السابع لحزب البعث العربي الاشتراكي ، ومن خلال جميع البيانات الرسمية و الصحفية التي صدرت عن السلطة الثورية ، و سوف تتكرس هذه الحقيقة نهائيا في نصوص الدستور المؤقت و نصوص الدستور الدائم.

و لقد اقر مجلس قيادة الثورة انشاء جامعة في السليمانية و انشاء مجمع علمي كردي، كما أقر جميع الحقوق الثقافية و اللغوية للقومية الكردية، فأوجب تدريس اللغة الكردية في جميع المدارس و المعاهد و الجامعات و دور المعلمين و المعلمات و الكلية العسكرية و كلية الشرطة.

كما أوجب تعميم الكتب و المؤلفات الكردية و العلمية و الادبية و السياسية المعبرة عن المطامح الوطنية و القومية للشعب الكردي، و يتمتعين الادباء و الشعراء و الكتاب الاكراد من تأسيس اتحاد لهم و طبع مؤلفاتهم ، و توفير جميع الفرص و الامكانيات أمامهم لتنمية قدراتهم و مواهبهم العلمية و الفنية، و تأسيس دار للطباعة و النشر باللغة الكردية، و استحداث مديرية عامة للثقافة

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

و ما دامت الثورة تنطلق في فهمها للمسألة القومية بأنها جزء من الثورة المعادية للاستعمار و الصهيونية و الرجعية.. فلا مراء أن لتتزم الثورة في كل خطوة تخطوها في اتجاه حل المشكلة الوطنية الكردية بما يؤدي الى تعزيز و ترسيخ الكفاح الوطني و القومي ضد تلك القوى اللانسانية مجتمعة.

ذلك فان ممارسة الجماهير الكردية لمجمل حقوقها القومية، و تحقيق التكافؤ المطلق في فرض التطوير الحر هما السبيلان لضروريان لتوحيد و تعزيز الكفاح الوطني في العراق ضد أعداء لشعوب و أعداء الأمة العربية و الشعب العراقي و الاستعمار و لصهيونية و الرجعية المعبلة.

لم يكن مصادفة ان توقيت المؤتمرات الاستعمارية و الصهيونية لرجعية على الجمهورية العراقية في نفس الوقت الذي بدأت تظهر به بشائر السلام في ربوع شمالنا الحبيب، بسبب المساعي لخلصه التي بذلتها حكومة الثورة و التجاوب المخلص من جانب يادة السيد مصطفى البارزاني.

لم يعد خافيا أن الثورة بادرت من جانبها لاتخاذ جميع اجراءات الضرورية لاعادة أسباب الطمأنينة و السلام في أرجاء مالي العراق اذا عملت على ما يلي :

و لقد استقبلت جماهير العراق العربية و الكردية مقررات و اجراءات مجلس قيادة الثورة بالتأييد و الترحاب.. الأمر الذي هباً الظروف الملائمة للمضي قدماً في تحقيق الغايات المثلى التي انعقد عليها اجماع الشعب و تضافرت حولها ارادته و قوته و كلمته. لما تقدم فان مجلس قيادة الثورة اجري اتصالاً بينه و بين قيادة السيد مصطفى البارزاني رئيس الحزب الديمقراطي الكردستاني، و تم تبادل وجهات النظر و اقتنع الجميع بضرورة قبول محتويات هذا البيان و تنفيذها. و هو يؤكد عزمه على تعميق و توسيع الاجراءات الفعالة لاستكمال أسباب النهوض الثقافي و الاقتصادي و التطور العام في المنطقة الكردية مستهدفاً بالدرجة الاولى تمكين الجماهير الكردية من ممارسة حقوقها المشروعة، و اشراكها عملياً في المساهمة الجادة في بناء الوطن، و الكفاح من أجل أهدافه القومية الكبرى لذا قرر مجلس قيادة الثورة:

– تكون اللغة الكردية لغة رسمية مع اللغة العربية في المناطق التي غالبية سكانها من الاكراد، و تكون اللغة العربية لغة التعليم في هذه المناطق، و تدرس اللغة العربية في كافة المدارس التي تدرس باللغة الكردية. و تكون اللغة الكردية لغة التعليم في هذه المناطق، و تدرس اللغة

الكردية، و اصدار صحيفة أسبوعية و مجلة شهرية باللغة الكردية، و زيادة البرامج الكردية في تلفزيون كركوك ريثما يتم انشاء محطة خاصة للبث التلفزيوني باللغة الكردية. و تلبية تطلعات الشعب و احياء تقاليدهم و اعيادهم القومية، و من أجل مشاركة الشعب كله في اعياد أبنائه.. قرر مجلس قيادة اعتبار عيد النوروز عيداً وطنياً في الجمهورية العراقية. و تعيّن في النهاية لغة التعليم في المناطق الكردية بالخط الكرماني. كما اصدر مجلس قيادة الثورة قانون المحافظات الذي ينطوي على لا مركزية الادارة المحلية و أقر استحداث محافظة دهوك. و استجماً على ما قد يطرأ من التغيير كذلك اصدر مجلس قيادة الثورة عفواً عاماً شاملاً عن جميع المدنيين و العسكريين الذين اشتركوا في أعمال العنف في الشمال، ليزيل كل أثر من اثار الأوضاع السلبية الشاذة السابقة، و يقيم معالم الحياة الوطنية الجديدة على أرضية و طيدة للأمن العام و الأخاء القومي الشامل.

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

العربية في كافة المدارس التي تدرس باللغة الكردية. كما تدرس اللغة الكردية في بقية أنحاء العراق ثانية في الحدود التي يرسمها القانون.

ب. إعادة الطلبة الذين فصلوا أو اضطروا الى ترك الدراسة بسبب ظروف العنف في المنطقة الى مدارسهم بغض النظر عن أعمارهم أو ايجاد علاج مرئم لمشكلتهم.

ت. الاكثار من فتح المدارس في المنطقة الكردية، ورفع مستويات التربية والتعليم وقبول الطلبة الأكراد في الجامعات والكليات العسكرية والبعثات والزمالات الدراسية بنسبة عادلة.

يكون الموظفون في الوحدات الادارية التي تسكنها كثرة كردية.. من الأكراد .. أو ممن يحسنون اللغة الكردية ما توفر العدد المطلوب منهم، ويتم تعيين المسؤولين الأساسيين (محافظ ، قائمقام ، مدير الشرطة ، مدير الأمن ، ما شابه ذلك) ويباشر فوراً بتطوير أجهزة الدولة في المنطقة بالتشاور ضمن اللجنة العليا المشرفة على تنفيذ هذه البيان بما يضمن تنفيذه ويعزز الوحدة الوطنية والاستقرار في المنطقة.

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

ان مشاركة اخواننا الاكراد في الحكم وعدم التمييز بين الكرد وغيرهم في تقلد الوظائف العامة بما فيها المناصب الحساسة والهامة في الدولة كالوزرات والحيث و غيرها.. كانت وما زالت من الأمور الهامة التي تهدف حكومة الثورة الى تحقيقها فهي في الوقت الذي تقر هذا المبدأ تؤكد ضرورة العمل من اجل تحقيقه بنسبة عادلة مع مراعاة مبدأ الكفاءة، ونسبة السكان وما أصاب اخواننا الأكراد من حرمان في الماضي.

نظرا للتخلف الذي لحق بالقومية الكردية في الماضي من الناحيتين الثقافية والتربوية توضع خطة لمعالجة هذا التخلف عن طريق:

أ. الاسراع بتنفيذ قرارات مجلس قيادة الثورة حول اللغة والحقوق الثقافية للشعب الكردي ، و ربط اعداد و توجيه المناهج الخاصة بالشؤون

الفقرة (ب) اعداد الخطة الاقتصادية بشكل يؤمن التطور المتكافئ لآنحاء العراق المختلفة مع مراعاة ظروف التخلف في المنطقة الكردية.

الفقرة (ج) تخصيص رواتب تقاعدية لعوائل الذين استشهدوا في ظروف الاقتتال المؤسفة من رجال الحركة الكردية المسلحة وغيرهم وللعجزة والمشوهين بسبب تلك الظروف وفق تشريع خاص على غرار القوانين المرعية.

الفقرة (د) العمل السريع لاغاثة المتضررين والمعوزين عن طريق انجاز مشاريع سكنية تؤمن العمل للعاطلين و تقديم معونات عينية و نقدية مناسبة و اعطاء تعويض معقول للمتضررين الذين يحتاجون المساعدة و يناط ذلك باللجنة العليا و يستثنى من ذلك من شملتهم الفقرات السابقة.

أعادة سكان القرى القريبة و الكردية الى اماكنهم السابقة، أما سكان القرى الواقعة في المناطق التي يتعدر اتخاذها مناطق سكنية و تستملكها الحكومة لأغراض النفع العام وفق القانون فيجري اسكانهم في مناطق

تقر الحكومة حق الشعب الكردي في اقامة منظمات طلبية و شبيبية و نساء و معلمين خاصة به، و تكون هذه المنظمات أعضاء في المنظمات الوطنية العراقية المتشابهة.

الفقرة (أ) - يمدد العمل بالفقرتين (1) و (2) من قرار قيادة الثورة الرقم 59 و المؤرخ 5-8-1968 حتى تاريخ صدور هذا البيان. و يشمل ذلك كافة الذين ساهموا في أعمال العنف في المنطقة الكردية.

الفقرة (ب) - يعود العمال و الموظفون و المستخدمون من المدنيين و العسكريين الى الخدمة و يتم ذلك دون التقييد بالملك و يستفاد من المدنيين في المنطقة الكردية ضمن احتياجاتها.

الفقرة (أ) - تشكل من ذوي الاختصاص للنهوض بالمنطقة الكردية من جميع الوجوه بأقصى سرعة ممكنة و تعويضها عما أصابها في السنوات الاخيرة و تخصيص ميزانية كافية لتنفيذ و تكون هذه الهيئة تابعة لوزارة شؤون الشمال.

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

اعادة الاذاعة و الاسلحة الثقيلة الى الحكومة و يكون ذلك مرتبطا بتنفيذ المراحل النهائية من الاتفاق. يكون أحد نواب رئيس الجمهورية كرديا. يجري تعديل قانون المحافظات بشكل ينسجه من مضمون هذا البيان. اتخاذ الاجراءات اللازمة بعد اعلان البيان بالتشاور مع اللجنة العليا المشرفة على تنفيذه لتوحيد المحافظات و الوحدات الادارية التي تقطنها كثرة كردية وفقا للاحصاءات الرسمية التي تجري، و سوف تسعى الدولة لتطوير هذه الوحدة الادارية و تعميق و توسيع ممارسة الشعب الكردي فيها لمجمل حقوقه القومية ضمانا لتمتعه بالحكم الذاتي. و الى أن تتحقق هذه الوحدة الادارية يجري تنسيق الشؤون القومية الكردية عن طريق اجتماعات دورية تعقد بين اللجنة العليا و محافظي المنطقة الشمالية. و حيث ان الحكم الذاتي سيتم في اطار الجمهورية العراقية فان استغلال الثروات الطبيعية في هذه المنطقة من اختصاص سلطات هذه الجمهورية بطبيعة الحال.

اتفاقية 11 من آذار (مارس) 1970

مجاورة و يجري تعويضهم عن لحقهم من ضرر بسبب ذلك. الاسراع بتطبيق قانون الاصلاح الزراعي في المنطقة الكردية، و تعديله بشكل يضمن تصفية العلاقات الاقطاعية، و حصول جميع الفلاحين على قطع مناسبة من الارض و اعفائهم من الضرائب الزراعية التراكمية عليهم خلال سنين القتال المؤسفة. جرى الاتفاق على تعديل الدستور المؤقت كما يلي:

أ. يتكون الشعب العراق من قوميتين رئيسيتين هما القومية العربية و القومية الكردية، و يقر هذا الدستور حقوق الشعب الكردي القومية و حقوق الاقليات كافة ضمن الوحدة العراقية.

ب. اضافة الفقرة التالية الى المادة الرابعة من الدستور: تكون اللغة الكردية لغة رسمية الى جانب اللغة العربية في المنطقة الكردية.

ج. تثبيت ما تقدم في الدستور الدائم.

الصهيونية والتخلف و شرف الاسهام المشترك في دعم أسس الكفاح الانساني من أجل التحرر والتقدم و ترسخ حضارة العصر على أسس الحق و المساواة و العدل بين الشعوب كافة. فإلى نضال مشترك .. و امال مشتركة و انتصارات قومية و انسانية مشتركة.

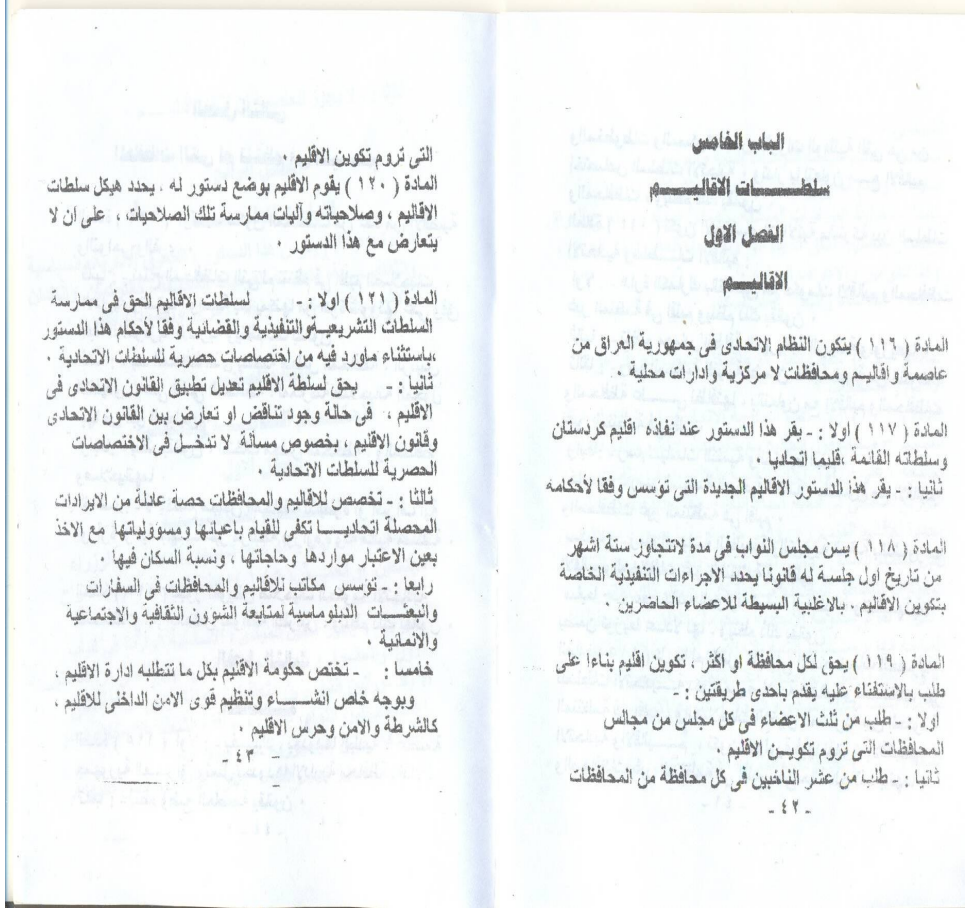
مجلس قيادة الثورة
11-03-1970

يساهم الشعب الكردي في السلطة التشريعية بنسبة سكانه الى سكان العراق. ايها المواطنين الأكراد: ان ارادتمكم في الوحدة الوطنية هي وحدها التي ستنتصر. و سوف تتحطم على صخرة وعليكم لمسؤولياتكم التاريخية جميع المحاولات الرامية الى اضعاف تلاحمكم الكفاحي. ان جموعكم المناضلة تنفض اليوم عن كاهلها غبار مكائد اعدائكم و الطامعين فيكم لتسير معا كتلة واحدة. تفيض بالقوة و الوعي و ارادة العمل و الكفاح. لنصرة قضية الأمة العربية الكبرى فلسطين. و لتحقيق اهدافكم السامية في الوحدة و الحرية و الاشتراكية.
يا جماهير أمتنا العربية المناضلة..

هكذا تنتهي صفحة من صفحات تاريخ هذا القطر المناضل لتفتح بيد الثورة و أيدي جميع المناضلين الأحرار من أبناء هذا القطر صفحة جديدة مشرقة. تتجدد فيها مرة أخرى فوق هذه الأرض الطيبة شروط المحبة و السلام و التآخي بين قوميتين لهما تاريخ كفاحي مشترك طويل عبر التاريخ، و سوف يكون لهما اليوم و غدا و الى الأبد شرف احياء نضالهما المشترك من أجل القضاء على اعداء القوميتين.. اعداء الشعوب و الانسانية جمعاء.. الاستعمار و

(Ek: 2)

2005 Irak Anayasası

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri

Sabit DOKUYAN

Düzce Üniversitesi

DOKUYAN, Sabit, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri, CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 119-135.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, Sovyetler Birliği ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler çerçevesinde dış politikasına yön vermiştir. Türkiye'nin, Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmasında Sovyetler Birliği'nin büyük etkisi olmuştur. Boğazlar ve sınırlar konusunda tavizler koparmaya çalışan Sovyet yönetimi, Türkiye'yi doğrudan ABD'nin yanına itmiştir. Bu yöneliş, Türkiye'nin dış politikada daha özgür ve seçici davranması önünde engel teşkil etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam eden batıya yaklaşma hız kazanmış ve tek seçenek haline gelmiştir. Türk devletinin İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam ettirmeye çalıştığı Sovyetler Birliği ile ılımlı ilişkileri sürdürme politikası da kesintiye uğramıştır. Yeni durum, dönem iktidarları için sıkıntılı olmuş ve dış tehdit barındıran bir sürecin başladığı anlamını taşımıştır. Bu çalışmada; İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'yi zor durumda bırakan ve zorunlu müttefik arayışına iten Sovyet tehdidi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türkiye, II. Dünya Savaşı, Boğazlar, Dış Politika.

DOKUYAN, Sabit, Claims of the Soviet Union on Turkish Territories after the World War II, CTAD, Year 9, Issue 18, (Fall 2013), p. 119-135.

After the World War II, Turkey's foreign policy was mainly shaped within the framework of diplomatic relations with the Soviet Union. The Soviet Union has a great effect on Turkey's rapprochement with the United States of America from 1945 onward. It could be stressed that the Soviet threat concerning especially the Straits and eastern frontiers right after the war fueled Turkey's journey towards west and the United States. On the other hand, this one-way journey partially restricted Turkey's foreign policy in terms of having multiple alternatives. Turning towards the West, reaches back to the establishment of the Turkish Republic, became the only choice and gathered speed at this era. Thus, Turkish Republic's moderate relationships with Soviet

Union, in 1920's and 1930's, until the Second World War has been interrupted during the rearrangement on the post war foreign policy. This new situation posed threats for the Turkish governments through prospective and unpredictable external threats. This study focuses on the nature of the Soviet threat that pushed Turkey to look for reliable allies following the World War II.

Keywords: Soviet Union, The World War II, The Straits, Foreign Policy, Turkey.

Giriş

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli *Moskova Antlaşması* ile bir dostluk dönemi başlamıştır. Savaş sonunda da devam eden bu yakınlaşmanın sonucu olarak 1925 yılında Türkiye ile Rusya arasında *Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması* hayata geçirilmiştir.¹ Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile iki devlet arasındaki ilişkilerde inişli çıkışlı bir süreç cereyan etmiştir. Sovyetler ile Almanya savaş sırasında ters düşünce, Rus tarafı Dostluk Anlaşması'nı yürürlükte tutmaya gayret göstermiştir. Fakat 1942 yılında gerçekleşen Stalingrad Savaşları ile Ruslar Almanlara karşı üstünlük sağlayınca, Sovyetlerin Türkiye üzerinde baskısı da artmaya başlamıştır.² Savaş sonrasında ise ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Orta Doğu çatışmalarının önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir.³

Türkiye ile ilgili iyi niyet taşımayan Rus yaklaşımlarının ilk sinyalleri 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleşen Yalta Konferansı'nda kendini göstermiştir. Konferans sırasında Sovyet lider Josef Stalin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin geçerliliğini kaybettiğini ve yenilenmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir.⁴ ABD Başkanı Franklin Roosevelt, Stalin'in önerisini tasdik ederek Rusların sıcak denizlere rahatça inme hakkına sahip olması gerektiğini belirtmiştir. İngiltere Başbakanı Winston Churchill ise daha temkinli yaklaşarak

¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 473., 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması üç maddeden oluşmuştur. Birinci maddeye göre; Taraflardan birisine başka devletler tarafından saldırı olursa diğer taraf bitaraf olarak kalacaktı. İkinci maddeye göre; İki taraf birbirine tecavüzde bulunmamayı, diğer tarafın aleyhinde bir oluşum içerisinde girmemeyi ve karşı tarafa zarar verecek bir girişime destek vermemeyi taahhüt etmekteydi. Üçüncü maddeye göre; taraflardan birisi altı ay önceden haber vermediği müddetçe anlaşma devam edecekti. *Akşam Gazetesi*, 22 Mart 1945, s. 2.

² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1973)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 421.

³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları İstanbul, 2009, s. 135.

⁴ Feridun Cemal Erkin, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 266.

yapılacak değişikliklerin Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne uygun olmasını istemiştir.⁵

Yalta Konferansından sonra Türkiye'ye karşı daha net bir üslup sergilemeye başlayan Rus tarafı, 24 Şubat 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov'un yaptığı görüşmeler sırasında, boğazlar konusunda Türkiye ile ikili olarak görüşmek istediğini dile getirmiştir. Sarper ise Montrö Boğazlar Sözleşmesinin çok taraflı bir antlaşma olduğunu belirterek teklife sıcak bakamayacaklarını belirtmiştir.⁶ 19 Mart 1945 tarihinde Molotov, Sarper ile bir daha görüşerek; Sovyet hükümetinin yeni oluşan şartlar ve harbin getirdiği ortam dolayısıyla 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir.⁷

Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi'ne verdiği bir deklarasyonla; iki devlet arasında uzun zamandır dostluk ve iyi ilişkileri sağlamada önemli bir yeri olan Dostluk Antlaşması'nın yerine, günün şartlarına göre her iki tarafın çıkarlarının da dikkate alındığı, yeni bir anlaşma imzalamak adına Sovyetlerden gelecek her türlü teklifin dikkatle değerlendirileceğini bildirmiştir.⁸ Sovyet tarafı Türkiye'nin yeni anlaşma isteğine yazılı olarak cevap vermemiştir. Sovyet Büyükelçisi ise, konuyla ilgili sorulara; konunun henüz incelenmediği ve Türkiye'nin öncelikli olarak bir teklifte bulunmasının beklendiği yönünde cevap vermiştir.⁹

7 Haziran 1945 tarihinde Molotov'la tekrar görüşen Sarper sözlü bir nota almıştır.¹⁰ Molotov, feshedilen 1925 yılına ait antlaşmanın yerine yeni bir anlaşma imzalanabileceği bilgisini vermiştir. Fakat Sovyet Rusya bu yeni anlaşma için taleplerde bulunmuştur.¹¹ Ruslara göre; 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalanırken Rusya zayıftır ve toprak tavizlerinde bulunmuştur. O dönemde belirlenen Türk-Sovyet sınırında Rusya lehine düzeltmeler yapılmalı¹², Kars ve Ardahan, Gürcistan ve Ermenistan'a

⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983, s. 137.

⁶ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 276.

⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mart 1945, s. 1. Ayrıca Bakınız: Ivar Spector, *The Soviet Union and The Muslim World*, University Of Washington Press, Seattle, 1959., s. 204., George E. Kirk, *A Short History Of The Middle East*, Frederic A. Praeger, Inc., New York, 1963, s. 257., George S. Harris, *Troubled Alliance (Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971)*, American Enterprise Institute For Public Policy Research, Washington, D.C 1972, s. 15.

⁸ *Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1945, s. 1., Ayrıca Bakınız: *Vatan Gazetesi*, 7 Nisan 1945, s. 1., *Akşam Gazetesi*, 7 Nisan 1945, s. 1.

⁹ Erkin, *Türk-Sovyet...*, s. 250.

¹⁰ Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 252.

¹¹ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, s. 148., Ayrıca Bakınız: Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 264-265.

¹² A. Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri(1939-1947)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s. 56.

birakılmalıdır.¹³ Molotov'un talepleri karşısında Sarper, yapılan 1921 antlaşmasının zorlama ile olmadığını ve hatta bu antlaşma ile Türkiye'nin bahsi geçen topraklarla ilgili olarak haksızlığa uğramaktan korunmuş olduğunu hatırlatmıştır. Molotov ikinci olarak; boğazların müdafaası konusunda Sovyet Rusya'nın emin olmak istediğini ifade ederek, Türkiye'nin boğazları ne kadar koruyabileceğini sormuştur. Sarper ise; ellerinden geldiği kadar koruyacaklarını, eğer ki kendi güvenlikleri tehdit altındaysa, o zamanın şartları içinde, Sovyetlerden silah ve malzeme alarak boğazların güvenliğini artırabileceklerini söylemiştir.¹⁴ Molotov açıkça boğazların, Türkiye- Sovyet Rusya ortak savunması altına alınması ve boğazlarda Ruslara kara ve deniz üsleri verilmesi yönünde taleplerde bulunmuştur. Molotov ayrıca; boğazlarla ilgili bir düzenleme yapılmadan önce, Türkiye ile Sovyetlerin kendi aralarında anlaşarak ortak hareket etmesine doğru olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Sarper; başka devletleri şüpheye düşürecek böyle bir anlaşmanın doğru olmayacağı ikazında bulunmuştur.¹⁵

Sarper ile Molotov 18 Haziran 1945 tarihinde yeniden görüşmüşlerdir. Molotov ilk görüşmedeki isteklerini tekrarlamış ve ek olarak da Gürcistan ve Ermenistan'ın haklarının korunacağı yönünde açık ifadelerde bulunmuştur. Sovyet isteklerinin gündeme geldiği süreçte, 5 Temmuz 1945 tarihinde, İngiltere Rus isteklerinin yanlış olduğu ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı harekete geçmesinin iyi karşılanmayacağını anlatan bildirisini Rus Dışişlerine iletmiştir. Sovyet Rusya bu ikaza cevap vermemiştir.¹⁶ Türkiye ise ABD görüşünü duymak istemiş ve bu ülkenin Türkiye lehinde yapacağı bir açıklamanın Sovyet Rusya üzerinde daha etkili olacağına inanmıştır. 7 Temmuz 1945 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı; Türk- Rus ilişkilerinin dostane devam ettiği, her hangi bir tehdidin bulunmadığı yönünde açıklamada bulunmuştur. Böylece ABD, Türkiye'nin Sovyet Rusya aleyhinde bir tutum içine girme isteğine sıcak bakmadığını belli etmiştir.¹⁷

Türk kamuoyu ve basını, Sovyetlerin Türkiye'den isteklerini tepkiyle karşılamıştır. Konuyla ilgili bir yazı yayınlayan *Tan Gazetesi*, istekleri mantıksız bulan şu yorumu yapmıştır:

“Birleşmiş Milletler Anayasası mucibince bütün milletlerin hükümlerine haklarına ve bütünlüğüne riayet etmek taahhüdü altına giren Rusya'nın daha imzasının mürekebi kurmadan böyle muazzam bir bata işlemesi aklın alacağı şey değildir. Kars, Ardahan ve Artvin ne bir askeri zaferin mükaafatı olarak zorla alınmış, ne de istila edilip bir oldu bitti

¹³ Spector, *age.*, s. 204, Ayrıca Bakınız: Nejat Eralp, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Boğazlar Sorunu, İngiliz ve Amerikan Basınındaki Akisleri”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, 23-25 Ekim 1995, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 103.(Sayfa Aralığı 101-109)

¹⁴ Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 284-285.

¹⁵ Eralp, *agm.*, s. 103.(Sayfa Aralığı 101-109)

¹⁶ Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 287-290.

¹⁷ Ülman, *age.*, s. 58-59.

*ile Ruslara zorla kabul ettirilmiştir. Bu vilayetler Lenin Rusya'sının kendi rıza ve muvaffakiyetiyle iki taraf arasında dostça anlaşılaraq Türkiye'ye bırakılmıştır.*¹⁸

Rus istekleri karşısında taviz verilmemesi yönünde bir kamuoyu yaklaşımı da ağırlık kazanmıştır. Bu düşünce, verilecek tavizlerin Ruslar tarafından yeni taviz istekleriyle takip edileceği yönündeki endişelerden kaynaklanmıştır.¹⁹

17-25 Temmuz ve 28 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında ABD-İngiltere ve Sovyet Rusya'nın katılımıyla Berlin'de toplanan Potsdam Konferansı'nın 22 Temmuz tarihli 6. oturumunda boğazlar konusu gündeme gelmiştir. Churchill, Sovyet gemilerinin boğazlardan serbest geçişine sıcak bakmakla birlikte Türkiye'nin telaşlandırılmaması taraftarı görünmüştür.²⁰ ABD Başkanı Harry Truman hatıralarında Konferans sürecinde Churchill ve Stalin'in tavırlarını şu şekilde tasvir etmiştir: "Anladığıma göre, Stalin kendisinden evvel Rusya'da gelip geçmiş bütün çarlar gibi, Karadeniz Boğazlarının Rusya'ya verilmesini istiyordu. Churchill ise, İngiltere'nin Akdeniz'de icra etmekte olduğu kontrolü bırakmak niyetinde olmadığını; hatta bu kontrolü daha da sıkı bir şekilde sokmaya taraftar bulunduğunu ima etmekteydi."²¹ Sovyetler Birliği'nin boğazlar meselesini Türkiye-Rusya arasında ikili bir sorun haline getirmeye çalışması konferansta tepki toplamıştır. Truman boğazların uluslararası su yolları statüsünde değerlendirilmesini istemiştir. ABD ve İngiltere'nin, boğazlardan Sovyet gemilerinin geçişini üç büyük devlet ve boğazla ilgili diğer devletlerin güvencesi altına alma teklifi Stalin tarafından reddedilmiştir. Ortak bir noktada anlaşılamayınca üç tarafın görüşlerini ayrı ayrı olarak Türkiye'ye bildirmesine karar verilmiştir.²²

İngiltere, Potsdam Konferansı'nda alınan karar gereği konuyla ilgili görüşlerini içeren notasını 1 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye ulaştırmıştır. Bu notada, boğazlar konusunun Sovyetler ile Türkiye arasında değil uluslararası bir konferansta konuşulması isteği belirtilmiştir.²³ ABD ise boğazlarla ilgili Türkiye'ye nota göndermeden önce Potsdam Konferansı'ndaki tavrında değişikliğe gitmiştir. Truman, boğazların uluslararası su yollarında olduğu gibi bütün milletlerin kullanabileceği bir statüde olması gerektiği fikrinden vazgeçmiştir. ABD boğazlar konusundaki değişen tutumunu, Türkiye'ye gönderdiği 2 Kasım 1945 tarihli notada ortaya koymuştur.²⁴ Bu notada; Birleşik Devletlerin, boğazlardan serbest geçiş konusunda hassas olduğu ve Türk Boğazları ile ilgili alınacak kararın uluslararası güvenliği artıracak tarzda olması gerektiği bildirilmiştir. Konuyla ilgili toplanacak bir konferansa davet edilmesi

¹⁸ *Tan Gazetesi*, 28 Haziran 1945, s. 1.

¹⁹ Erkin, *Dışişlerinde...*, Cilt 1, s. 147-149

²⁰ Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınevi, Ankara, 1969, s. 51., Ayrıca Bakınız: Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 291.

²¹ Harry S. Truman, *Hatıralarım*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968, s. 144.

²² Spector, *age.*, s. 204.

²³ Ekinci, *age.*, s. 283.

²⁴ Ülman, *age.*, s. 62-64.

halinde katılma isteğini bildiren ABD, boğazlar üzerinde ciddi değişiklikler yapma fikrinden vazgeçmiştir.²⁵ Türkiye ABD notasını olumlu karşılamış ve Sovyetlerle anlaşma yolları arayan ABD'yi kışkırtacak bir yaklaşımdan uzak durmaya gayret göstermiştir. Sovyet tarafı ise ABD notasını kesin bir dille reddetmiştir.²⁶

Türkiye Aleyhindeki Ermeni-Gürcü İstekleri ve Sovyetler Birliği'nin Tavrı

25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında gerçekleşen San Fransisco Konferansı sırasında Ermeni Milli Komitesi katılımcılara, Türkiye'de bulunan Ermenilerin Sovyet Rusya'ya nakledilmesi isteğini içeren mektuplar göndermiştir. Bu isteğin sebebi olarak ise; Türkiye'deki Ermenilerin imhadan kurtarılmak istenmesi gösterilmiştir.²⁷ Ermeniler ayrıca Türkiye'nin BM'ye alınmasının yanlış olacağından ve Türklerin Ermenilere yaptıkları zulümlerin unutulmaması gerektiğinden de bahsetmişlerdir. İngiliz ve Amerikalı yetkililer Türk gazeteleri aracılığıyla bu mektuplara cevap vererek, aslında Ermenilerin katliam yaptıklarını hatırlatmıştır. Özellikle Milli Mücadele sırasında Anadolu'da olan İngilizler, Ermeni zulmünü yakından görmüşlerdir. Bu karşı saldırı üzerine Ermeni lobileri susmak zorunda kalmıştır. Türkiye'den Amerika'ya göçen Ermeniler ise Türk temsilcilerine dostça yaklaşmış ve bu iddiaların yanında olmadıklarını belirtmişlerdir.²⁸

Gürcüler de yaşanan sıkıntılı süreçte farklı iddialarla gündeme gelmişlerdir. Gürcistan Bilimler Akademisi'nde iki profesör Türkiye üzerindeki toprak isteklerini dile getiren bir makale yayınlamıştır. 14 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan makale²⁹ "Gürcistan'dan Zaptedilmiş Topraklar Geri Verilmelidir" başlığını taşımıştır.³⁰ Bridzneşvili ve Canayşa adlı profesörler Gürcü sınırlarının 2500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzandığını öne sürmüşlerdir. Böylece Türkiye'ye ait olan Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun üzerinde hak iddia etmişlerdir.

²⁵ Gönlübol vd., *age.*, s. 212-213., Ayrıca Bakınız: *Tan Gazetesi*, 5 Kasım 1945, s. 1., Necati Sözüöz, *Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış(1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992, s. 43.

²⁶ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu(1945-1958)*, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1997, s. 30.

²⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1945, s. 1.

²⁸ *Vatan Gazetesi*, 5 Ağustos 1945, s. 1.

²⁹ Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası(Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar) 1919-1980*,(Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 504. (Sayfa aralığı: 499-521)., Ayrıca Bakınız: Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 221.

³⁰ *Akşam Gazetesi*, 21 Aralık 1945, s. 1.

Aslen Gürcü olan Josef Stalin, ortaya atılan bu iddiaların temel dayanağını oluşturmuştur.³¹

20 Aralık 1945 tarihinde Mecliste konuşan Kazım Karabekir, Rusların ve Gürcülerin Kars, Ardahan ve Artvin üzerindeki isteklerini değerlendirmiş ve Kars'ın verilmesinin Türkiye'nin işgalini kolaylaştıracak bir kapı açacağını ve bunun mümkün olmadığını vurgulamıştır.³² Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise doğu topraklarımızdan Ermeni ve Gürcülere pay verilmesi isteklerini basın mensuplarına şu şekilde değerlendirmiştir:

“Bütün dünya biliyor ki bütün bu yerlerde bir tek Ermeni mevcut değildir. Memleketin başka yerlerine dağılmış olan ve çoğu İstanbul'da bulunan Ermeni vatandaşlarımızı karşı emniyetimiz vardır. Dışarıdaki tabrikelere ve şüpheli uyandırmak isteyen çalışmalara karşı, Ermeni vatandaşlarımızla olan münasebetlerimizde en ufak bir gölge hasıl olmak ihtimali yoktur. Bütün vatandaşların dışarı oyunlarına karşı birbirlerine ve cumhuriyet kanunlarına olan güvenlerini hiç şüphelenmeden muhafaza edeceklerine eminim...”

Saraçoğlu, Gürcü profesörlerinin istedikleri topraklar için ise şu yorumu yapmıştır: *“Vakıta bu illerde Gürcü dilini de konuşan ve kendilerini Türk dinine, Türk vicdanına, Türk kültürüne ve Türk diline sahip sayan insanlar vardır, fakat bu insanlar çarların ve çar ordularının önünden kaçıp ana vatana iltica eden Türklerdir.”*³³

23 Aralık 1945 tarihinde *Times Dergisi*'nde yayınlanan “Rusya ve Türkiye” başlığını taşıyan makalede Gürcü iddiaları yorumlanmıştır ve özetle şu ifadeler yer almıştır: İki Gürcü profesör tarafından Türkiye'den toprak talebi yönünde açıklamalar yayınlanmış, Sovyet Rusya tarafından resmi bir talep olmamasına rağmen, Rus basınında geniş yer bulan bu gelişme Sovyet yönetimi tarafından tepki görmediğine göre tasvip ediliyor imajı kazanmıştır. Türkiye gelişmeleri Sovyetlerin Türkiye'ye karşı besledikleri düşmanca hislerin bir yansıması olarak kabul etmektedir. Karadeniz sahilinde Giresun limanına ve geniş bir hinterlanda sahip Gürcü istekleri tarihi ve ırki bir temele sahip değildir. Gürcülere yakın bir asıldan gelen Lazlar, Müslümanlaşmış ve Türk milli şuurunu kazanmışlardır. Sovyetlerin Türkiye'ye bu kadar hasmane yaklaşmasının Rusya adına anlamı; Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmayarak Almanya'ya avantaj sağlaması ve Almanya'nın Rusya'ya saldırmadan önce Türkiye ile anlaşma yapması gösterilebilir.³⁴

Washington'dan *United Press Gazetesi* ise Gürcü istekleriyle ilgili olarak; ABD'nin Türkiye ve Sovyet Rusya'yı ziyaret eden dışişleri komisyonu üyelerinden Karl Mundt'un yorumunu yayınlamıştır. Mundt şu ifadeleri kullanmıştır: *“Rusya'nın hakikatte ne istediğini bilmiyorum. Fakat bana kalırsa,*

³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam(1938-1950)*, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 285-286. Ayrıca Bakınız: *Vatan Gazetesi*, 21 Aralık 1945, s. 1., Tellal, agm., s. 504.

³² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi(TBMMTD)*, 20 Aralık 1945, 7. Dönem, Cilt 20, s. 259.

³³ *Akşam Gazetesi*, 7 Ocak 1946, s. 2., Ayrıca Bakınız: Gönübol vd., *age.*, s. 422.

³⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.623..3.

Rusya'nın istediği askeri emniyetten de fazla bir şeydir. Zira kendisine nispeten daha zayıf olan bir komşudan korkması için hiçbir sebep yoktur. Ruslar, Baltık memleketlerinden başlayarak Balkanlar ve son zamanlarda İran'a kadar bütün memleketlere karşı buna benzer bir program tatbik etmişlerdir.³⁵"

Sovyetler Birliği aynı süreçte; Ermenilerin ülkelerine dönerek nüfus yoğunluğunu artırıp, toprak taleplerini güçlendirmelerini amaçlayarak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birkaç ülke Ermenilerine çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı üzerine İstanbul'da dört gün içinde 1.500 Ermeni, Rus Başkonsolosluğu'na başvurarak ülkelerine geri dönme talebinde bulunmuştur. Bunların çoğunluğu işsiz ya da maceraperest insanlardır.³⁶ Türk hükümeti gitmek isteyenlerin işlerini kolaylaştırılmak için, emniyet birimlerine başvurmaları yönünde 22 Aralık tarihinde bir tebliğ yayınlamıştır.³⁷ Yayımlanan tebliğ sonrasında yapılan blöfün Türkiye tarafından dikkate alınmadığı anlaşılınca başvurular kısa sürede azalarak bitmiştir. Başvuranların götürülme işi gerçekleşmeyince ise bu kişilerin kimlikleri geri dağıtılmaya başlanmış ve Rusya'ya gidişin ancak daha sonra gerçekleşebileceği belirtilmiştir.³⁸

Sovyetler, sonraki süreçte isteklerini gayri resmi yollardan Türkiye'ye iletmeye devam etmiştir. 22 Şubat 1946 tarihinde Ermeni bir profesörün eski Ermeni toprakları üzerinde hak iddia ettiği konuşması Türkiye'ye duyurulmuştur.³⁹ Diğer yandan 30 Nisan-4 Mayıs 1947 tarihleri arasında ABD'de gerçekleştirilen Dünya Ermeni Kongresi sonrasında Ermeniler BM'ye başvurmuşlardır. Gönderilen Ermeni mektubu içerisinde Ermeni toprak istekleri yinelenmiş, bu isteklerin BM tarafından yerine getirilmesinin gerekliliği izah edilmeye çalışılmış ve şu ifadeler kullanılmıştır: "...Sükûnetle ve doğrulukla halledilmesi lazım olan Ermeni Meselesi bütün dünya milletleri arasındaki itimadı sağlamak için elzemdir. Bu mesele ne bir budut meselesi ne de Ermeni milletinin mukadderatı meselesi değildir. Doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler Kurulu'nun ideali ile alakalıdır.⁴⁰"

Sovyetler sadece Ermeni ve Gürcülerle ilgili değil, Anadolu'da bulunan diğer etnik unsurlarla ilgili propaganda yapma yolunu da kullanmıştır. Bu manada olmak üzere Moskova Radyosu Türkiye aleyhinde propaganda amacıyla bir konuşma yayınlamıştır. Konuşmada azınlıklar meselesi gündeme getirilerek şu ifadeler kullanılmıştır: "Bunların vaziyetleri çok nazikleşmiştir. Kürtlerin, Ermenilerin, Yunanlıların ve Yahudilerin siyasi ve iktisadi hakları son derece kısılmıştır." Radyonun iddiasına göre 1.5 milyon Kürt zorla Kürdistan'dan çıkarılmakta ve sistematik bir şekilde, kitleler halinde imha edilmektedir. Konuşmanın devamında şu ifadeler mevcuttur: "Milli Cumhuriyet Partisi(CHP) memleketin askerileştirilmesini,

³⁵ *Akşam Gazetesi*, 22 Aralık 1945, s. 1-2.

³⁶ Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 274-275., Ayrıca Bakınız: Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 302.

³⁷ *Akşam Gazetesi*, 22 Aralık 1945, s. 2.

³⁸ *Tanin Gazetesi*, 4 Aralık 1946, s. 1.

³⁹ Gönübol vd., *age*, s. 423.

⁴⁰ *Son Saat Gazetesi*, 15 Haziran 1947, s. 1-6.

sulh şartları içinde bir milyon kişilik bir ordu tutulmasını ve antidemokratik polis tedbirlerinin alınmasını bahlı göstermek için dış tehlikenin mevcudiyetini ileri sürmektedir. Hâlbuki buna inanan pek az Türk vardır.⁴¹

Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 Tarihli Boğazlarla İlgili Notası

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi yirmi yıllık bir antlaşmadır.⁴² İmzacı devletlerden herhangi birisi anlaşma üzerinde değişiklik isterse her beşinci yılın başlangıcında tekliflerini iletme hakkına sahiptir. Ruslar bu haktan yararlanarak 1946 yılı Ağustos ayından itibaren boğazlar konusunda kendi lehlerine değişiklikler yapılmasını istemeye başlamışlardır.⁴³ 7 Ağustos 1946 tarihinde Rus Büyükelçisi tarafından verilmiş olan boğazlarla ilgili nota, Sovyetlerin Potsdam Konferansı kararlarına dayanarak vermiş oldukları bir nota olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴ Rusların nota ile talep ettikleri boğazlar statüsündeki değişiklik istekleri, Potsdam Konferansı sırasında ortaya koydukları tekliflere çok benzemektedir.⁴⁵ Nota eş zamanlı olarak İngiltere ve ABD'ye de gönderilmişti. Rus istekleri şu şekildedir:

1. Boğazlar her zaman ticaret gemilerine açık olmalıdır.
2. Boğazlar Karadeniz ülkelerinin savaş gemilerine her zaman açık olmalıdır.
3. Özel şartlar dışında Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazlar kapalı olmalıdır.
4. Boğazlarla ilgili kurulacak olan cemiyet sadece Karadeniz devletlerinden oluşmalıdır.
5. Boğazların savunulması noktasında Sovyetler ile Türkiye ortak hareket etmelidir.⁴⁶

Nota içerisinde yer alan beşinci madde öncelikli olarak tepki toplamıştır. Bu madde ile Ruslar açıkça boğazlar üzerinde bir denetim sağlama amacı gütmüştür. Maddeyi değerlendiren *Newyork Times Gazetesi*, şu ifadeleri kullanmıştır: *"Eğer Türkiye, her hangi yabancı bir devlete kendi toprakları üzerinde üs kurmak müsaadesini verecek olursa hükümler bir millet olmaktan çıkar...⁴⁷"*

Türkiye, Sovyet notasına cevap vermeden önce ABD ve İngiltere'nin fikrini almak istemiştir. ABD nota meselesiyle yakından ilgilenmiş ve 15 Ağustos 1946

⁴¹ *Son Saat Gazetesi*, 3 Şubat 1947, s. 1., Ayrıca Bakınız: *Akşam Gazetesi*, 3 Şubat 1947, s. 1.

⁴² Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan sözleşmenin tam metni için bakınız: Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 397-410.

⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1800-1959)*, Doğu Matbaası, Ankara, 1959, s. 47.

⁴⁴ *Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 1946, s. 1., Ayrıca Bakınız: Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 295., Ahmet Mumcu, *Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1982, s. 185.

⁴⁵ Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 305-306.

⁴⁶ 7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler tarafından verilen notanın tam metni için bakınız: Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 414-415., Ayrıca Bakınız: Spector, *age.*, s. 205., Kirk, *age.*, s. 258.

⁴⁷ *Ulus Gazetesi*, 15 Ağustos 1946, s. 1.

tarihinde Beyaz Saray'da yapılan toplantıda konu gündeme alınmıştır. Dışişleri Bakanı Dean Acheson konuyla ilgili olarak özetle şu ifadelerde bulunmuştur: Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki talepleri, bu ülkeye hâkim olma amacına yöneliktir, sıra Türkiye'den sonra Yunanistan'a gelecek, bu iki ülkenin kaybı ise Orta Doğu ve Akdeniz'de daha büyük felakete neden olacaktır. Türkiye'ye karşı bir saldırı gerçekleşirse ABD doğrudan Türkiye'ye destek vermelidir. Acheson'un görüşleri Başkan Harry Truman tarafından da kabul görmüştür. ABD hükümeti sıcağı sıcağına 16 Ağustos tarihinde, uçak gemisinin de dahil olduğu bir deniz kuvvetini Akdeniz'e göndereceğini açıklayarak olayların dışında kalmayacağını somut bir adımla kanıtlamıştır.⁴⁸

ABD, Türkiye'nin notaya sert cevap vermesini istemiş ve kendisi de 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına cevap vermiştir. ABD notasında; Sovyetlerin Türkiye'den istediği ilk üç madde konusunda hem fikir olduklarını belirtmiştir. Fakat dördüncü maddede, boğazların sadece Karadeniz devletleri kontrolünde tutulmasına karşın ABD'nin de konuya müdahil olması istenmiştir. Beşinci maddede yer alan, Türkiye ile Sovyetlerin ortak boğaz savunması ise yine Amerika tarafından reddedilmiştir.⁴⁹ 21 Ağustos 1946 tarihinde İngiltere tarafından Sovyetler Birliği'ne verilen cevabi nota ise, ABD cevabına benzer bir içerik taşımıştır.⁵⁰

ABD ve İngiltere desteğini arkasına alan Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetlere verdiği cevabi nota ile ABD notasını tasdik eder bir tutum sergilemiştir. Boğazların, Karadeniz devletleri dışında kalan devletlerin denetiminden alınmasının boğazlardan menfaati olan devletlerin hakkına tecavüz olduğu, ortak savunma fikrinin ise Türkiye'nin egemenlik hakkına saldırı sayılacağı bildirilmiştir. Türkiye'nin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadiline açık olduğu ama sözleşmenin tamamen iptaline karşı bulunduğu vurgulanmıştır.⁵¹

Sovyetler Birliği'nin 24 Eylül 1946 Tarihli Yeni Notası

7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası, Türkiye'nin sert bir reddi ile cevaplanınca, 24-25 Eylül 1946 gecesi Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na yeni bir Rus notası verilmiştir.⁵² Bu nota diğerine göre daha ayrıntılıdır. Sovyetlerin boğazlar ile ilgili görüş ve önerilerini dinlemeden reddeden Türkiye'nin bu tavrının, dostluk anlaşması imzalamaya isteğiyle bağdaşmadığı belirtilmiştir. Sovyet tarafının boğazlarla ilgili bir konferansın toplanmasına karşı olmadığını ama

⁴⁸ Yusuf Sarımay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 56., Ayrıca Bakınız: Sever, *age.*, s. 43.

⁴⁹ ABD notasının tam metni için bakınız: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, 1991, s. 148-149.

⁵⁰ Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 306.

⁵¹ Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 299.

⁵² Boğazlarla ilgili 24 Eylül 1946 tarihli ikinci Sovyet notasının tam metni için bakınız: Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 423-428., Ayrıca Bakınız: Spector, *age.*, s. 206.

konferanstan önce Türkiye ile konunun etraflıca görüşülmesinin uygun olacağı notada yer almıştır.⁵³ Notada, boğazların Rusların güvenliğini tehdit eder vaziyette olduğu ve savaş sırasında bu tedirginlik sonucu Karadeniz'i savunmak amacıyla yüklüce bir gücü buraya kanalize etmek zorunda kaldıkları iddia edilmiştir. Ayrıca; Karadeniz devletlerinin boğazlar üzerinde haklarının fazla olması gerektiği ve ortak savunma isteğinin ise Karadeniz devletlerinin güvenliği açısından önem arz ettiği için BM prensiplerine de uyacağı belirtilmiştir.⁵⁴

ABD ve İngiltere, Rus tehlikesinin yayılma eğilimi içerisinde olduğunu görünce ortak olarak 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyet Devleti'ne, boğazların hâkimiyetinin Türkiye'de olduğunu hatırlatan bir nota vermiştir. ABD-İngiltere ortak notasında; Türkiye ile Sovyetler arasında ikili bir müzakere sürecinin olamayacağı, bu sürece ABD ve İngiltere'nin de katılması gerektiği, boğazlara karşı olacak bir saldırının BM Güvenlik Konseyi'ne taşınacağı iletmıştır.⁵⁵ Hüseyin Cahit Yalçın gazetede ki köşesinde, ABD ve İngiltere'nin desteğini şu şekilde değerlendirmiştir:

“...İngiltere ve Amerika tamamen Türk nokta-i nazarna iştirak etmektedirler. Türkiye bir taarruza silah kuvvetiyle karşı koyacağında şüpheye hiç yer bırakmamıştır. Türkiye'ye bir taarruz vukuunda, İngiltere bütün imkânlarıyla yardımımıza gelmeyi aramızdaki ittifak muahedenamesi ile taahhüt etmiş bulunmaktadır. Amerika, Rusya tarafından girilecek bir cebir ve şiddet hareketinden bile çekinmeyerek boğazlardaki Türk hâkimiyetini destekleyeceğini bildirmiştir.⁵⁶”

Türkiye ise İngiltere ve ABD'nin yanında olmasından memnun bir şekilde, ilk cevabi notasına benzer bir notayı 18 Ekim 1946 tarihinde Sovyetlere göndermiştir. Notada; Potsdam Konferansı'nda öngörülen, üç devletin Türkiye ile karşılıklı görüşmesi önerisinin, konferanstan sonra bu devletler arasında verilen notalar aracılığıyla tamamlanmış olduğu, artık ikili bir görüşmeye gerek kalmadan bütün tarafların birbirlerinin görüşlerini öğrendiği belirtilmiştir. Boğazların ortak savunulmasının Türkiye'nin egemenlik hakkına tecavüz anlamına geldiği ve ortak savunma gerekçesiyle yabancı bir devlete üs verme taraftarı olmadığı da bir kere daha hatırlatılmıştır.⁵⁷

Rusya'da yayınlanan *Pravda Gazetesi*'nde, Türkiye'nin Rusya'ya vermiş olduğu son ret cevabı eleştirilmiştir. Gazete bu gelişmeler ışığında Türkiye ile ilgili olarak; “Amerikan Harcı İle Türk Böreği” şeklinde bir yorum getirmiştir. Gazetenin muhabiri David Azlavsky, Potsdam Konferansı'na göre ABD, İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye ile tek tek boğazlar konusunu görüşmesi

⁵³ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, Cilt 3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s. 1580-1581., Ayrıca Bakınız: Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 306.

⁵⁴ Erkin, *Türk- Sovyet...*, s. 303-304., Ayrıca Bakınız: Ülman, *age.*, s. 82.

⁵⁵ Gürün, *Türk- Sovyet...*, s. 307.

⁵⁶ *Tanin Gazetesi*, 12 Ekim 1946, s. 1.

⁵⁷ 18 Ekim 1946 tarihli ikinci Türk cevabi notasının tam metni için bakınız: Erkin, *Türk- Sovyet...*, s.429-440.

gerekirken, bu kararın uygulanmadığını belirtmiştir. Türk cevabi notasının, ABD ve İngiltere kaynaklı hazırlandığını ve bir nevi İngilizceden çeviri olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸ Türkiye tarafından gönderilen cevabi notaya Sovyetlerden bir yanıt gelmemiştir. Artık boğazlarla ilgili bir konferans isteği ortaya atılmamış ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi uygulanmaya devam edilmiştir.⁵⁹

1 Kasım 1946 tarihinde, Meclisin açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, boğazlar konusuna da değinerek yaşanan süreci şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“...Biz Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, yeni şartlara uygun ve Montrö'nün açıkça söylediği usuller ve hudutlar içinde iyileştirilmesi lüzumunu takdir ediyoruz. Sözleşmenin, milletlerarası bir konferansta görüşülmesini iyi niyetle alıyoruz. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, egemenlik haklarını sağlayan esaslar içinde, bütün ilgililerin meşru menfaatlerini göz önünde tutan değişimleri geniş yürekle karşılayacağız. İkinci Cihan Harbi içinde, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne, tarafımızdan en büyük dikkatle riayet edildiğine tam bir vicdan istirabatıyla kanmış bulunuyoruz... Hep beraber hükümleriyle bağlı olduğumuz Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın toprak bütünlüğü ve egemenlik hakları kayıtlarına riayet edildikçe, Sovyetler Birliği ile aramızdaki münasebetlerin düzeltilmesine ve iyileşmesine hiçbir engel olmamak lazımdır.⁶⁰”

Diğer yandan, *Manchester Guardian Gazetesi* adına Philips Price tarafından Başbakan Recep Peker ile 15 Kasım 1946 tarihinde yapılan mülakat içerisinde Rus notaları öncelikli olarak konuşulmuştur. Peker; Rus notasının Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu ve Türk bağımsızlık hakkını yaraladığını belirtmiştir. Türkiye'nin verdiği cevabi notalar sonrasında Sovyet Rusya'yla yapılacak bir şey kalmadığını, Türkiye'nin de katıldığı bir müzakere ile sorunun çözümünün sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.⁶¹

Sonuç

1947 yılında Sovyet tarafı Türkiye ile ilgili olumsuz tavrını sürdürmüştür. *Yeni Zamanlar* adlı Sovyet dergisinde çıkan bir habere göre ABD Türk limanlarına ve boğazlarına binlerce asker yerleştirmiştir. İddialar karşısında ABD Dışişleri Bakanlığı bir yalanlama bildirisi yayınlamış ve Türkiye ile Irak'ta bulunan asker sayılarının BM tarafından bilindiğini, bunun dışında bir birliğin bahsi geçen topraklarda olmadığını ifade etmiştir.⁶² Sovyet isteklerinin devam edip etmeyeceği konusunda ise Türkiye'nin Bern elçiliğinden çekilen 25 Mart 1947 tarihli şifreli telgrafta; Sovyetlerin yeniden boğazlar ve doğu illeri ile ilgili istekleri gündeme getirebileceği bildirilmiştir. Ayrıca, Sovyetlere bağlı devletlerin kamuoyunda, Sovyet tarafınca yapılan isteklerin bir prestij meselesi olarak kabul

⁵⁸ *Son Saat Gazetesi*, 21 Ekim 1946, s. 1-6.

⁵⁹ Gürün, *Türk-Sovyet...*, s. 308.

⁶⁰ TBMMTD, 1 Kasım 1946, 8. Dönem, Cilt 2, s. 3-4.

⁶¹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 11.67..3.

⁶² *Tanin Gazetesi*, 3 Ocak 1947, s. 1., Ayrıca Bakınız; *Ulus Gazetesi*, 3 Ocak 1947, s. 1.

edildiği ve asla geri adım atılmayacağı yönünde propaganda yapıldığı da eklenmiştir.⁶³

1947 yılında gündeme gelen Truman Doktrini ve Marshall Planı girişimleri ise Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Sovyetlerin, Truman Doktrini'nin açıklanması sonrasında Türkiye'yi Amerika'nın denetimine girmekle suçlaması üzerine, Türk tarafı bunu reddederek, güvenliği için gerekli ittifaklara girebileceğini belirtmiştir.⁶⁴ Türk basını, Truman Doktrini sonrasında, Sovyetler aleyhindeki yorumlarını sertleştirmiştir. Bunun üzerine 18 Eylül 1947 tarihinde toplanan BM Genel Kurulu'nda Rus delege Andrey Vişinski basının tavrını şiddetle eleştirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: "*Harççilik Türkiye'de de hüküm sürmektedir. Türk Basını her gün Sovyetler Birliğine karşı menfur iftiralarda bulunmakta ve Türk Milletini barbe teşvik etmektedir.*"⁶⁵

Marshall Planı'nın varlığı da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini derinden etkilemiştir. Planın gidişatından memnun olan Türk basını konuyu sürekli gündemine almıştır. *Son Saat Gazetesi* planın önemiyle ilgili bir haber yapmıştır. Bu haberde; ABD Senatosu'nun Demokrat üyelerinden Brien Mc. Mahon'un açıklamalarına yer verilmiştir. Mahon bahsi geçen açıklamasında; Avrupa'nın tamamen Rus yönetimine geçmemesi için Marshall Planı'nın derhal uygulamaya geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahon şöyle devam etmiştir: "*Bu plan tehlikesi hesaplanmış bir teşebbüstür. Muvaffak olursa-temenni ederim ki muvaffak olur- büyük bir devlet tarafından şimdiye kadar derubte edilmiş en muazzam işi teşkil edecektir. Muvaffak olmadığı takdirde, milli emniyetimizi korumak için sarf edeceğimiz gayret ve paraların yanında Marshall Planı hiç kalacaktır.*"⁶⁶

1947 yılı biterken *Times Dergisi*'nde 17 ve 18 Aralık 1947 tarihlerinde çıkan yazılarda Sovyetler Birliği'nin sahip bulunduğu diplomatik anlayış tahlil edilmiştir. Bu yazılarda; Sovyetlerin savaş içerisinde batılı devletler tarafından vaat edilenlerin gerçekleştirilmesini istediği öncelikle vurgulanmıştır. Tahran, Yalta ve Potsdam konferanslarının, Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki girişimlerini tasvip eder nitelikte olduğu, savaş sonrasında barışın sağlanması sürecinde, kazanan devletlerin nüfuz genişletme girişimlerinin Sovyetler tarafından da alenen uygulanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Ruslara göre Batı devletleri, savaş sonrası süreçte Sovyetlerin nüfuz alanlarını daraltmak niyetindedirler.⁶⁷

1948 yılına gelindiğinde Sovyet yönetimi, savaşın bitiminden itibaren Batı Bloğu karşısında istediği üstünlüğü sağlayamamanın sıkıntısını yaşamaktadır. Tehditlerle istediği başarıları sağlayamayacağı da aşikârdır. Sovyetlerin içinde bulunduğu durumu en iyi şekilde 6 Ocak 1948 tarihinde Londra Basın Ateşliği'nden gelen bir yazı özetlemektedir. Bu yazının mahiyetini Amerikalı

⁶³ BCA, Dosya: İ, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 111.700..3.

⁶⁴ Gönlübol vd., *age.*, s. 423.

⁶⁵ *Aynı Tarihi*, 19 Eylül 1947.

⁶⁶ *Son Saat Gazetesi*, 22 Aralık 1947, s. 1.

⁶⁷ BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.625..6.

yazar Walter Lipmann'ın, *Newyork Herald Tribune Gazetesi*'nin Paris nüshasında Türkiye ile ilgili yayınladığı makale oluşturmuştur. Makalede özetle şu ifadeler yer almıştır: Rusya, Batı Avrupa'da komünist yönetimler iktidara getirmek için çabalamış ve İtalya ile Fransa'da bu amacına ulaşamayarak Batı Avrupa'daki komünizm hayallerinden uzaklaşmıştır. Bu bölgede komünizmin iktidarlara gelebilmesi için Rusya'nın gerçek bir savaş içerisine girmesi gerekmektedir.⁶⁸ 1948 yılı ayrıca Türk-Sovyet ilişkilerinde bir belirsizliğin de yaşandığı yıl olmuştur. Önceki yıllarda Türkiye'den çeşitli isteklerde bulunan Rusların bir sonraki hamlesi kestirilememiştir. Bu belirsizlik Türkiye'de tedirginlik yaratmış ve Türk ordusunun askeri gücünü silah altında tutması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.⁶⁹

1948 yılı Nisan ayı içerisinde *Ekonomist Dergisi*'nde yayınlanan bir yazıda Türk-Rus ilişkileri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu metinde öncelikli olarak Rusların yakın ve uzak hedeflerinden bahsedilmiştir. Ruslar kısa vadede ABD ve İngilizlerin ekonomik menfaatlerini ve bilhassa Orta Doğu petroleri üretimini zarara uğratmak istemektedirler. Uzun vadede ise bir güney deniz limanına çıkabilmek hedeflenmektedir. Bir de Rusların Bakü'den Karadeniz'e uzanan petrol yollarını ele geçirmek gibi sürekliliği olan hedefi mevcuttur. Sovyet Rusya bu hedeflerini gerçekleştirmek için öncelikle Türkiye üzerinde faaliyette bulunmayı uygun görmektedir. Rusya'nın, Türkiye üzerinde savaşız bir hâkimiyet kurması zor görünmektedir.⁷⁰

1948 yılından sonra, 1951 yılına kadar, Türk-Sovyet ilişkileri bir durgunluk evresi geçirmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler konusunda hiçbir gelişmenin yaşanmadığı Türk yöneticiler tarafından defalarca yinelenmiştir. 1950 yılında işbaşına gelen DP iktidarının hükümet programında da Sovyetler ile ilgili bir ifade yoktur. Yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü yaptığı açıklamalarda, iki kutuplu dünyada hürriyet cephesine(batı devletlerine) geçmeyenlerin ileride sıkıntıya düşeceklerini dile getirmiştir. Böylece DP iktidarının da, Sovyetlere değil de Batı Bloğu'na yakın bir siyaset izleyeceği ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin NATO içerisinde yer almaya çalışması⁷¹ ve Kore Savaşı'na asker göndermesi ise sonraki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir gerginlik ortamı doğuracaktır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

1. Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

⁶⁸ BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.625..12.

⁶⁹ BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.627..7.

⁷⁰ BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.627..10.

⁷¹ Gönlübol vd., *age.*, s. 424-425.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.623..3.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 11.67..3.

BCA, Dosya: İ, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 111.700..3.

BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.625..6.

BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.625..12.

BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.627..7.

BCA, Dosya: F11, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 101.627..10.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

ARMAOĞLU Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Ayın Tarihi, 19 Eylül 1947.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 20 Aralık 1945, 7. Dönem, Cilt 20.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1 Kasım 1946, 8. Dönem, Cilt: 2.

Kitap ve Makaleler

ATAÖV Türkkaya (1969) *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlik Yayınevi, Ankara.

AVCIOĞLU Doğan (1974) *Milli Kurtuluş Tarihi*, Cilt 3, İstanbul Matbaası, İstanbul.

AYDEMİR Şevket Süreyya (2011) *İkinci Adam(1938-1950)*, Cilt II., Remzi Kitabevi, İstanbul.

DAVUTOĞLU Ahmet (2009) *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları İstanbul.

DERİNGİ Selim (1994) *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

EKİNCİ Necdet (1997) *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

ERALP Nejat (1996) "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Boğazlar Sorunu, İngiliz ve Amerikan Basınındaki Akisleri", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, 23-25 Ekim 1995, Genelkurmay Basımevi, Ankara . (Sayfa Aralığı 101-109)

ERKİN Feridun Cemal (1980) *Dışişlerinde 34 Yıl*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ERKİN Feridun Cemal (1968) *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara.

GÖNLÜBOL Mehmet, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmel vd. (1974) *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1973)*, Sevinç Matbaası, Ankara.

GÜRÜN Kamuran (1983) *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara.

GÜRÜN Kamuran (2010) *Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara.

HARRİS George S. (1972) *Troubled Alliance (Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971)*, American Enterprise Institute For Public Policy Research, Washington, D.C.

KARPAT Kemal (2008) *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.

- KIRK George E. (1963) *A Short History Of The Middle East*, Frederic A. Praeger, Inc., New York.
- KURAT Akdes Nimet (1959) *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1800-1959)*, Doğu Matbaası, Ankara.
- MUMCU Ahmet (1982) *Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- SARINAY Yusuf (1988) *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SEVER Ayşegül (1997) *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu(1945-1958)*, Boyut Matbaacılık, İstanbul.
- SÖZÜÖZ Necati (1992) *Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış(1923-1950)*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- SPECTOR Ivar (1959) *The Soviet Union and The Muslim World*, University Of Washington Press, Seattle.
- TELLAL Erel (2001) “SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası(Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar) 1919-1980*, (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul. (Sayfa aralığı: 499-521).,
- TEZEL Yahya S. (1994) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TRUMAN Harry S. (1968) *Hatıralarım*, Ulusal Basımevi, Ankara.
- ÜLMAN A. Haluk (1961) *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri(1939-1947)*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- Akşam Gazetesi*, 22 Mart 1945.
- Akşam Gazetesi*, 7 Nisan 1945.
- Akşam Gazetesi*, 21 Aralık 1945.
- Akşam Gazetesi*, 22 Aralık 1945.
- Akşam Gazetesi*, 7 Ocak 1946.
- Akşam Gazetesi*, 13 Ağustos 1946.
- Akşam Gazetesi*, 3 Şubat 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mart 1945.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1945.
- Son Saat Gazetesi*, 21 Ekim 1946.
- Son Saat Gazetesi*, 3 Şubat 1947.
- Son Saat Gazetesi*, 15 Haziran 1947.
- Son Saat Gazetesi*, 22 Aralık 1947.
- Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1945.
- Tan Gazetesi*, 28 Haziran 1945.
- Tan Gazetesi*, 5 Kasım 1945.

Tanin Gazetesi, 12 Ekim 1946.

Tanin Gazetesi, 4 Aralık 1946.

Tanin Gazetesi, 3 Ocak 1947.

Ulus Gazetesi, 15 Ağustos 1946.

Ulus Gazetesi, 3 Ocak 1947.

Vatan Gazetesi, 7 Nisan 1945.

Vatan Gazetesi, 5 Ağustos 1945.

Vatan Gazetesi, 21 Aralık 1945.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (CTAD)

Yayın İlkeleri

1. Ulusal hakemli bir dergi olarak yayınlanan *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin amacı, dünyadaki gelişmeler ışığında; Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan bilimsel çalışmaları ortaya koymak; bu alanda tartışma zemini oluşturmak ve yapılan çalışmaları kamuoyu ile paylaşmaktır. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin tarihî mirasın bir gereği olan coğrafi komşuluk ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarla, pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji vd.) faydalanılarak eleştirel bir yaklaşımla tarih bilimini inceleyen yazılara yer verilmektedir.

2. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ne gönderilecek yazılarda özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

3. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

4. Yazarlar, 10.000 kelimeyi geçmeyecek şekilde Microsoft Word programında yazılmış olan makalelerini, e-posta adresine göndermelidirler: **ctad.editor@gmail.com**. Makalenin başında 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ile 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Başlığın sağ alt kısmında yazarın adı, sayfa altında ise görev yeri (veya adresi, iş telefonu, GSM numarası ve e-posta adresi) ve unvanı yazılmalıdır.

4.1 Yazılar 1.5 satır aralığı ile 11 punto, Times New Roman karakteri ile yazılmalı, alıntı veya notlar sayfa altında yer alan dipnotlarda aşağıdaki örneklerde gösterildiği şekilde belirtilmelidir. **Örnek:** Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 150. **(İlk atıfta Yayınevi veya basıldığı matbaa varsa mutlaka, ayrıca ilgili eser ilk baskı değilse kaçınıcı baskısı olduğu da belirtilmelidir.)**, Eserin ikinci veya devam atıflarında ise: Lewis, *age.*, s. 200. şeklinde olmalıdır. Makaleler-Bildiri alıntılanması ise: Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, s. 7 **(Cilt, Sayı, Yıl, mutlaka yazılmalı) İlgili Makalenin tam sayfa aralığı Kaynaklar içinde belirtilmelidir.** Makalenin ikinci atıflarında, İlhan, agm., s... Sayfa içinde yer alan beş satırı geçen alıntılar girintili paragrafta, 10 punto ile yazılmalıdır. Metin içinde resim, şekil ve çizelge kullanılabilir. Bunların basımına ait teknik imkânlar yazar tarafından sağlanmalıdır. Türkçede Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki yazım kılavuzuna uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla inceltme ve uzatma işaretleri, nisbî (î) kullanımına uyulmalıdır; aslî, millî, fikrî gibi, kâr, mebusân vs. **Yararlanılan kaynaklar**, metin sonunda yazarların soyadına göre alfabetik

olarak yazılmalı, aynı yazarın birden fazla eseri olduğu takdirde yayım tarihine göre sıralanmalıdır. **Kaynaklarda** eserler/kitapların gösterilmesinde şu yol izlenmelidir: Örnek: LEWIS Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. **Kaynaklarda Makaleler/Bildiriler ise:** [Makale Yazarı], Soyad Ad (Makalenin yayınlandığı dergi/Gazetenin, Bildiri Kitapları, edisyon kitapların basım yılı) Makalenin başlığı (**İtalik yazılmamalı**), Eser adı (**Kitap, Dergi vb.İtalik olmalı**), Yayın Yılı, Sayfa tam aralığı belirtilmelidir. **Örnek:** İLHAN Suat (1990) Türk Çağdaşlaşması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19 (Kasım). **Arşiv Malzemesinde**, ilgili arşivin (yerli veya yabancı) standart bir kısaltması var ise ona itibar edilmelidir (özellik Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi için), fakat ilk atıfta bu kısaltma yapılmadan uzun açılımı (Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin varsa arşiv rehberleri esas alınmalıdır, Örnek: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dabilye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, BOA DH.KMS*) mutlaka verilmelidir. Arşiv malzemesinde belgenin ayrıntılı künye bilgisi verilmelidir. (Belge tanımlaması, Belge tarihi yazılmalıdır.). Yazar eğer özel şahıs ve kendi arşivinden bir belge kaynak kullanıyorsa, belge/lerin tasnifli veya tasnifsiz olduğunu belirtmeli, tasnif tarafından yapılıyor ise kendi kısaltma tasarrufunun uyarısını yapmalıdır. Araştırma döneminin süreli yayınları kullanıldığında, ilgili gazete/dergiden bir makale veya yazı alıntılanmasında ve bunun kaynaklarda gösterilmesinde şu kurala uyulmalıdır: Örnek Dipnotlarda; Yusuf Akçura, “Muallime Dair”, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi) Yıl, s... Kaynaklarda Makalelerin gösterilmesinde makaleler tırnak içine alınmamalıdır; AKÇURA, Yusuf (1913/veya Hicri) Muallime Dair, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi), s..., Gazetenin tümü referans alınıyorsa yine aynı şekilde gösterilmelidir: Örnek: *Türk Yurdu* (1913) Gün, Ay. Kaynaklarda makale, kitap, arşiv, sözlük vs. kaynakların iç tasnifine gerek yoktur.

5.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar önce Yayın Kurulu tarafından incelenerek, uygun görülenler konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakem adlarının gizli tutulduğu raporlar olumlu olduğu takdirde makale yayımlanır. Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri ve önerileri varsa yazının yazara gönderilmesinden itibaren bir ay içinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra makale yayımlanır. Yayın Kurulu ve Editör tarafından esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapılabilir. Yayımlanması kabul edilmeyen makaleler iade edilmez. Yazara yazısı ile ilgili bilgi verilir.

6.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara çıkan sayıdan 5 dergi verilir.

7.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından yayınlanan “Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik” hükümlerine tâbidir.

Yazarlar/The Authors

Sabit DOKUYAN, Yrd.Doç.Dr., Düzce Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Düzce. E-Posta: sabitdokuyan@gmail.com

Selda GÜNER, Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. E-Posta: sguner@hacettepe.edu.tr

Hazel KUL, Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. E-posta: hazel__cool@hotmail.com

Arkan H. MUHAMMAD, Doktora Adayı, Ankara Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara. E-Posta: erkan_hashim@yahoo.com

Çağla D. TAĞMAT, Araş.Gör., Ankara Ü Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara. E-Posta: cagla.tagmat@gmail.com